

Aksel Magnus

FINMARKEN

SAMLINGER TIL FINMARKENS HISTORIE

MED ET KART

KJØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)
FR. BAGGES BOGTRYKKERI

1889

FORORD.

Idet disse samlinger fremlægges for offentligheden, må anføres, at de af mig tilvejebragte fandtes så udførlige, at de derved muligens vilde tratte laseren og gjøre bogen mindre skikket som folkeläsning. Af denne grund ere de forkortede til omtrent 1/3 af det oprindelige arkantal, og — for ej at fordyre bogen — tegninger og karters antal reduceret til et eneste.

Om dette arbejde vil blive gunstigt modtaget, er det min agt, såfremt anledning for mig gives, også at bearbejde og udgive den nyere historie, hvortil der er samlet et righoldigt materiale.

Kjöbenhavn i desember 1889.

Aksel Magnus.

1ste periode.

Finmarkens historie indtil begyndelsen af det 14de århundrede.

At gå tilbage til en forhistorisk tid og at granske de forskellige mere fremtrædende historikers formening om den måde og ad hvilke veje og af hvem vort fædreland og navnlig Finmarken er bleven befolket, ligger udenfor dette arbejdes opgave, men ganske at forbigå den ældste historie eller lade de forskellige nulevende folkestammers bopæl og vandringer upåagtet, er ikke vel muligt, da disse vandringer har sin store betydning til forståelsen af den nuværende stilling.

Folkeslagenes indvandring til Evropa synes at være skeet fra syd og øst, og — forsåvidt Norden vedkommer — af to forskellige folkestammer; den ene, den Finske, er kommen først, rimeligvis følgende Dwinafioden og har bosat sig i det nordlige Rusland, syd for Hvide-havet; en af denne stammes grene, Lapperne, er af de efterfølgende Bjærmer og Kvåner adsplittede og fordrevne herfra; en del, Samojeder, trængtes mod nordost på østsiden af Hvide-havet, den anden del mod nord og vest; dette var Lapperne, som efterhånden udbredte sig i det nuværende Finland, Svensk Lapmark, samt i den mellemste del af den Skandinaviske halvö, ja, som der er påstået, lige ned til Skåne.

Bjarmerne (Kareler) indtog de af Lapperne forladte strækninger ved Dwinaflodens udløb, og Kväernerne tog bolig vesten og söndenfor dem ved de store indsöer og i Finland.

Disse indvandringer ere naturligvis foregæede tillands, men langs de store floder og indsöer, de naturlige kommunikationsveje; denne stamme har ernæret sig ved fiskeri, jagt, fädrift og — for Bjarmernes og Kväernerne vedkommende — tillige af agerbrug.

På en helt forskjellig måde er indvandringen af den anden hovedstamme, Joter eller Gother, foregået: Fra Østersöens sydlige kyster har dette folkeslag sövarts befolket hele den Skandinaviske halvö; på sine både ere de rejste over sundene, fjordene og forbi nässene, have efterhånden som bumänd befolket kysterne nordover i Danmark, i Sverrig og i Norge, nord i Halogaland, ja endog i Finmarken lige ind i Hvide-havet.

Den af professor Munk opstillede läre, at den Germanniske folkestamme delvis er kommen til Skandinavien ad Ishavet og nordenom den Botniske bugt og derfra udbredt sig sydover og delvis over Alandsöerne, er forladt, idet man dog ej tör benägte, at jo ikke en del af denne stamme kan have taget vejen fra den östre del af Østersöens lande og da rimeligvis over Alandsöerne eller over Øland og Gotland.

Fra kysterne have disse indflyttede efterhånden og ikke hurtigt bosat sig opigjennem dalene og synes der at have förträngt Lapperne, hvilken svage stamme efterhånden er trängt nordover og henvist til de öde strækninger öst og söndenfor den Skandinaviske fjeldryg, Kjölen, og — hvor den i Finmarken ender — til de bortenfor denne beliggende Sör og Nordfjelde, der ender på Trinnis (Kolahalvöen).

Förste gang större dele af Skandinavien, der i den grå forlid beherskedes af småkonger, bleve forenede, var

efter det äldste sagn, efter "Fundinn Noregs", följande, som skal have tildraget sig omtrent ved Christi tider: Thorre, en sönnensöns søn af Forneotr, konge i Jotland (det nuvärende Finland), havde tvende sönnar, Norr og Gorr, og en datter Goe. Under en större offerfest, der holdtes om vinteren, blev Goe hemmelig bortfört. Man ledte länge efter hende forgäves, gjorde et nyt offer forat få hendes tilholdsted at vide, men til ingen nytte. Efter tre år gjorde hendes brödre det höjtidelige löfte at ville opsöge hende; de udrustede sig med mandskab; Norr skulde lede efter hende tillands, Gorr tilsös. Gorr tog med sine skibe vejen over Ålandshavet langs Sveriges kyster og sögte efter hende i de Gotiske kyster og sjär, på de Danske öer og videre nordefter i Norge. Norr rejste ud om vinteren med sit mandskab på ski norden om den Botniska bugt over Lapmärkerne, hvor han ej kunde standses af de fiskende og jagende Lapper, gik over Kjölen og kom ned i Trondhjemsfjorden, hvor han overvandt småkongerne. Her oprettede han sig et kongerige og drog videre på erobringstog lige ned til Mjösen og Sognefjorden. På Hedemarken kom han did, hvor Hrolf i Björge regjerede, og der traf han den rövede Goe. Goe fik istand forlig imellem dem således, at Hrolf skulde beholde Goe og underkaste sig Norrs overherredömmet. Norr for videre gjennem Østerdalen til Wenern, ned til havet, og derfra vester på, hvor han traf sin bröder Gorr, der var kommen tilbage fra Dumbshavet (Ishavet mellem det Hvidehav og Nordkap) efterat have underlagt sig alle, både bebyggede og ubebyggede öer. Norr og Gorr delte da de gjorde erobringer imellem sig således, at Norr skulde beholde det faste land fra Götalven lige til Jotunheimen, östenfor Hvidehavet; Gorr skulde få alle de udenfor liggende öer. Disse erobringer bidrog i sin tid, hvad Harald Hårfagers gjorde senere, at landets fornemste indbyggere, der — vante til at herske — ej önskede nogen herre over

sig, dels udvandrede og dels droge på sørövertog, og dette har atter bidraget sit til, at Finmarkens kyststrækning er bleven befolket. Småkongerne udvandrede og fandt sig nye riger, hvor de kunde herske om ikke just altid over nogen talrig flok.

Omkring det 8de og 9de århundrede antages den nordligste del af Europa at have omtrent sådant udseende: Jotunheimen — vidunderlandet, der altid flyttedes længer og længer mod nord og øst, eftersom kjendskabet til landene og de i dem boende folkeslag erhvervedes — antoges beliggende på östsiden af Gandvik (Hvidehavet). Ved Dwina flodens udløb i Gandviken og deromkring boede Bjarmerne, et meget rigt og mägtigt folkefærd, der ernærede sig af jagt, fiskeri og bergverksdrift. Her var en kjøbstad eller markedsplads noget söndenfor det nuværende Arkangel ved Dwina; ved sammes udløb var det beröimte Jomalatempel. Vest og sydvest for Bjarmerne boede Kvänerne, omkring, nord og vestenfor de store indsøer, Ladoga og Onega. Nord og vestenfor Kvänland lå Helsingialand omkring Helsingjabotten (Den Botniske bugt). Söndenfor Helsingialand på vestkysten af Østersöen lå Wermeland, Swithjod,- Gautland, Halland og Scaney. Vestenfor boede Normänd i det nuværende Norge, i Herjedalen og i Jämteland, og videre nord i Hålogaland og Finmörk, der strakte sig lige til Onegaflodens udløb i Gandviken (Elivåge), hvor det gränsede mod Bjarmerne. Inde i landet, mellem disse strækninger, boede Lapperne, der — som oven anført — vare trængte tilbage og strejfede om i det indre af den Skandinaviske halvö, i det nuværende svenske Lapmarken, samt på Trinnis.

Disse forskjellige folkeslag regjeredes af småkonger, der herskede over en liden flok; men ikke så Lapperne, der aldrig har havt noget overhoved uden de äldste Lappers säregne patrialkalske forhold til lemmer af sin egen slagt. De levede som nomader, drog om fra sted til sted, hvor

der var anledning til at fiske i elvene og i søen, og til at jage, og hvor der var bedst renbejtte for deres ren; såsnart de kom i nærheden af de fremtrængende stærkere og mere kultiverede folkeslag, vége de undaf og tyede til ubeboede strækninger på fjeldene forat fri sig for plyndring og beskatning.

Den ældste mere betydningsfulde beretning om de nordlige trakter er den, som *Othar* ved året 875 afgav til den Engelske konge, Alfred, der igjen af kongen blev nedtegnet på Angelsaksisk, og som vi har derfra:

Othar sagde sin herre, kong Alfred, at han boede nordligst af alle Nordmændene. Han berettede, at han boede på den nordligste kant af Vesterhavet, men at landet dog strakte sig langt længer mod nord, men at det var altsammen öde, undtagen at Lapper opholdt sig af og til på enkelte steder for jagtens skyld om vinteren og om sommeren på fiskeri ved søen.

Han förtalte, at han engang vilde undersøge, hvorlangt landet strakte sig nordpå, og om noget menneske boede nord for örknen; til den ende rejste han nordpå, langs landet og havde hele vejen det öde land på styrbord og rum sö på bagbord i 3 dage; da var han så langt nordpå, som hvalfangerne nogensinde fare. Dernäst drog han endvidere nordpå, sålangt han kunde sejle i 3 dage endnu; der böjede landet sig da mod öster eller og søen gik ind i landet, han vidste ikke hvilket, men det vidste han, at han der biede på en vestlig eller lidt nordlig vind, hvorpå han sejlede derfra öster med landet, så langt som han kunde sejle i 4 dage. Da måtte han bie der efter fuld nordenvind, fordi landet der böjede sig mod sönden, eller søen ind i landet; han vidste ikke hvilket. Derpå sejlede han sönder med landet så langt han kunde sejle i 5 dage. Da la der en stor flod oppe i landet; da vendte de inde i floden, thi videre opad floden turde de ikke sejle af frygt for ufred, efterdi landet var

ganske beboet på den anden side. Han havde ikke fortruffet noget beboet land, siden han drog hjemmefra, men havde bestandig havt på styrbord öde land (på fiskere, fuglefængere og jägere nær, der alle vare Lapper) og rum sö på bagbord.

Bjarmerne havde meget vel dyrket, land, og de turde ikke komme derind; men Terfinnernes land var ganske öde, uden hvor der opholdt sig jägere, fiskere eller fuglefængere. Bjarmerne gave ham mange beretninger dels om deres eget land, dels om de dem omgivende lande, men han vidste ikke, hvad der var sandt af det, efterdi han ikke så det selv. Lapper og Bjarmer, syntes ham, talte omtrent samme sprog.

Fornemmelig drog han did (näst efter lysten til at betragte landet) for hvalrossernes skyld, thi de have meget kosteligt ben i deres tänder (nogle sådanne tänder bragte de kongen), og deres hud er meget god til skibstoug. Den hval er meget mindre end andre hvaler, den er ikke längre end syv alen.

Men i hans eget land er den bedste hvalfangst; de hvaler ere otte og fyrretyve alen lange, og de störste halvtredsinstyve alen; af dem, beretter han, dräbte han med 6 harpuner (eller 6 skibe) 60 på 2 dage. Han var en meget rig mand på de ejendomme, hvori deres rigdomme bestå, nemlig på vilde dyr; han havde, dengang han besøgte kongen, 600 tamme, ukjöbte dyr. De dyr kalde de rener; af dem var der 6 lokkerener, hvilke ere meget dyre hos Lapperne, thi dem fange de de vilde rener med. Han var blandt de förste mäand der i landet, dog havde han ikke mer end 20 kjör, 20 får og 20 svin, og det lille, han plöjede. plöjede han med heste. Men deres störste herlighed består i den skat, som Lapperne betale dem. Den skat ydes i dyrehuder, i fuglefjäder, i fiskeben samt i skibstoug, der forarbejdes af hvalfiskens og sälhundens hud. Enhver betaler efter sin stand (formue),

den fornemste må betale 15 mårskind, 5 rensdyrhuder, 1 bjørneskind og 10 poser fjär, 1 bjørneskinds eller odderskinds kjole og 2 skibstoug, hvert på 60 alen, det ene forarbejdet af hvalskind, det andet af sælskind.

Han berettede, at Nordmændenes land var meget langt og meget smalt; alt det deraf, som man kan bruge til græsning eller pløjeland, ligger ved søen, og det er endda på nogle steder meget klippefuldt; og der ligger vilde fjelde østenfor og ovenfor langs med det beboede land. På de fjelde bo Lapperne. Det beboede land er bredest i den østlige del, og altid jo længere Nord, des smalere. På den østlige kant kan det vel være 60 mile bredt, eller lidt bredere, og midtvejs 30 eller derover, og på den nordlige kant, berettede han, hvor det var smalest, at det kunde være 3 mile bredt fra søen til fjeldet, og fjeldet siden på nogle steder saa bredt, at man kan anvende 6 dage dertil.

Jevnsides med den sydlige del af landet, på den anden side af fjeldet, er Sverrig (som strækker sig indtil det nordlige Norge); lige ud for den nordlige del af landet er Kvänland. Kvänerne herje undertiden på Nordmændene, undertiden Nordmændene på dem. Der er meget store ferske søer mellem fjeldene, og Kvänerne bære deres skibe overland ind i søerne, og derfra herje de på Nordmændene; de have meget små og meget lette skibe.

Othar berettede, at det landskab, hvor han boede, hed Helgeland; han sagde, at ingen boede nordenfor ham. Nu er der i den sydlige del af landet en havn, som man kalder Konghelle; derhen kunde man, som han sagde, sejle på en måned, når man lå stille om nätterne, men hver dag havde sterk vind. Hele tiden må han sejle langs med landet; og på styrbord er først Island og derpå øerne, som ligger mellem Island og dette land (Färöerne, Ørkenøerne, Hetland etc), derpå dette land (Britannien) indtil

han kommer til Konghelle, og hele Vejen er Norge på bagbord.

Söndenfor Konghelle falder en meget stor sö (löber et stort hav) ind i landet (Danmark) som er bredere, end nogen mand kan se over, og der er Jytland på hin side ligeoverfor, derpå er Slesvig. Det hav (Østersöen) ligger mange hundrede mile ind i landet.

Og fra Konghelle, sagde han, at han sejlede på 5 dage til den havn, som kaldes Hedeby; den ligger mellem Veuderne (Vagrerne) Sakserne og Angelen, og hörer under de Dandske. Da han sejlede did fra Konghelle, da havde han på bagbord Danmark (Halland og Själland) og på styrbord det åbne hav (Kattegat) i 3 dage, og de (övrige) 2 dage, för han kom til Hedeby, havde han på styrbord Jylland og Slesvig og mange öer, (i de egne boede Anglerne, för de kom hid tillands), og de 2 dage havde han på bagbord de öer, som tilhöre Dannemark.

De Svenske have söndenfor sig den östiske havbugt og östenfor sig Sarmater og nordenfor dem, på hin side örkenen, er Kvänland, og nordvest for dem Skride-finnerne og vestenfor Nordmändene.

Othar var en af de mächtigste määnd i landet og har vistnok selv indkrävet skatten af Lapperne. Sätter man Nordlandenes indtagelse af Harald Hårfager til 869, blev Othar sysselman samtidigt; han har imidlertid ikke kunnet finde sig i det at være underordnet og udvandrede derfor omtrent 870. Derpå har han opholdt sig i Danmark et års tid eller to. Imidlertid havde Alfred den Store bestegget Englands trone i 871, og rygten om hans fuldkomneneder har lokket Othar til at gå i hans tjeneste.

Othar er vistnok den förste, der har foretaget en Bjarmelandsfärd, den foretoges vistnok i 874 muligens efter den Engelske konges tilskyndelse. Hans angivelse af dagssejladserne og den vind, som han måtte have, er fuldständig korrekt; man har ingen grund til at tvivle på hans

troværdighed, uagtet historien om de 60 hvaler på en dag forekommer noget mystisk. Finmarken var dengang fuldstændig ubeboet; thi det at Lapperne, som havde sit hovedsagelige tilhold på den anden side fjeldene, strejfede herop til enkelte tider på fangst, kan ej kaldes nogen beboelse. Netop ved disse tider — efter Othars omsejling af Finmarken, hvorved den er bleven bekendt for sine rigdomme, og efter Harald Hårfagers indtagelse af Norge — er Finmarkens bebyggelse begyndt ved de misfornøjedes udvandring: Nordmænd ere således Finmarkens første beboere.

För vi imidlertid nærmere befatte os med Finmarken, bliver det nødvendigt at omtale det ovenfor nævnte Bjarmeland, som så hyppig er søgt af vore ældste forfædre dels forat handle, dels forat plyndre.

Bjarmeland var beliggende omkring Winå (Dwina) og strakte sig fra Gandvik syd og østover til Ural, hvor landet Permien minder om Bjarmernes navn. Det beboedes af Karelerne, en gren af den Finske folkestamme, efter at disse — som ovenfor omtalt — havde fortrængt Lapperne.

Deres gud, Iomala, dyrkedes af de forskjellige Finske folkestammer, der i det berømte Iomala-tempel ved Winåens udløb har havt en samlingsplads, hvortil de forskjellige stammer valfartede. Derfor kom også dette temple til at besidde så store rigdomme, der flere gange ere bortrøvede af de Nordiske vikinger.

Bjarmerne var det mægtigste folkeslag af den Finske stamme, deres mærker vare vel dyrkede, de dreve forskjellige bjergverk og saltverk; på de sejlbare floder med kunstige kanaler stod de i forbindelse med et stort distrikt; ja handelen på Indien har i flere århundreder gået over dette land til Evropa, delvis rundt det nordlige Norge, delvis over Østersøen.

Bjarmerne ere blevne regjerede af egne konger, der vistnok ofte har varet af Skandinavisk æt. Navnet "Bjar-

mer” forekommer alene hos Skandinaviske forfattere, selvkaldte de sig Komi; de have ingen litteratur, såat det kjendskab, vi har til dem, alene erhverves ved den Skandinaviske sagalitteratur. Mange af disse beretninger må alene betragtes som sagn: Cuso skal have været Bjarmernes og Finnernes konge længe før Christi tider. Sturlang, der var samtidig med den Trondhjemske konge, Harald Guldmund, overvandt Bjarmernes konge. Kong Harek i Bjarmelands søn, Hjalmar, blev nedlagt af Grymur o. s. v.

Bjarmelandsfærden har været et middel til at gjøre sig berømt, noget, som vore forfædre særlig higede efter. Der fortælles om berømmelige tog til Bjarmeland af Hadding, Hjørleif, Ulfkjell, Torer Haleg, Heraud og Bose, der toge fra Iomala en guldkrone, besat med 12 ædelstene, et halsbånd, der var 300 mark guld værd; en guldsål toge de fra haus knä; den var så stor, at 4 mand havde nok med at drikke den ud, når den var fuld; denne skål var fyldt med guld. Kjørtelen, som Iomala havde på, var mere verd end 3 skibsladninger af de kostbareste, som har sejlet over det Græske hav.

Den, der har gjort sig mest berømt ved sit tog, er dog Orwar Odd. Såsnart hans navn nævnedes, spurgtes: ”Er du den Odd, som for til Bjarmeland?”

Det ligger imidlertid udenfor vor opgave at omtale nærmere de forskjellige sagnhistoriske Bjarmelands-færder; som fuldt historisk kan først betragtes Othars ovenfor gjengivne rejsebeskrivelse; dernæst har man Erik Blodöxes tog til Bjarmeland 918, hvorunder han holdt forskjellige slag med Bjarmerne og altid vandt sejer. Da han på tilbagereisen kom til Finmarken, traf han på Gunhild, som af sin fader Ossur Tote var bleven sendt til Finmarken for at lære troldomskunster, enten til kong Motul eller til tvende kunsterfarne Finner. Ved troldomskunster befriede Gunhild sig fra sine læremestre, så det blev en let sag

for Erik at dräbe dem, og rejste så til Ossur Tote, hvor han holdt bryllup med hende.

Hroskell, Torstejns søn, blev under sine rövertog til Finmarken og Bjarmeland gift med Jorejd af Finne-kongen Motulls familie.

Harald Gråfeld gjorde et tog til Bjarmeland, hvor han måtte udholde en skarp träfning på Winå-bakke. I den gik han af med sejren; efterat have gjort et stort nederlag på fienden, strejfede han siden vidt omkring i landet, og samlede sig derved et overmåde stort og rigt bytte, hvilket skildres i Gråfelderdrapa.

Et af de berömmeligste tog var det af Tore Hund på Bjarkö, som han foretog i 1025 sammen med Karle på Lyngö og Gunstejn. Uagtet de var enige om, at de skulde have lige styrke med mandskab på denne färd, mödte dog Tore op med 80 mand, medens Karle kun havde 25. De sejlede sammen östover og opad Dwina til kjøbstaden, hvor de fik en mängde gråskind, bäver og zobelskind, hvorefter de rejste og opsagde freden. På hjemvejen rövede de guden Jomalas indhegning, og toge såmange kostbarheder, de kunde, og stak dem til sig i deres kläder, hvorefter Tore gav befaling til at drage bort. Karle og Gunstejn — sagde han — skulde gå först og han sidst. Alle gik de da ud af porten; imidlertid sneg Tore sig tilbage til Jomalabilledet og tog en sölvbolle, fyldt med sölvpenge, der stod på dets knä. Pengene heldte han i sin barm, og stak armen i hatten på bollen, hvorefter han skyndte sig efter de övrige. Disse havde savnet ham, og Karle vendte om forat se, hvor han blev af. De mödtes indenfor porten, og da Karle så, at Tore havde sölvbollen, löb også han til Jomalabilledet; han så, at det om halsen havde et tykt smykke; forat få det, vilde han hugge snoren over, hvormed det var fästet bag i nakken; men han hug så hårdt, at hovedet rög af billedet med et brag så stort, ”at alle undredes derover;” og idetsamme kom vaktmändene

ud på rydningen og blæste i sine horn. Tegnet besværedes af andre horn fra alle kanter, og Nordmændene skyndte sig nu alt, hvad de kunde, over pladsen og ind i skoven, hvorfra det lykkedes dem, forfulgte i hælene med råb og det fæleste brøl, at nå sine skibe og komme afgårde. Ved strømmene — formentlig ved Triostrova eller ved Vardö — forlangte Tore, at Karle skulde udlevere halssmykket, hvortil Karle svarede, at kong Olaf ejede alt det gods, han vandt på rejsen, og at han havde tiltænkt ham det; men — om han vilde henvende sig til ham — at det da var muligt, at han ej vilde befatte sig dermed, fordi han havde taget det fra Jomala, som var en afgud. Herfra sejlede de sammen, indtil de kom til Gjäsvär, hvor den første ordentlige havn og bryggeleje fandtes for dem, som kom östenfra. Her råbte Karle på ham, at han vilde tale med ham i enrum. Karle vendte sig om og gik henimod ham, men idetsamme, de mödtes, stödde Tore et spyd i hans bryst, såat det stod tvers igjennem ham, med de ord: ”Her Karle! kan du lære en Bjarköing at kjende, jeg tänkte nok også, at du skulde få spydet Selshevner at föle.” Karle döde straks, Tore og hans männd gik til sit skib. Da Gunstejn og hans folk så, at Karle faldt, löbe de til, toge liget, bar det ombord, sloge tjeldingerne ned, trak bryggerne op, hejste sejl og skyndte sig afsted. De bleve dog indhentede af Tore ved Lengvik, straks söndenfor Senjen, hvor de löb fra skibet, hvorefter Tore og hans männd toge alt det gods, der var ombord i deres skib, fyldte derefter skibet med sten, förte det ud på fjorden, hug hul i det, og sönkede det ned. Tore måtte imidlertid senere ud både med smykket og med bod, der — efter Munchs beregning — skulde have belöbet sig til 80000 kroners värdi i vore penge. Af denne bod vil man se, hvor stor värdi disse varer og kostbarheder i sin tid havde; denne bod skulde rimeligvis indeholde erstatningen for det kostbare gods, der var rövet fra Karle.

Gjennem disse handels og vikingetog til Bjarmeland, er Finmarkens kyster, eller det nuværende Finmarken, bleven bekendt og delvis bebygget. Navnlige efterat Lapperne ere blevene trængte længere mod nord og således ere komne i stadigere berørelse med den tildels beboede søstrand, har eksistensmidlerne deroppe bleven bedre og mere tiltalende, idet man gennem handel med de ankommande fiskende, jagende og med sine ren nomaderende Lapper har kunnet forskafe sig andre ernæringsmidler end de, som havet alene kunde tilbyde.

Vore forfædre troede, at Finmarken og Jotunheimen var sammenhængende med Grönland ved en eneste stor fjeldstrækning, og at der derved dannedes en bugt, hvori Ishavet endte, og derfor blev kaldet Hafsbotten. Til Finmarken regnedes ej alene kyststrækningen, den indre del deraf var tidligere bleven kjendt ved landvårts opkrævningen af skat af Lapperne. Det norske ord "mark" betegner et nogenlunde jævnt land med skoger; da det nuværende Finmarken alene indbefatter bjerge og dybe dale, må i ældre tider denne provinds have indholdt andre dele, og det har da også i virkeligheden indbefattet de store skov og markstrækninger, som nu kaldes Svensk Lapmark og hele Trinnis, med sine tundraer.

Omtrent samtidig med Othar beskriver Ejglas Finmarken som overmåde stort "der går hav vestenfor, og deraf store fjorde, også nordenfor og alt østomkring; men søndenfor er Norge; og indtager Marken næsten samme strækning tilfjelds sør ud, som Halogaland ved søsiden; men østenfor Naumudal er Jamtaland, så Kvänland, så Finland, så Kirialand; men Finmark ligger overfor alle disse lande; og er der store fjeldbygde på Marken, somme med dale og somme med søer og vande. I Finmark er forfærdelig store søer og høje store fjelde, og hos søerne marklande, men høje fjelde ligge langs igjennem dem."

Denne Ejglas beskrivelse af Finmarken stemmer ganske

godt overens med Othars beretning om de forskjellige folkeslags bopæl, som ovenfor er anført.

På vedføjede kart, hovedsagelig efter den utrættelige lærde forsker, rektor i Trondhjem, Gerhard Schjønning, findes de forskjellige landskaber afsat i overensstemmelse med disse beskrivelser, men dog på et noget senere tidspunkt ved året 1200. Man ser, at overensstemmende med historien og med Ejglas beskrivelse Finmarken indeholder en del af det land, ”der har store fjeldrygge, somme med dale og somme med vande, hvor der er forfærdeligt store søer og høje store fjelde og hos søerne marklande, og hvor høje fjelde gennemskjærer dem.” Finmarken begrænsedes således ikke af fjeldene, men grændserne strakte sig længer mod Syd således, at fjeldene gik langs igennem den. Ligeledes sætter Schjønning, overensstemmende med alle ældre forfattere, Finmarkens grændse mod Bjarmeland ved Elivoge (Vealäge), hvorom mere nedenfor.

Som den ældste konge i de nordlige trakter nævner sagnhistorien Cuso, som ved Christi tider skal have været de Finners (Kvåners) og Bjarmers (Karelers) konge; han har vistnok ikke været i Finmarken, der dengang var ubeboet. Arngrim undertvang efter tilskyndelse af kong Erik i Sverrig, ifølge Saxo, Bjarmernes konge, Egil, og Finnernes konge, Tengel, som han bragte til skatskyldighed til kong Frode på den måde, at Finnerne skulde hvert 4de år for hver tiende familie betale en slæde skindvarer, men Bjarmerne et skind for hver person.

På Othins tider skal der i Finmarken have været en konge ved navn Snökall, fremdeles nævner sagnet Stökar som sådan.

Kong Motul, der efter en beretning havde Ossur Totes datter, Gunhild, som siden blev gift med Erik Blodöxe, til oplærelse i troldomskunster, benævnes Finnernes konge. Han har vistnok hersket et sted i Finmarken, men hvor er det ej muligt af sagaen at udfinde; ialmindelighed

har disse konger, som benævntes Finnekonger, hersket over Finske folkestammer men udenfor det egentlige Finmarken; at de ej have hersket over den Finske folkestamme, Lapperne, som på den tid yderst sparsomt kan have strejft over det nuværende Finmarken, må ansees for sikkert; men eftersom Finmarkens kyster ere blevne beboede af Nordmand, bleve også kongeriger oprettede, og disse småkonger vare — efter Harald Hårfager — underkonger eller skat-skyldige under de Norske konger. En sådan konge har vistnok Motul været.

De mächtige Hlade-jarler har hersket over Halogaland med Finmörk. Harald Gråfeld foretog sine herjningstog til Finmarken forat forsvare de Norskes gamle ret og ejendele på de städer. Harald Blåtand havde forlenet Håkon Jarl med landstrækningen fra Lindesnäs til Trondhjem med kongens gårde og til dem hörende landskyld, medens Trondhjem med Numedal, Halogaland og Finmörk tilkom ham som fädrenearv.

Bordr var kongens sysselmand, og boede på en gård, Granmo, formentlig i det nuværende Nord-Senjen. Til ham kom om vinteren Finboga Ramme, som var den eneste, der reddede sig fra et skib fra Island, der gik tilgrunde på Halogalands kyst; her gjorde han sig navnkundig ved at dräbe en björn, som havde gjort stor skade på mennesker og kreaturer; denne dräbte Finboga uden våben ved at brydes med den og knække dens ryg. Han begav sig sydover med alt sit gods, sammen med Håkon Jarls svoger, Alf Aprtkemba, der boede på Sandö, og som havde faret nord til Finmarken for derfra at hente finneskatten, som han skulde bringe til jarlen. Undervejs dräbte Finboga Alf, og efter udviste bedrifter blev Finboga taget til nåde, og fik siden Alfs datter, Ragnhild, tilägte.

Alf Aprtkemba er den förste, hvorm der förtälles, at han tilsös har indkrävet finneskatten; dette beviser, at sökysten dengang var beboet. Såvel för som senere er

denne finkrevd fornemmelig skeet overland om vinteren, hvor man har faret blandt Lapperne lige bort til Gandvik og indkrævet skatten.

Allerede Othar fortæller som noget sædvanligt og som en gammel skik, at Lapperne betalte skat til de Norske, og han har selv varet en af dem, der har oppebåret denne skat; da han har troet Finmarkens kyst ubeboet, må han have krævet skatten tillands og da naturligvis af de Lapper, som dengang boede ned mod den Botniske bugt og Hvide-söen, og som kun af og til opholdt sig længere Nord.

Blandt andre, som år 872 droge fra Halogaland til Trondhjem, hvorhen Harald Hårfager ved sendebud havde ladet dem kalde til sig, var også en meget fornem mand ved navn Brynjolfr, som boede på Torget. Denne såvelsom hans fader, Bjorgulfr, havde af de forrige konger havt ret og myndighed til at handle med Lapperne og på deres vegne at indkræve skatten. Denne rettighed blev stadfæstet 884 for ham af Harald Hårfager, som efter hans död overgav den til hans sön, Bard, som lange havde varet ved kongens hof; da Bard kort efter døde af de sår, han havde fået i slaget ved Hafursfjord, havde han overladt sin ven, Torolf Kvildulfsen, sin hustru og sine ejendomme og blandt dem finneskatten; herefter nedsatte han sig på Torget, da kongen satte ham til lensherre over Halogaland *med alle de rettigheder, som Bard forhen havde havt.*

Såsnart Torolf havde fået denne vigtige bestilling, rejste han straks om vinteren tilfjelds og over til Finmarken, og havde go bevåbnede mænd med sig, istedetfor at de forrige befalingsmand ej havde varet vant til at have flere end 30, undertiden også et midre antal, Her ved samlede han en stor hob Lappiske varer sammen, dels ved at kjøbe og tuske, dels ved den store frygt, Lapperne bare for ham i det hele distrikt, hvorigjennem han drog.

Da han kom öster på fjeldet, erfarede han, at Kilpingerne (de som boede på Kjölen) rejste til Lapperne og enten dreve handel med dem eller udplyndrede dem; han tog nogle Lapper til vejvisere, satte efter dem og kjörte dem således i ring, at henimod 100 af dem på forskellige steder måtte bide i græsset. Herpå rejste han igjen hjem til Torget. Sommeren efter sendte Thorolf sin husfoged, Thorgils Gjälland, til kongen med skatten, han havde samlet i Finmarken, og den var dengang meget større, end den forhen havde varet; desuden förærede han kongen endel kostbare skind, som han havde skaffet sig på Kjölen.

Näste vinter, år 877, drog Torolf atter til Finmarken med omtrent 100 mand, rejste landet helt igjennem og holdt marked med Lapperne. Da han var kommen langt hen mod östen, kom sendebud til ham fra Kvänernes konge, Farvidi, og anmodede ham om hjælp mod Karelernes konge, som plyndrede i deres land, med tilbud, at det bytte, de kunde få, skulde deles mellem dem. Torolf spurgte sine mænd tilråds, og de holdt da for, at man ej måtte lade sådan lejlighed gå fra sig, og toge straks afsted med sendebudene. Da de kom til Kvänland, fik de 300 Kväner med sig, droge tilfjelds, og traf de Kareler, som för havde gjort indfald i Kvänland, drev dem på flugt og nedlagde en stor del af dem. Herefter indgik Torolf nöjere venskab og forbund med Kvänerne, begav sig siden tilfjelds igjen, og kom endelig ned i Vefsenfjord og derfra til sin gård, Sandnäs.

Imidlertid var Torolf bleven bagtalt hos kongen og beskyldt for ej i alle måder at handle redeligt med finneskatten; hans bestilling blev taget fra ham og givet hans bagtalere, Hårek og Hrörek, Hilderides sønner; disse droge vinteren efter, 878, til Finmarken med den gamle vante styrke 30 mand, hvorved de fik langt mindre myndighed over Lapperne end Torolf, og derved mindre fremgang i

at indsamle skatten, som da betaltes efter Lapperne for-godtbefindende, da han ej var istand til at tvinge dem.

Samtidig rejste også Thorolf med 100 mand til Kvän-land, til kong Farividi; de sloge sig sammen og med 400 mand droge de tilfjelds og siden ind i Kyrialand, hvor de gjorde et rigt bytte. Da det var ledet temmelig langt frem på vinteren, tog Torolf sig for at rejse Finmarken igjennem og kom hjem om våren efter en meget indbringende rejse.

Hilderids sønner havde kuns gjort et meget slet marked; og da de kom med skatten til kongen, satte de skylden på Torolf, for hvem de ej turde rejse så langt, som de burde, da han havde faret hele Finmarken over, opkjøbt alle varerne og taget kongens rettighed til sig, ja de förtalte endog, at han havde isinde at gjöre sig til konge over Halogaland og Finmarken. Torolf mistede kongens gunst og dräbtes; således gik det også snart efter Hilderids sønner, hvorefter lenet gik over til Eyvind Lambes slägt ligetil Harek på Tjottas tid, omkring år 1030; men flere have vistnok på samme tid havt del i Lappe-skatten

Harek af Tjotta indehavde ländermandsvärdigheden i 21 år, stundom alene, stundom isammen med andre; således fik Asmund Grankelsen den nordre del af lenet, og da han myrdede Harek omkring 1035, fik han det hele. I 1020 blev dog Torer Hund på Bjarkö lensmand i den nordre del og efter ham hans sön, Ejnar Fluga.

Af ovenstående vil man se, på hvilken måde de Norske konger i gamle dage plejede at oppebäre skat af Lapperne, og det vil også erkjendes, at Norges konger fra Harald Härfagers tid har väret herskere over Finmarken og har taget skat af indbyggerne i hele dets gamle udsträkning. De Lapper, som strejfede om i den sydligere del af Norge, have personlig begivet sig til kongerne eller deres embedsmänd forat forliges med dem om skatten. Det var vistnok i sådant erinde, at Svase finnekonge opsögte Harald

Hårfager, et möde, der for ham blev skjåbnesvangert, idet han fæstede Svases datter, Snefrid, der blev dronning, og hvis snare død nær havde gjort kongen afsindig.

Det må erindres, at når historien nævner Finne-konge, dermed ardrig menes en Lap, som har været konge over Lapperne. Lapperne har aldrig havt noget sådant overhoved; de ældste og rigeste i familierne stå vistnok i et patriarkalsk forhold til en ikke ubetydelig hob af samme slægt, men noget kongenavn have de aldrig havt, uden det er givet dem af de Norske skattekrævere, som har fundet det belejligt at henvende sig til dem forat modtage slægtens skat.

Langs kysten, på Söröen, Ingö, Kjöllenäs, Kjölnäs og vistnok på forskjellige steder på Trinnis har der været småkonger af Norsk oprindelse, som har båret navn af Finnekonge; den af dem erlagte skat bestod væsentlig af varer, der vare hentede fra Lapperne, med hvem de stod i forbindelse.

Som den sidste Finnekonge nævnes Martinus; han havde i mange år ej betalt skatten, hvorfor kong Håkon Magnussen i 1310 sendte Gissur Galle til Finmarken forat indkræve den. Gissur Galle havde Valtyr Pretta med sig; de kom året efter tilbage med velforrettet ärinde. Martinus drog 1313 selv villig til kong Håkon, som da var i Trondhjem, betalte, hvad som endnu reterede af skatten, og gjorde videre forsikring om troskab og lydighed. Han døde 1316; der har været påstået, at han blev dråbt af Engelsmænd, og at det er om ham, at der er digtet nedenstående vise, der er ordret afskrevet efter "Speculum boreale":

*Digt om Kongens datter af Kiölnäs,
tillige oc om slottits
undergang.*

1

*Kongen hafver datter ene, faufver var hun som Soel
Det vaar Rösten Bendixsen, hand hafver lofvit hende tro
End om dyrene udi Lunden, Ridderne pleye sig at udride.*

2

*Kongen hafver datter ene, fauger vaar hun som stierne
Det vaar Rösten Bendixsen, hun vilde hafve saa gjerne
End om dyrene udi Lunden - etc.*

3

*Det vaar Blinde Molvigsen, schulle til Kirchen ride
Mötte hand Rösten Bendixsen mit paa samme stie
End om dyrene udi Lunden - etc.*

4

*Hör du Rösten Bendixsen, saa taler ieg til dig
Du sofver saa länge i Mö-salen, at det vil koste dit lif.
Lind om dyrene udi Lunden - etc.*

5

*Det vaar Rösten Bendixsen, saa tog hand op paa
Jeg schal sofve i Mö-salen, oc du schal see derpaa
End om dyrene udi Lunden - etc.*

6

*Det vaar Blinde Molvigsen, axler hand sit schind
Saa gaar hand ind i høye sal, for danner Kongen ind.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

21

7

*Sidder I danner Konge, dricher glad Miöd oc Win
Det er Rösten Bendixsen, sofver hos datter din.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

8

*Det vaar Kiölnæs Kongen, blef saa ildt ved det ord
Den brune Midd, den klare Win, udofter bordet foor.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

9

*Det vaar Danner Kongen, saa tog hand op paa
Tog hand Rösten Bendixen, lader ham hofvit fraslaa.
End om dyrene udi Lunden -etc.*

10

*Det vaar Rösten Bendixsen, hand blægner under hjelmen röd
Forvist lefver Bendix Röstensen hand hæfner fult min död.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

11

*Det stod saa i Otte aar, oc wel udi aarene Ni
Da kom bud til Engeland, slagen vaar Rösten i döe.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

12

*Saa satte hand ud de snæcher, som længe ha de staait paa lunde
Saa segler hand til Kiölnäs, som baaren bryder fra grunde.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

13

*Det vaar liden smaa dræng, hand sagde der ifra,
Jeg seer saa mange schib i hafvit gaa, ia fler end ieg kand tälle
End om dyrene udi Lunden - etc. -*

22

14

*Det vaar oc de baadsmænd, de vænder deris anker udi sand,
Det vaar Bindix Röstensen, hand triner först paa land.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

15

*Det vaar Bendix Röstensen, hand kom der ridendis i gaard.
Det vaar Kiölnæs-Kongen, hand ud mod hannem gaar.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

16

*Welkommen Rösten Bendixsen, heden oc hiem til måg,
Jeg viste iche af kommen din, at ieg kunde blande Miöd oc Win
End om dyrene udi Lunden - etc. -*

17

*Jeg passer ei om din brune Miöd ieg akter ey at sidde,
Jeg er for den schyld kommen hid, ieg vil min Bröder wiche
End om dyrene udi Lunden -- etc.*

18

*Tolf tönder af det röde guld, böder ieg for mig udi bood
Wilst du mer for mig have, saa falder ieg self til food.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

19

*Tolf tönder af det röd guld, schal ey være din bood.
Du schal lade dit lif i dag, det ald Werden stod imod.
End om dyrene udi Lunden - etc.*

20

*Kjölnæs dronning falder paa sine Knæ, begynte saa at sige,
Kiere Rösten Benedict, fangen tager I mig,
End om dyrene udi Lunden - etc.*

*Tag du dine bæste klæder, de bæste som du har,
Gach du dig til schibene need, til Engeland følge mig
End om dyrene udi Lunden - etc.*

*Tager i Blinde Molvigsen, træder ham i hiel med hæst.
Faar de andre tyngere døð, hand schal ey faa den bæste.
Fred om dyrene udi Lunden - etc.*

*Saa satte hand ild paa Kiölnæs, oc alt det udi Kiölnæs vaar.
Så stod der baade snipt oc snaut, saa staar det end udi dag.
End om dyrene udi Lunden, Ridderne pleyer sig at udride.*

*Oc det er vist noch, at af samme gammel Slottets
efterretning for itzige tid ey andet fremwisis, end som
resten af en storr Mured brynd, med nagle faa rudera
hidst oc her udi marchen omspreed, som nu udi dets stæd
med Moltebär, Angelica, Løg oc den wilde petersillie oc
dislige Urter vel er bevoxen. Stædet beholder disimedler-
tid doch nafnet, endnu aff Kiölnæs, haffvende mod Land-
siden sine høye klipper oc fieldee, der Oceani brusende
haffbølger dets forstrande hæfftig som dis jæffnligere paa-
støder, at ingen beskyt dem ellers imodtager. Oc siunis
vell denne stæd for dis større Sikerhed derfor at maa
haffue voren udwalt, oc for den rene prospect mand derfra
lige udi det dybe haff kunde have.*

I løbet af det 13de århundrede indskrænkedes vistnok Finmarkens gamle grændser betydeligt. De indre uroligheder i Norge i dette og forrige århundrede gjorde, at man ej tænkte på Finmarken, hvor man skaltede og valtede uden kontrol fra regenternes side; Bjarmelandsfardene foretoges sjeldnere og sjeldnere og ophørte tilsidst; det sidste historien nævner er Ivar Utviks og Andreas Sjaldebarns tog i Håkon Håkonsens tid, 1220. Med skatteopkrævningen gik det vistnok temmeligt uregelmæssigt til; med magt bleve de skattekrævende Nordmænd drevne tilbage.

Et ugjennemtrængeligt slør har i disse tider lagt sig over Finmarken; moderlandets historieskrivere have ikke større befattet sig med denne landsdel, men at Finmarkens søstrand under denne tid er opblomstret betydeligt, er klart, da det 14de århundrede fremviser søkystet tæt befolket, med betydelig handelsrørelse; og fremmede nasjoner havde fået øjnene for disse nordlige trakters rigdomme.

Under kong Håkons regeringstid, i 1252, kom til ham i Tjondhjem legater fra kong Aleksander i Rusland forat tale om den ufred, som fandt sted mellem deres skattelande, mellem Lapperne og Karelerne, ”som gik for sig med stort rov og mord,” og der blev også sluttet fred imellem dem, men denne fred varede ikke længe, thi samme år skede Tartarenes voldsomme indfald, der bragte Rusland under åget. Dette indfald bevirkede, at mange af Bjarmerne flygtede til Norsk Finmarken på Trinnis, hvor de bosatte sig og delvis blandede sig med de Norske Lapper; endel af dem blev modtagne af kong Håkon, og I bleve tilladte at nedsætte sig i Malangen, hvorefter han lod dem kristne.

Denne indvandring og disse indrømmelser bar spiren i sig til at Finmarken lidt efter lidt indskrænkedes inden de snevre grændser, det nu har, thi deraf opstod tretter om skatterettigheden mellem Norge og Rusland, der vilde kræve skat af de til Norsk territorium udvandrede; disse

trætter skabte ufred, der dog mere lignede rov og plyndringstog end virkelige krige. På 7 år skulde Karelerne have gjort 198 indfald i Finmarken, og sagnet fortæller, at der ikke var længere tid mellem hvert indfald, end man trængte for at kunne koge en renkjødsuppe, og at der i Varanger og Alten ej blev mere end 1 mand tilbage; ja i 1271 gjorde Kareler og Kväner sammen indfald lige ned i Halogaland. I 1278 fangede Kareler eller Kväner den Norske konges sysselman, Thorbjörn Stejn, og dræbte 35 mand for ham på fjeldet, da han var ude forat kræve skatten blandt Lapperne.

Trods disse uroligheder, og trods disse plyndringer har Finmarkens velstand i denne tid vokset betydeligt, væsentlig da derved, at udlændinger, navnlig Engländerne, rejste herop for at fange hval og handle med indbyggerne. Finmarken er endogså blevet bemærket i det af indre uroligheder hårdt plagede fædreland, så Erik Magnussen, der regjerende fra 1280 til 1299, forbød ”udlændinger den selvtagne frihed at handle på Finmarken.”

Da Finland i midten af det 12te århundrede begynde at undertvinges af Sverrige under Erik den hellige, trængtes de derboende Lapper mod nord, först til Tavastan, men da også dette i 1248 blev erobret, måtte de drage længer mod nord til de öde steder, hvor de boldt til först i Østerbotten og siden — da de også der bleve hjemsögte — i Kimi og Torneo Lapmärker. Efter Buräus skal den Svenske konge, Magnus Ladulås, der regjerede fra 1275 til 1290, have tilstået dem visse rettigheder, som vilde påtage sig at undertvinge Lapperne. Dette foretog de senere i historien så meget omtalte Birkarle med list. Hvorlangt denne såkaldte undertvingelse har strakt sig, har man ingen historisk efterretning om, men da Birkarlenes antal i begyndelsen var ubetydeligt, kan den vistnok ikke have strakt sig langt, og ikke til flere end til de Lapper, der — kort forud förtrængte fra det sydligere Finland — har taget

opholdsted i Østerbotten, vel neppe de i Kimi og Torneö Lapmärker. Denne undertvingelse bestod vel ikke i andet, end at Birkarlerne, der var Kväner og af deres egen folkestamme, havde indledet handelsforbindelse med dem og fået dem til at erlægge skat til dem istedetfor som forhen til de Norske skattekrævere, hvis årlige rejser, som før meldt, nu blev forsømt. At disse Birkarle dengang ej har havt nogensomhelst forbindelse med det nuværende Finmarken, må ansees som sikkert, trods den partiske Svenske historieskriver Scheffers påstand i hans verk "Lapponia". Hans påstand herom er heller ikke optaget af de senere og mere selvstændige Svenske eller Norske forfattere, der har skrevet om disse ting. Sveriges lærde forfatter "von Dyben" nævner utrykkelig, at disse Birkarle skulde have Lapperne, som endnu boede ved Bottnen, med hele skatten og laksfisket, blot de gave kronen nogle timber gråskind i erstatning."

Om navnet Birkarles oprindelse er der tvistet meget. Nogle have påstået, at de have sit navn fra Birkala sogn i Finland. Navnet er vistnok givet dem af Lapperne, og må udledes fra Lappisk; det betyder vistnok ikke andet end en, der indfordrer betaling. Når Stochflet påstår, at djævelen, der på Lappisk heder *bärgulak*, er opkaldt efter Birkarlene, der behandlede dem som djævl, har dette vistnok ingensomhelst hjemmel.

Birkarlene vare handelsrejsende bönder, der for sammen med Lapperne og fra den ene til den anden familie som de "ejede"; om deres voldsomhed til sine tider har været stor, er beretningerne derom og om deres grusomhed vistnok betydeligt overdreven. Deres usædelighed er derimod konstateret.

Birkarleinstitutionen er en efterligning af den Norske måde at indkræve skat hos Lapperne, og tilfældige omstændigheder, urolighederne i Norge og senere Calmarunionen har trådt hjælpende til denne institutions til-

tagende magt. På samme måde, som de Norske konger overdroge flnkrevden til de fornemste på Halogaland, således bortforpagtede den Svenske krone til disse Birkarle retten til at handle og indkræve skat blandt Lapperne i 1293. Så sent er Sverrige kommen i berørelse med Lapperne, flere århundrede efterat Nordmændene havde lagt den største del af dem under sig.

De svage Lapper vege naturligvis for disse skattekrævende Birkarle og trak sig lidt efter lidt længerne og længere mod nord ligetil det nuværende Finmarken. Birkarlene vidste imidlertid at finde dem; nogen landsgrændse ekstimeredes ikke; uhindret fulgte de efter de engang i Sverrige skattelagte Lapper og fordrede skat af dem på Norsk grund, ja fulgte dem endogså til den Norske søstrand, når de udarmede måtte holde op med at nomadisere og ikke havde anden udvej end at nedsatte sig ved Norges kyst som fastboende Sølapper.

Begyndelsen af det 14de århundrede fremviser Finmarkens kart i en noget forandret skikkelse: Svenskerne har begyndt at trange sig efter de vigende Lapper nordover i de nuværende Svenske Lapmärker, som fra gammel tid tilhørte Norge; Russerne havde fundet sig berettiget til at kræve skat af de til Finmarken ved Tartarernes indfald i det nordlige Rusland til Trinnis flygtede Bjarmer (Kareler). Denne ret sees at være indrømmet fra Norsk side efter det gamle Norske, på pergament skrevne dokument om grændserne mellem Norge og Sverig, hvori der også findes en kort efterretning om grændsesjellet mellem Norge og Rusland, oversat af den store kjender af sådanne sager Arne Magnäus, et dokument, der af ham i 1715 ansæes at være mere end 300 år gammelt:

”Disse endemærker ere mellem Norges kongerige og”
 ”Ryssernes konges, eftersom gamle mænd have sagt og”
 ”endnu idag sige gamle Boemänd og Finner. Rysserne”
 ”bör at tage skat langs med söen til Lyghes-tufvu, men”

”på fjeldet til Mäleå, som ligger lige op for Lyghes-tufvu,”
 ”og så öster mod Kjölen. Men kongen af Norge tager”
 ”skatter til Trianäme og ind efter Gandvik til Veleage,”
 ”hvorsomhelst ere halv Kareler eller halv Finner, de som”
 ”have havt en Finsk moder. Tager og ikke mere ved”
 ”de yderste endemärker end 5 gråskind af hver bue, og”
 ”da efter gammel vis, om de ville betale efter gammel”
 ”vis.”

Angående de i dette dokument forekommende navne må bemærkes, at Lyghes-tufvu efter Peter Clausen lå i sydost for Vardöhus og antages at være en forglemt betegnelse på en fjeldknaus, der ligger ved Carlsgam, samt at Mäleå enten er Kolaelven i dens övre löb eller en elv, som löber ud i Enare, en antagelse, der er godkendt af Schjönning og Jessen og i det heletaget af dem, der har studeret denne landsdels historie og geografie. Når derfor Stockflet og Munck vil dosere, at det i dette dokument nævnte Lyghes-tufvu er det fjeld i Lyngen, som nu kaldes Lyngstuen, og at der ved Meleå, som skulde ligge oppe på fjeldet, menes Målselven, en lav og bred dal ved söen, beror dette vistnok på en fuldständig misforståelse, grundet på en navnelighed. Når sådanne misforståelser alene stod for vedkommende auktors regning, kunde sådant ikke have större betydning, men sådanne vildledende bemærkninger benyttes af dem, for hvem det passer, og man ser således, at endog den forresten så retfärdige, og sandhed sögende lärde svenske forfatter, ”G. v. Duben” i sit verk ”om Lapp-land och Lapparne” optager Stochflets og Muncks forklaring om beliggenheden af Lyghestufvu og Meläå.

Veleagé antages enten at være en fejlagtig läsning af den utydelige skrift eller en anden benävnelse på Elivåger langt nede i Gandvik ved Onegaflodens udlöb, eller kanske rimeligere, da Norges grändser allerede på den tid var meget indsnevret, det nuvärende Velli-jokki, der löber ud i Gandvik ved Umba, noget östenför Kandalax. Velli-

jokki betyder grändseelv. Trianäme er ved Nordfjeldnäs, det östligste af Trinnis, det nuvärende Triostrowa.

Fra midten af det 13de århundrede er den Russiske og Norske befolkning på Trinnis blandet sammen, eller have taget bolig imellem hinanden; fölgén af den overenskomst, at det ene land kunde kræve skatten af sine fra hjemlandet fordrevne indvånere, har givet anledning til navnet fällesdistrikter, som allerede på denne tid indbefattede store strækninger, et navn, som har været så skjåbnesvangert, og i sig har båret spiren til, at vort fädreland lidt efter lidt er bleven indskränket til de snevre grändser, som det nu har på disse kanter.

2den periode. Finmarkens blomstringstid.

Fra begyndelse af det 14de århundrede til Kristian IV.

Haagenn medt Gudiz Naade, Noriges Konning sennder alle Menndt, som thethe Breff see, heller høre, Helsenn meth Gudt, och wor Naade. Vij wille att alle skulle wetterligt were, Ath the Indlänndske Kjöpmenndt udi Bergen, haffve storlig klageth for oss, att wore Befallings Menndt haffue Forhindreth thennem i theres Seyglads, och haffue lagt ydermiere Thyngé paa thennom, endt nogen thydt tilforne haffuer werith. Nu formedelst wor gode Memnds Bønn skyldt, och saa for Trohedt och gode willie, som de oss nu i waar och Righenns store Nødtørffthighed Kjerlige

bevijste haffue. Wij forloffuith them ath seigle my thieris Kjøbmandskafft Nor och Synder i worth Riige, Och desligste till worth Skathlanndt frelseligen sellie och kjøbe alle wegnee som laugenn udewyser, och wore Forällder haffue forsglicheth och säduanligt werith haffuer. Thi forbiude wij alle fuld-kommelige, besønnderlige the, som lanndt och Lann haffue, och deeres Fougder, denne wore skiik och willie, ey hindre,, heller hindre lade, emodt forneffnde Kjøpmennndt aff Bergenn, hwilken heremoedt gjør, scahll haffue wor ugunst och wrede, och der offuer bøde tretten loodth for hver Reyse hanndt deth gjør, Waar dethe Breff skriffnith udi Bergenn, Fredagen efter Botolphi paa deth siette Aar worth Riges Regimennte. Her Peder Erichsønn, wor Canntzeller Besegelede i Wor Nerewerelse. Anno MCCC och V.

Ath Jeg haffuer seeth Kong Haagenns Obene besejgloth Breff paa Bergenn Raadstue, liudendes ord for ordt som forskreffnen staar bekjender jeg Hanns Lindenou my min Egenn Haand.

Således lyder det förste privilegium for Bergensernes handel på Finmarken, en tilladelse, der i sin oprindelse og i de förste århundreder var denne landsdel til stort held, idet en driftig og til handelsforretninger särdeles skikket del af den Norske nasjon gav stödet til opkomst for en forhen kun lidet påagtet del af Norges land; men denne tilladelse bar dog i sig spiren til landets ödeläggelse, idet senere ”benådningar”, gav anledning til landets udugelse og forarmelse, og sluttelig udartede til den alt ödeläggende monopohandel.

Ved denne Bergenserne givne tilladelse til frit at handle der nord, blev Finmarken endnu mere bekjendt ved sit havs rigdom på fisk, og heraf blev fölgten, at under denne frie handels tid en mängde borgere og fiskere flyttede med tjenerskab og betjente til Finmarken og nedsatte sig der; årligen forskreves en hoben tjenestefolk af begge kjön,

der siden giftede sig og nedsatte sig som fiskere eller borgere; de bleve forsynede af sine husbønder med udstyr til fiske og handel med forpligtelse til at levere dem den producerede fisk og tran. Jo flere sådanne udrørsmænd og udredsmænd borgerne kunde tilvejebringe, jo større profit ventede de sig; den frie konkurrence skaffede befolkningen gode og billige varer og gode priser på dens fiskeavl.

Da forretningerne og förtjenesten gik godt, blev disse ndvandrede snart efterfulgt af flere, og inden kort tid var landet tæt befolket, så stranden ”vrímlede” af folk; kirker opbyggede de ankommende på egen bekostning; präster bleve hidkaldte; de bleve lönnede af almenen med tiende af fisk. Ej alene fiskerbåde beseglede de nordlige have, nej fiskere og handelsmænd lod bygge jagter og skibe, hvormed de selv sejlede med deres fiskeavl ej alene til indenrigske steder men til Danmark, Holland og England. Men ikke det alene; landet blev besøgt af fremmede nationer for fiskeriernes og hvalfangstens skyld, og at disse fremmede handels- og fangstfartøjer bragte indbyggerne betydelig indtægt, er ikke vanskeligt at forstå. Befolkningen tiltog, adskillige steder som Ingö, Sverholt, Makaur, Vardö, Kiberg havde anseelse som små kjøbstäder, som de også var blevet, om forholdene der Nord havde fået lov til at udvikle sig på denne naturlige og for landet gavnlige måde.

Under Magnus Smek blev år 1348 at fremmed sejlads nordenfor Bergen forbyden under varenes konfiskasjon; den sejlads, hvormed Bergenserne var benådet, blev dristig misbrugt; der indkom klagemål over Engländernes og andre udländingers ”formastelige håndtering” på de forbudne steder og farvand, Island, Halogaland, Finmarken, Ørknö og Ferö, som lå under kongernes fadebur; det vil sige at indtægterne af samme gik i kongernes private kasse. I 1420 indkom der klage fra indbyggerne i Halogaland,

rimeligvis fra de der bosiddende Bergens borgere, der nødvendig vilde have konkurrence med udlændinger, at 2de store Engelske skibe forleden år havde været på Halogaland for at kjøbslå, og at de havde sagt, at de vilde komme igjen følgende år med såmange skibe, som de lystede, og at denne trafik var tilskade for kongernes indtægter og undersåtterne til stort besvær.

Da Tydske og andre udenlandske skibe også begyndte at sejle der nord, udkom under Erik af Pommern år 1425 atter et forbud.

Engländerne søgte imidlertid med magt at drive denne handel, hvorfor også deres gods blev fratagen dem. Kongen sendte en protest til England mod den store "skade med mord, brand og rov," som de Engelske havde övet i 20 år på alle steder. I en legasjon fra kong Henrik den 4de af England klagedes på den anden side mod de Norske, at de uden lov og ret havde berövet dem deres gods, og fordrede erstatning. Herpå svarede kong Erik, at Norges riges rettighed og frihed kun overholdtes, den, som kong Erik havde svoret at håndhæve, da han overtog Norges krone, at hverken Engländerne eller nogen anden udlænding eller fremmed under livs og godsets förtabelse var tilladt at sejle til Norges lande og öer uden alene til Bergen som en almindelig stapelplads. Dette havde nu Engländerne i mere end 20 år overtrådt, kongen, riget og hans sammesteds boende undersåtter og handelsmænd til stor skade.

Engländerne var i virkeligheden ikke så uskyldige; de havde trods forbudene overfaldt mange steder i Norge med dets undersåtter "med rof, mord, brand og ild"; de havde bortranet mange skibe og megen fisk, tilhörende landets indbyggere. Der er visselig rövet mere, end der er optegnet i det register over den fisk, der er frataget indbyggerne i Halogaland og Finmarken i disse 20 år. Af fisk belöb det sig efter registret til 929 läster,

medens det af Per Degen, lensmand på Halogaland, opgaves til 1400 läster fisk, eller i penge til 72692 nobel, og i alle skattelandene til 217348 nobel.¹⁾

I Kallundborg blev 1432 sluttet forlig mellem kong Erik og Henrik VI, at den skade, som måtte være forårsaget, skulde undersøges og erstattes, og Engländerne skulde afholde sig fra at besøge Island, Finmarken, Halogaland og andre forbudne stæder.

I 1443 får Amsterdam tilladelse af Kristoffer af Bajern til at handle over hele Norge undtagen Island.

Under Kristian den 1ste udkom 1475 en kongelig befaling, at ingen udenlandsk kjøbmand havde tilladelse til at være i riget om vinteren, men skulde komme om sommeren med åbent vande og fare bort igjen inden *St. Andrae* dag; de skulde få kost hos landets borgere, og ej gjøre dem noget forkjøb eller anden forprang.

Engländerne fortsatte dog med deres handel på de forbudne stæder, slog endog ihjel fogden på Island, plyndrede der i landet og drog afsted med skatten; det hele endte med traktaten af 1489, hvorefter Englands undersætter, kjøbmand og fiskere, frit måtte sejle til Island samt Danmark og Norge og andensteds og der bo, blive, være, fiske i lighed med fremmede kjøbmand, hvad nasjon de end var af osv.

Under denne frihedens tid gjorde Engländerne fremdeles uret ved toldsvig, ved at myrde betjenterne, ved at udplyndre befolkningen, hvorover der blev klaget i Kristian II, Fredrik I og Kristian III' tid. I den håndfästning, som kongen udgav til Norge i 1524, fandtes også den artikel: "Ingen udenlandsk kjøbmand må løbe på Nordlandene under skibs og godsets förtabelse", og denne post blev siden igjen optaget i de privilegier, kongen siden

¹⁾ I nobel = 3 80 pence.

gav Bergen, dateret Flensborg, Sancti Calixti Martyris dag 1528.

Ved disse privilegier er at mærke, at rådmændene i Bergen fik frihed til at handle ligesom borgerne, idet det hedder: ”item skulle vore rådmænd og borgere sejle og fare i vort rige Norge og andetsteds, hvor de lyster, med deres kjøbmandsskab, uhindret af alle under vor gunst og nåde.”

Nordmændenes tog til Bjarmeland, der forlængst vare ophørte, efterat Tartarerne havde bemægtiget sig landet, en fart, der under de indre uroligheder i Norge nu var forglemt i henved 300 år, blev, atter optaget af Engländerne i 1555. Det store Edwards-kompani udrustede nemlig 3 skibe forat finde vejen nord om Norge og Rusland til China. Det ene af disse skibe fandt sejladsen på Nokalai, et kloster, der lå ved Dwinaflodens udløb i Hvide-søen; de to andre skibe bleve indefrosne i Finmarken, hvor folkene døde af frost og hunger, og bleve fundne foråret derefter af det skib, som da vendte tilbage fra St. Nikolai. Dette må have været et sted på den nuværende Russiske kyst i en af de havne der, som årlig fryse til, da der i vort nuværende Finmarken ej findes nogen havn, der fryser.

Efter dette kloster benævntes siden denne fart ”farten til St. Nikolaus”, den indskrænkede sig dog ikke til dette sted, men foretoges til Colmogor, Malmis og andre havne på de Norske strømme. Kola, der trådte istedetfor Malmis, blev anlagt 1580 og Archangel noget senere 1584, nær St. Nikolai kloster.

Efter denne optagelse af St. Nikolausfarten udkom i 1562 et forbud, da Bergens borgere beklage sig, ”at fremmede skibe, som ikke hører under hans kongelige majestæt, begynde at sejle nordenom Bergen, somme så langt som til Finmarken og siden derpå til Helleland, og mener, at dersom denne ”seglasjon” skulde förtsättes, da var de

og deres by ganske bedärvet, og formåede hverken at gjøre hans kongelige mayestäts eller rigets tyngde.” Af denne grund forbödes alle udenlandske skibe at sejle fra Norland eller Finmarken med deres fisk og varer til Hol-land eller andetsteds, förend de havde väret i Bergen med de Norlandske varer.

Dette blev også senere fastslået ved rigens råds an-ordning af 1568.

Denne udländingernes besejling af Norges strømme var til afbræk for kronens told og rettighed, hvorfor Fredrik II lod dronning Elisabeth af England tilmælde, at sådan sejlads ikke måtte finde sted; men Engländerne på-stode ved gammelt brug at have ret til en sejlads, hvortil de mente, at Danmark ej havde nogen forretighed. Et möde blev besluttet i Emden den 25de juli 1577; dette blev imidlertid af flere omständigheder udsat, og blev holdt den 10de august s. å. i St. Georgs kloster i Hamburg af befuldmægtige fra begge sider; der blev da længe dispu-teret om farten på St. Nikolaus, der sluttelig indstilledes til afgjorelse ved regenternes egen betänkning.

Kongen af Danmark havde imidlertid almindelig hvert år ladet nogle skibe afsejle til Finmarken for med magt at hindre fremmede i at fiske eller drive forretninger; da der kom tidende nordfra, at Engländerne atter havde vovet at sejle nordenom Norge til Russesiden, lod kongen ud-ruste en anseelig flåde under admiral Lars Kruse. Da dette blev spurgt i England, undskyldte dronningen dette ved sine gesandter og forsikrede, at sådan sejlads ikke mere skulde finde sted, såfremt der var handlet mod overenskomsten, og at de skyldige skulde blive afstraffede.

Senerehen blev alt vedkommende Nordens besejling afgjort ved en ny forhandling i Hadersleben.

Også andre fremmede nasjoner begyndte at sejle nordenom Norge til Rusland, hvorfor atter i juni 1587 en eskadre blev udsendt under komando af Alexander

Durham; den kom tilbage i august udenat have truffet nogen forbuden handlende. Det viste sig imidlertid, at udländerne fremdeleles drev handel der nord, når de vidste, at ingen Danske orlogsskibe passede på dem.

Mod udländeringers handel og fart udkom under Kristian IV^s mindreårighed tvende forbud af 1590 og 1591; af 1590 mod ind og udländeringer at sejle uden pas under skibs og godsets förtabelse, og af 1591, at også vedkommende derfor skulde tiltales og straffes.

Denne jagen efter at hindre fremmede fra de nordiske farvande, kunde have sin store berettigelse, om den var skeet for at havde Norges overhöjhed i disse egne; men dette var ikke hovedhensigten; den var at beholde indtægterne for kongens personlige kasses skyld og forat begunstige de privilegerede stæder, Bergen og Trondhjem, der formelig bestormede regjeringeri med allerunderdanigste andragender. Langt skadeligere end udländeringernes ulovligheder vare disse begunstigelser, navnlig den side 33 anförte samt forordningen af 1572:

Ingen borger af Norfar eller Finmarksfar skal handle med en andens skyldmand al den stund, de have forening udi handel og kjøb; hvem det gjør skal stå den anden tilrette derfor der i landet eller udi Bergen efter gammel sädvane, uden de har seddel fra udrederne, som de senest tog hos og fra ham er forlovet. Såfremt nogen herimod gjør, da skal den, som udborget haver, miste sit gods og böde 8 öretunger og 13 mark.

Som alle privilegier naturligen ej kunne være til sand nytte, viste sig også snart Bergensernes og Trondhjemmernes privilegerede handel at være landet til stor skade og alene til gevinst for de privilegerede. Egennytten kom snart tydeligt for dagen, idet de hensynslöst — for vindings skyld, uden at tanke på indbyggernes tarv — tilförte dem skadelige og unyttige varer. Som en liden stopper herimod udkom allerede den 12te februar 1577 en kongelig befaling,

hvorved det blev fastsat, at ingen må kjöbslå med forbuden vare, som er vin, bastärtdt, rommenau, brändevin, figen, rosiner, peberkage eller andet sådant krämeri, såfremt de ej vil have forbrudt den fisk, de fare med og dertil straffes, som de kongelige majestätens brev ej vil agte.

Finmarkens golde kyster er — navnlig efterat de driftige Bergensere havde fået tilladelse til at handle — bleven tät befolket; landet blomstrede ej alene derved, at mange Nordmänd sögte herhen, men navnlig derved, at såmange fremmede nationer, Tydskere, Holländere, Fransk-mänd, Spaniere og Engelmänd foruden Danske sögte derhen forat fiske og drive handel. Disse i sin almindelighed fredelige handelsfolk gjorde ingen skade for landsdelen, tvertom; og de forbud, der blev stillet dem ivejen, var en stopper for landets videre opblomstren; fra ganske andre kanter, fra öst og syd, lurede den fare, som man burde havt öjnene op for, fra Rusland og Sverige; thi herfra sögtes landet med tanken om erhvervelse af kyststrækninger, der kunde skaffe dem ej alene nødvendighedsartikler for deres eksistens men også i politisk henseende nyttige landsdele.

I 1302 foruroligede Karelerne de Norske distrikter, hvorfor Augmund Jungedants med et antal krigsfolk blev udsendt for at holde dem i ave. Af frygt for disse Karelernes streiftog synes de Norske lensmänd at være blevne afholdte fra deres årlige fjeldrejser, hvorfor naturligvis ejheller Lapperne har indfundet sig med skatten.

I 1316 gjorde Russerne, rimeligvis Kväner, et indfald lige ned i Helgeland.

I 1323 gjorde de atter et indfald i Finmarken og i Helgeland, hvor de angreb Bjarkø og lagde rigsforstånderen, Erling Vidkunsöns gård i aske.

I 1326 den 3die juni blev i Neugarten sluttet forlig mellem kong Magnus og Russerne paa 10 år, om at indbyggerne ej skulde overskride hinandens gamle grændser og at den skade ved vold og drab, som hidtil måtte være forøvet dem imellem, skulde være glemt; men allerede i 1348 påførte Magnus Eriksen Smek, konge i Norge og Sverrig, Russerne krig i anledning grændserne mod Rusland, væsentlig da for Sverriges vedkommende; den blev bilagt ved freden mellem kongen og den Nowgorodske fyrste, Georg, på de vilkår, at Karelen skulde deles mellem dem og grændserne sættes i Systerbäk, inderst i den Finske bugt, og de dernedenfor liggende städer, omtrent det nuværende Finlands grændser.

På disse tider antages det gamle Vardöhus slot at være anlagt; det er ej bygget på nogen kongelig befaling, så det er rimeligt, at det er opført af borgerne til værn mod Russernes eller Karelernes Indfald.

Dette Vardöhus slot, som nu er nedreven og alt jevnet med jorden, så kun den, der nøje har studeret dets beliggenhed, kan finde spor af dets grund, lå på østre side af Söndrevågen på öen Vardö; dets sydvestre runddel (bastion) var beliggende der, hvor nu vandspringet er i almindingen ovenfor Kjärringreven.

Slottet bestod af en mur, der var opført i en firkant, mellem 50 og 60 alen lang på hver kant, 4 alen tyk og 7 1/2 alen høj, muret af skifersten uden kalk imellem. Vistnok senere er der tilbygget to runddele, som de dengang kaldtes, en på det sydvestre og en på det nordøstre hjørne, 38 alen lange; på disse vare de bedste kanoner opsat. Slottet havde i sin tid 13 kanoner, 1 5 pddig, 3 4 pddiger, 2 3 pddiger, 4 2 pddiger, 3 falkonetter samt 2 stenstøkker. Indenfor muren stod ikke mindre end 15 huse og gammer; porten stod opimod det nordvestre hjørne; når man kom ind af den og gik til højre, stode husene lige ved muren i saadan orden: brygger og

bagerhus, fruerstue, våningshus, kjøkken, smie, gamle, fiskesjå, arkeli, gamle, store arkeli, fangehus, borgerstue, snedkerhus, og endelig vedskur på den nordre side af porten. Midt inde i slotsgården blev senere bygget en materialbod.

Tilgangen fra søen til fæstningen var i en reve (revne) i fjeldet lige ned for den sydvestre runddel; den kaldes endnu Kjærringreven og skal have faaet sit navn efter følgende begivenhed: Det hændte sig en søndag formiddag, medens folket var i kirken, der laa et kort stykke nordost for slottet, at der kom en mængde Russere for at angribe Vardöen. De lagde ikke ind, som almindeligt var, i Søndrevågen, men gik i land lidt længere i øst, i den senere kaldte Russevigen, der ligger i øst for slottet, men ej kan sees derfra, fordi Kirkeberget ligger imellem. Da de kom marcherende over Kirkeberget, bleve de bemærkede af den eneste på slottet tilstedeværende, en gammel kjærring; hun skyndte sig, fik fat på en brand og affyrede en kanon. Af rekylen eller rystelsen faldt kjærringen udover muren og slog sig ihjel, og fandtes liggende i den før omtalte reve, som siden er bleven opkaldt efter hende. Det havde været Russernes hensigt at omringe kirken og få dräbt alle Nordmændene, men da skuddet var løsnet, kom folket øjeblikkelig ud af kirken og kom til slottet, før Russerne til kirken. Normændene greb strax til våben, hvorefter Russerne retirerede og bleve tilbagedrevne, og alle bleve dräbte; de bleve begravne i Russevigen, hvor der endnu findes levninger af dem, når man graver i jorden.

Vardöen er ofte bleven angreben, men det er aldrig lykkedes Russerne at få gjort nogen skade, ej engang fået sat ild på et hus. Slottet havde i begyndelsen ingen garnison, men på signal indfandt sig der alle våbendygtige mænd i et antal, efter ældre forfattere, et par hundrede mand.

Overalt i Finmarken har man sagn fra disse tider om

Russernes og Engelsmændenes herjninger; de have imidlertid kun lidet historisk verd, hvorfor de ej anföres.

År 1334 blev atter ufred; Russer og Kareler ”opsagde hylden” med kongens undersåtter, hvorfor kong Olaf Håkonsön forböd alle af Finmarken og Helgeland at handle med andre end de Bergenske i Vågen (Kabelvåg i Lofoten), hvilket sted i gamle dage plejede at være et samlingssted, når de skulde drage på noget krigstogt.

Da Finmarken på grund af de stadige uroligheder i Norge var så upåagtet, har den norske historie lidet eller intet om denne tids krigerske bedrifter der nord; en russisk historieskriver, Ogorodnikow, förtäller imidlertid, at i året 1415 herjede 500 normänd med bus'er og snekker (mindre fartöjer) betydelige dele af kysten ned Dwinafloden, som tilhörte Nowgorod, og blandt andet bekrigede de Warzuga (en Karelsk by).

I 1420 blev Finmarken og Helgeland atter overfaladt af Russer og hedninger; så frygtede vare disse herjningstog, og så stor inflydelse havde de på befolkningen, at endel af almuen i Nordlandene år 1456 fornegtede sin religion og gik over til Russernes.

Lidt efter lidt er ved disse hejringstog den gamle grändse bleven forrykket. Den östlige del af Finmarken til henimod Malmis blev besat med Kareler, hvorfor de der boende Norske bumänd, der ej länger fölte sig trygge imellem de fremmede, har förtrukket mod vest. De på disse kanter omstrefjende Lapper har delvis blandet sig med deres stamförvandre, Karelerne.

I 1493 blev atter sluttet forlig mellem Norge og Rusland, at grändserne skulde blive, ”som de havde väret i deres förfäders og af alders tid.”

I 1517 blev sluttet forsvarsforbund imellem kong Kristian II og storfyrst Bazilius, hvori de iblandt mere ogsaa bleve enige om, at Russerne ej skulde gjøre indfald og hindring i Norske lande og fiskeri, og at man

skulde rette sig efter det gamle, hvor deres lande grændsede sammen.

Samme år udkom storfyst Bazilius' benådningsbrev til de "vilde Lapper", hvori skattefogdernes rejser fastsattes tilligemed, hvad de have at fordre i skat og dens inddrivning, fremdeles fastsattes bod for tyveri og drab, ligesaa fredlyses kysterne for alle fremmede der at bruge "sin næring eller bjæring."

Af dette benådningsbrev sees fra Russisk standpunkt, at den Norske søstrand, Finmarken, har strakt sig omkring Switnoz og indover til Kandalax og videre. Den her af de i det indre omstrefjende Lapper krævede skat er så ubetydelig i sammenligning med, hvad Normændene før krævede af sine Lapper, at det tydeligvis er forudsat, at de også skulde give skat til Norge. Af benådningsbrevet sees endvidere, hvor langt Russerne allerede dengang var kommen med sin invasion, altid krævende skat af de udvandrede; og den paa bunden liggende følge blev da også, at Russernes herredømme mer og mer tog om sig, således endog, at der gjordes fordring på brugsret på Norsk territorium. De Russiske Lapper klagede i 1559 i en memorial til storfyrsten over, at "de kongelig Norske undersætter, imod gammelt brug, vilde formene dem at fiske i Tenebækken (formentlig Tanaelv) eller Polmarka, som imellem Nordkyn og Varanger i havet indløber og skal have god fisk og perler" og dette blev da forebragt for det Danske hof. Kong Frederik besværede sig som svar herpå over Russernes indgreb; i den traktat, som kom istand mellem de to fyrster, blev atter igjentaaget, at grændserne skulde forblive ved det gamle. Kort efter, i 1563 kom istand et nyt forlig mellem kongen og storfyrsten, og om grændserne blev der indført, at der på begge sider skulde forholdes efter det gamle, at ingen af parterne skulde gjøre hinanden forfang på hans gods eller fiskeri.

I 1571, 1574, 1575 og 1578 har Frederik II stærkt urgeret hos Storfyrsten over, at han måtte rette på de passerede indgreb og gjengive Norge, hvad der var det frataget. Ved Malmis var der på disse tider kun tre fiskerhytter, men befolkningen ögedes snart ved anlægget af Kola, antagelig 1580. Storfyrsten har i 1582 tilstået, at han i 1575 har ladet bygge ved den Norske söstrand et kloster (Petsjinka), men Russerne have senere påstået, at det dengang kun blev repareret; det skulde dengang väret 100 år gammelt og bygget af en bygmester, som hed Tuschan, der var död 1577 i sit 80de år. Bygmesteren skulde således have bygget klosteret, länge förend han blev föd.

I 1582 er den förste Russiske woiwod, Owerko Iwanowitz, kommen til Kola; för ham har ingen Russisk embedsmand väret stasjoneret der. I 1584 bleve Norske deputerede sendte til Kola för at protestere mod videre bygning; der blev deputasjonen svaret, at det ikke skulde geråde Norge til skade, men at det var ment også til deres bedste, og at alene hensigten var til beskyttelse mod sörövere og onde mennesker forat skaffe koffardifolk beskyttelte. I det samme år har den kongelige Danske sökaptein, von Salingen, väret sendt til Kola, og har han der holdt ret efter den Russiske bojars begjering, fordi bojaren påstod, at han ikke havde at befale over fremmede folk. Samme år lod også kongen kräve skat af munkene i Kola kloster, hvortil de svarede, at de erkjendte, at landet der tilhörte Norges krone, at de havde som fattige folk bygget i disse udörkener og levede af guds gaver, fiskeriet, at storfyrsten desuden havde undt dem almisser, og at de til denne tid ingen skat eller tiende havde ydet til kongen, men at Lapperne, som sidde under klostret, havde som kongens skattemänd årlig betalt.

I 1584 og 1585 lod kongen atter gjentage de forrige erindringer om Russernes indgreb i de Norske Laplande,

og urgerede over, at Kola kloster var bygget, som han påstod i 1545.

I 1586 blev en grændsekommission bestemt nedsat af begge hoffer, men den blev der ikke noget af, fordi Russerne ikke indfandt sig.

I en ekstrakt af en gammel lovbog i Bergen af 22 de april 1586, verificeret ved Bergens amtmænd, Lindenau, Vardöhus amtmænd, Kruse, og lagmand i Bergen, Helgesen, findes følgende: "Efter gamle folks sagn skulle Norges konger tage skat i øst til Trian-Ejna og siden om vigen indtil Velenså ved grændsen af Karelen; derimod at Russerne skulle tage skat i vest til Lingestauen ved Nordsoen ikke langt fra Vardöhus." Omtrent altsaa det samme, som før er omtalt.

Her har man altsaa begge landes prætensioner på den tid; Norges fordringer gaa nu ikke længer ind Hvideföen end til Velenså (Velijoki) i Kandalaxbugten, og Russernes til Lingestauen ved Karlsgam. Russerne havde imidlertid våget over sine ved indvandring erobrede rettigheder, medens Normændene havde forsömt i lang tid at havde ejendomsretten over landet og at indkræve den skyldige skat, og således tilslut givet slip på sin ret.

Den ovenomtalte Danske sökaptajn, Simon von Salingen, har i 1591 indgivet en indberetning om disse trakter, deres handel og de ulovligheder og plyndringer, som der foregik, ligeså har man en beretning fra ham om Triffan, hvorledes han havde begyndt klosterbygningen i Munkefjord, om hans omvendelse fra en vild kriger til en hellig eremit m. m. Trifanhulen ved Elvenäs i Sydvaranger med sit helgenbillede existerer endnu og besøges af enhver forbi-farende rejsende.

På samme måde gik det med grændserne mod Sverrig; nformärket og lidt efter lidt fulgte Birkarlene længere og

længere Lapperne på deres vandringer, og under Kalmarunionen fra 1388 til 1523 kunde der ikke blive nogen tratte hverken om Lappernes skat, da den indgik i den falles konges kasse, ei heller om Finmarkens grændser; og Birkarlene har benyttet sig af denne belejlige tid, overskredet Kjölen og fulgt Lapperne ligetil sökysten i Norge.

Efterat den Kalmarske union var ophævet, varede det imidlertid ikke længe, førend Lapperne gav anledning til tvistigheder mellem begge riger; kong Gustav i Sverrig lod Birkarlene beholde sin rettighed, men i 1528 satte han afgiften til det dobbelte, og en stund derefter, i 1554 fratog han dem rettigheden og satte istedet befalingsmænd eller Lappe-fogder, som paa kronens vegne skulde oppebære skatten af Lapperne; han tillod ogsaa enhver frit at handle med dem. Dette synes at have givet den første anledning til de disputer, som kort efter fandt sted mellem Norske og Svenske betjente, idet de Norske forment, at de Svenske krævede skat af de Lapper og på de städer, hvor de ikke vare berettigede dertil, og derfor forbød dem det; dette kan sees af et brev, som kong Gustav den 30te november 1552 skrev til Kristian III, hvori han besværer sig over befalingsmanden, Kristoffer Huitfeldt, der var lensmand over Trondhjem, at han havde hindret den Svenske befalingsmand over Norrebotten fra at oppebære skat fornemmelig af Lapperie i Varanger. Kong Gustav maa imidlertid ej have vedblevet med sin påstand, da man intet videre finder herom.

I den Stettinske fred, som blev sluttet den 13de december 1570, og som af de Svenske så hyppig senere er anvendt forat påstå rettigheden over Lapland og delvis Finmarken, forekommer der enkelte ting denne sag vedrørende, som her skal anföres. I 5te artikel findes: Kongen af Danmark renoncerer på al den tiltale og tilegnede ret, han havde til Sverrig, og kongen af Sverrig på den fordring og tilegnede ret, han havde til Norge, Skåne,

Halland, Blekinge etc. I den 6te artikel fastsættes, at grændserne mellem Norge og Sverig skal være på de steder, hvor de "af Arilds tid været haver ; og i den 9de artikel, at kongerne såvelsom deres undersætter på grændserne skulle beholde, hvad brugelige rettigheder de af Arilds har i den andens rige og lande. I den 17de artikel vises, hvordan de stridigheder, som efterdags mellem begge riger måtte opkomme om grændserne eller andet, skulde afgjøres, nemlig ved udnævnelse af kommissærer fra begge riger, der skulle afgjøre tratten.

Videre passerede ikke angående denne sag i Frederik IIs tid, undtagen at de Svenske såvel 1577 som 1580 på mödet ved grændserne blandt andet besværede sig over, at de Norske lensmand gjorde dem stort forfang i Lapland, skjönt der i det forlig, som samtidig blev indgået, ej findes noget, som kunde afhjælpe dette klagemål.

I 1584 giver kong Johan III af Sverig ordre til Lappefogden, Ole Andersen Burmann, at han skal oppebære skat af Lapperne i Risfjorden og Ofoten. I samme ordre meddeles også, at ligesålidt som bemeldte foged skal overskride de rette Sörfjelde, så formoder og kongen af Sverig, at de Danske ikke heller kommer over grændserne. — Man ser, at man ogsaa dengang havde lidet begreb om de nordlige tracters geografi, idet naturligvis fjeldene måtte overskrides, forat de skulle komme til Risfjorden og Ofoten.

Ved forskjellige lens uddeling blev i 1629 Erik Ugerup den første lensherre eller amtmand over Vardöhus og Finmarken med säde, Vardöhus slot. Men man har äldre embedsmänd på Vardöhus. Nils Henriksen var i 1505 kongens embedsmand paa Vardöhus; om han virkelig har taget bolig der, er ikke sikkert; muligvis han

lod denne sin forlening forvalte ved sin foged eller ombudsmand. Nils Henriksen, der var af slægten Gyldenløve, var Norges riges råd og hovmester. Efter ham nævnes Oluf Bagge, Johan Krukau, som var befalingsmand på Vardöhus 1523, samt Hans Bagge 1525.

Erik Ugerup var en af Norges riges råd og havde været med at undertegne den før omtalte håndfästning af 1524. Han efterfulgtes af Mats Skeel, der længe efterat han havde forladt Vardöhus ifölge et rescript af 1570 fik det Bergenhusiske len. Efter ham fulgte Ole Lange, så Klas Skeel 1560, så Lars Kruse i 1588, der blev forfremmet til Bergenhus 1591. Jörgen Kås til Gildeskal er den sidste i denne periode; han var amtmand fra 1591 til 1597.

I denne Finmarkens blomstringstid sørgedes der også vei for kristendommen; overalt hvor en større almue var flyttet sammen, blev der af den opført kirker og tilkaldt præster. Blandt disse kirker, korskuse, var vistnok endel uanselige, men der har også været temmelig store og med pragt opførte kirker, såsom på Ingö, i Hop og i Kiberg; mindre har vistnok kirkerne været i Kramvik, Vardö, Makaur, Omgang, Sjötningberg, Sverholt, Kjelvik, Helnäs, Opnan, Skarsvåg, Stappen, Hjelmsö, Mälfjord, Arö og Sörvär. For at give en ide om størrelsen kan anføres, at Makaur kirke var 21 alen lang og 8 alen bred, Vardö 25 1/2 alen lang og 8 1/2 alen bred.

Disse kirker har havt sine præster; almuen lønnede dem ved tiende af fisk; da lønnen ikke altid kunde blive så stor, dreve præsterne selv forretninger; de havde også sine udredsmænd og sine fiskerbåde, fiskede endog selv og solgte sin fisk. På mange städer var befolkningen ej ringe, adskillige steder så ud som små kjøbstäder.

Alle de ovenfor anførte kirker ere forlængst nedrevne, men grunden efter dem kan man se på de fleste städer. På Ingöen, der skal have havt en meget stor befolkning,

skal der endog have stået et rådhus, hvoraf man for ikke så lang tid siden skal have kunnet se rudera.

Kristendommen var dog mindre kjendt i de dybe fjorde; her findes heller ikke levninger efter gamle kirker. Herinde færdedes Lapperne om sommeren, og man havde endnu ikke i denne periode begyndt at sende missionærer til dem. Sådanne missionærer kom først fra Rusland, idet Iwan Basilowitz i 1550 vilde kristne Lapperne. Som fortropper . for sine successive umærkelige erobringer har Russerne overalt sendt missionærer, derefter har de befæstet enkelte punkter og sendt militære til deres bevogtning, og sluttelig har de sendt civile embedsmænd for at bemægtige sig den civile jurisdiksjon.

3die periode.

Finmarkens forfaldstid, fra Christian IV til
oktroyen af 1681.

Ihvorvel Bergenserne og Trönderne allerede længe havde havt privilegium på alene at handle på Finmarken, så kunde dog enhver som vilde, når han blot var borger fra Bergen eller Trondhjem, frit drive sine forretninger i Finmarken, ligesom indbyggerne også havde tilladelse til at kjøbe levnetsmidler hos bönderne, altså forsåvidt også handle med andre end hine borgere. Der var i Finmarken omkring 50 velhavende bosiddende borgere, der dels med egne, dels med fragtede skibe og jagter dreve forretninger på Bergen, Trondhjem, Holland og andre udenrigske stæder med deres fiskevarer, som de udskibede selv, og

med disse skibe atter selv bragte sine nødvendige varer tilbage; fra Danmark tilførte borgerne sig sine kornvarer til langt billigere kjøb, end de kostede i Bergen.

Denne frihed var det, som var grunden til Finmarkens borgeres velfærd og opkomst, men som også bidrog til, at de i Bergen bosiddende borgere bleve misundelige, fordi rigdommen ikke flødså rigelig i deres egen lomme.

Efter mangfoldige fra Bergenserne indkomne klager udfærdigedes de kongelige forbud af 1562 og 1572, der gjorde den første stopper i Finmarkens trivsel; thi da de Finmarkske borgere derved blev forbuden at afskibe deres fisk til Holland og andre udenrigske steder, og blev forpligtet til at sende sine skibe til Bergen og der afhænde sine fiskevarer, enten de sammesteds var i pris eller ikke, og da de Finmarkske borgere var forpligtet til at kjøbe de varer, som de tiltrængte til sin handel til den pris, som Bergenserne behagede at sætte på dem, så fulgte naturligvis deraf igjen, at prisen på varerne måtte forhøjes for Finmarkens indbyggere, eftersom varerne på de Bergenske priskuranter steg, og at de borgere, som boede i Finmarken, ej kunde sælge sine varer anderledes end en anden Bergens borger, der selv boede i Bergen og holdt kjøbsvend i Finmarken.

Da derfor de borgere fra Bergen og Trondhjem, som til landets gavn var flyttet op og havde nedsat sig i Finmarken, forstode, at de — ved at bo deroppe — ligesom havde tabt sin borgerret til Bergen og Trondhjem, idet det blev dem forment, som de andre borgere, der boede sydpå, at sende sine skibe fra Finmarken til Holland og andre stæder, som de kunde, der alene holdt kjøbsvende i Finmarken: så flyttede de bedste og vederhæftigste borgere igjen til Bergen og Trondhjem og holdt alene betjente i Finmarken.

De bønder, som ejede jagter, havde naturligvis ikke alene såmeget fisk, at de dermed kunde fylde en skibs-

ladning; da de nu ikke fik lov at kjøbe fisk hos nogen anden, som kunde være skyldmand, og dermed komplettere sin ladning, kunde de ej rejse med sine fartøjer, men måtte lade dem ligge på land og rådne. Fremdeles, da det var forbudt at handle med en andens skyldmand, havde borgerne ikke vanskeligt for at gjøre alle, som de handlede med, til sine skyldmænd; ved ingen ordentlig afregning at holde, ved stadig at give kredit, fik de let sine udre.dsmænd til evige skyldnere. De fleste fik ikke engang vide, hvad de havde leveret eller modtaget, hvilket tydeligt nok kan ses af den masse klager i tingprotokollerne fra den tid.

Bergensernes gevinst på Finmarken blev midlertid mindre år for år trods de takster, som de havde på sine varer, der ej vare nådige: 3 voger fisk for en daler, 12 voger fisk for 1 tønne öl, for en kande biberas (blanding af mjöd og hjemmebrändt brändevin) 1 rigsdaler, 8 voger fisk for 1000 angler o. s. v. Bergenserne lagde naturligvis ikke skylden paa sig selv som de, der havde udarmet de forhen saa rige distrikter, men på de fremmede handlende og amtmændene, der gjerne vilde ophjälpe almuen og dermed landet.

De indsendte således 1603 klagemål over amtmænd Ole Pedersen sålydende:

Bergens borgeres sublique ofuer amtmanden:

Gunstige övrighed! Vi fattige mänd, som bruger voris seiglads og handel til Vardøen, förårsages at give Eders fromhed voris fornöden anliggenhed ydmygelig tilkjende, hvorledes os gjøres en stor af brak på voris fattige näring, vi på nogen års tid i den landsort og ende brugt hof ver. Hvilket os sker af den gode mand, velbärne Ole Persen, kongelig mayestäts befalingsmand på Vardø hus udi efterfølgende måder.

1) Hafver vi os ofver bemelte Ole Persen at beklage formedelst den store handel og kjøbmandskab, han hafver

og bruger der nord til forprang, os fattige mænd til alsom største skade og fordärv.

2) Hafver han tagit sig for, at når nogen Danske skibe med gods did ankommer, da opkjøber han under sig mesteparten af alt gods, de hafver med at fare, oc dermed udsender sine tjenere i omliggende fiskevær samme gods igjen til.

3) Lader han sine tjenere ganske vinteren igjennem ligge ude blandt Finnerne med mjød og brändevin at udsälge, hvormed han i så måde fortränger os fattige mænd ra vores udborgede og, udestående skyld, samme Finner os skyldige ere, og vi dem i deres nød länge betroet hafver.

4) Holder han og der nord en åben bod, hvorudi han også til forprang, udi kande, tal og pot udsälger lige som udi et andet kro.

5) Hafver han i forleden år gjort forbud på, at ingen af hjemlandsfarerne (nordfarerne) sälge fisk til nogen mand, førend de først haffde bydet ham fischen, hvilket han på kongelige mayestätens vegne siger sig at ville kjøbe.

6) Hvis forbemeldte Ole Persen selv ey kan af sted komme, da holder han en hos, ved naffn Clas Gagge, hvilken der oc udiligemåde bruger en stor handel og kjøbmandskab, såat vi fattige mænd oc kongelig majestätens vor allernådigste heris indbyggere oc svorne skatteborgere nødes for sådan årsags skyld sådant at beklage oc angive. Thi dersom sådant länge skal tilstedes, da nødes vi til samme seiglads at offvergifve, eller oc vi deroffver blifver udarmet oc forderfvet folk, så at vi hverken kunne formå at gifve til hans kongelige mayestät eller denne by nogen rettighed, som vi dog kjendes oc pligtig ere af yderste formue at gjøre oc gifve. Oc dersom vi endelig fra samme handel skulde forträngis, da ere vi begjerendis, at samme Ole Persen må betale os voris udestående skyld, vi der på adskillige år udborget hafver. Så ville vi afstå samme

handel, oc lade hannem den alene beholde, om højstbemeldte kongelige mayestät hannem den bevilge og tilstede vil.

*Herpå, gunstige øvrighed, ere vi gandske gjerne be-
gjerendis eders fromheds gode råd oc forhjelpning hos
kongelige mayestäten og hans mayestäts højvise råd, at
sådant måtte herefter afskaffis både for ham oc hans efter-
kommere, på det vi fattige mænd, såvelsom vores efter-
børlig tribut oc rettighed, som vi hans mayestät pligtig ere.*

*Jørgen Flich, Tomas Waltersen, Peder Nothe, Jon
Gytri, Eric Christoffersen, Lars Halvorsen, Nils Jonsen,
Walter Hoyer, Hans Persen, Hagen Monsen, Rubert Gytri,
Samuel Clasen, Anders Johansen.*

Denne ubeføjede og af avind og misundelse frem-
bragte klage ledede dog til, at der blev udstedt en herre-
dagsstevning over amtmanden til Bergen den 9de juli
1604. Men amtmanden må vistnok på forhånd have for-
ligt sig med klagerne.

Almuens stilling i Finmarken blev sørgeligere og
sørgeligere, alle gjeldbundne og afhængige af borgerne;
de flittige og de lade, de sparsommelige og de øsle bleve
underkastede samme vilkår: enhver skulde årlig fortåre,
hvad som fortjentes, og — når fiskeriet engang slog fejl
— da sulte. Når de velstående bleve forpligtede til at
tage alle sine varer fra kjöbsvendene i Finmarken, og
levere til dem sin fiskeavl, blev kontoen balanceret i
de gode fiskeår, men når fisket slog fejl, bleve alle ind-
byggeree gjort lige fattige; dette erfarede i årene 1627,
28 og 29, da der intet fiske var, og indbyggerne holdt på
at sulte ihjel.

Kongen måtte derfor udgive en befaling af 19de ok-
tober 1629 til befalingsmandene i Bergen og Trondhjem,
at de skulde tilholde borgerskabet i disse städer at for-
strække de Finmarkske indbyggere med nödtörftig under-
holdning, når der var mislykket fiske, og at de, som ikke

vilde undsätte Finmarkens indbyggere med det fornødne, skulde holde sig borte fra landet, og ikke forhindre dem, der vilde gjøre det. Denne kongelige befaling frugtede i begyndelsen kun lidet, hvorfor der snart fulgte en anden med den klausul, at den, som i nödens tid ikke krediterede almuen, skulde ej alene miste sin ret til handelen, men al sin udestående gjeld.

Da övrigheden i Finmarken vilde have denne kongelige ordre fuldt gennemfört, fandt de handelsdrivende på et andet snit forat komme velbeholden fra handelen. Handelen foregik sågodtsom aldrig for kontant, den bestod i, at borgerne forsynede udredsmændene med den nödvendige föde, med kläder og med fiskeredskaber og igjen modtog herfor deres fiskeavl. Da der ingen afregning blev gjort, så kunde udrederne forfatte regningen omtrent som de selv lystede, og ved at love en liden kredit igjen fremdeles, kunde de få fiskerne til at erkjende regningens rigtighed. Udrederne bragte så sin regning til tinget og fik den tilstået af fiskeren, og når det var skeet, blev bonden tilspurgt, hvormeget han vilde forbinde sig til at betale årligen på den gamle gjeld, gjerne da 10, 12 eller flere våger. Dette kaldtes at gjøre termin, og herpå blev da taget lovligt tingsvidne.

Den Finmarkske handel kunde gå både i arv og gjeld, kunde sælges og kjøbes; en stor del af de velhavende handelsmænd overtalte så enten en af sine tjeneie eller en anden person til at kjøbe handelen af sig ved löfte om kredit for et vist beløb, hvorefter de transporterede over til ham al deres ret til handelen og den udestående gjeld og rejste til Bergen. Når nu kjøber anholdt om den belovede kredit i Bergen, skede det vel et år eller to på hårde vilkår, fornemmelig da, at den, som fik krediten, årlig skulde betale, hvad ham blev sendt og selv stå resiko på varerne såvel til som fra landet; indlod han sig ikke herpå, blev intet sendt ham, såat både udrederne og ud-

redsmændene var nær ved at sulte ihjel, og övrigheden havde omtrent ved hvert tingsted megen umage for at forebygge, at almuen skulde dö af hunger. Ja amtmændene måtte endog i nogle år sende både til Rusland om hösten forat tilkjöbe almuen melvarer, navnlig da til dem, som var forladt af sine udredere, forat de ej skulde sulte ihjel om vinteren.

Ingen af de tilbageværende kjøbmænd vilde naturligvis nu have flere udredsmænd, end de allerede havde, dels fordi de ikke selv havde fået forsynet sig med større forråd, end de tiltrængte til sine egne udredsmænd, og dels fordi de fleste vare afhængige af den Bergenske kredit forat soutinere sin handel, og ikke vidste, hvorlänge krediten vilde vare.

Finmarkens forsyning var således langtfra tilfredsstillende ; Bergenserne sögte alene sin fordel og det så egennyttigt, at klager over dem nödvendigvis måtte fremkomme. I 1632 blev Bergens borgere af amtmanden på Bergenhus, Jens Jul, stevnede til at svare på de hårde beskyldninger, der erfarede af de i 1631 indsendte forklaringer til justitsprotokollerne. Her skal anföres en: Menige almue blev tilspurgt, hvorledes Bergens borgere havde stået dem bi i forleden år, såvelsom forrige åringer med kost og underholdning til deres livs ophold, og hvor mange der var sultet ihjel i Kjelvig prästegjeld. Hertil svarede sogneprästen såvelsom den menige almue, at der var död forleden vinter en hel håb, og mesteparten af hungersnöd; hvilket de vidste at kunne vidne med god samvittighed: thi når de lå på sit yderste, og skulde meddeles Kristi legeme og blod, bad de prästen for guds skyld unde dem en melsuppe, thi de led stor hunger. Men af det lidet, de modtog, kunde intet udrettes mod dödens ankomst. Ydermere bekjendte de, at såfremt ikke lensherren forleden år havde stået den fattige bi med en-

del mel, havde der været endnu mere elendighed, thi ingensteds var noget at erholde.

I 1631 var taksten på en meltönde foröget til 10 à 11 voger fisk, uagtet den var af tvivlsom godhed. I 1633 til 10 våger, 1 td. malt 9 våger, 1 vog erter 3 voger, 1 vog kjöd 3 voger.

Over alt sådant blev der årlig taget tingsvidner, der blev nedsendt til Kjöbenhavn, og herfra gik da igjen ideelige erindringer til de Bergenske borgere om at forsyne landet. Disse svarede og søgte på enhver måde at besmykke sig og nu ved at klage dels over de Kjöbenhavnskes og Flensborgernes handel, dels over amtmændenes handel mod deres privilegier, uagtet denne amtmændenes handel skede i yderste nödstilfælde forat holde livet i almuen.

Enkeltvis var fremmede virkelig tilladt at handle deroppe, således en bevilling af 29de marts 1672 for nogle kjöbmänd i Kjöbenhavn og Helsingör, som agtede at handle på Rusland, at de også måtte handle ved Vardöhus.

Dette var også kun undtagelsesvis, thi allerede i 1590 den 18de april og 1591 den 8de juni under Kristian den 4des mindreårighed udkom de anförte kongelige forbud mod udländingers handel, og at dette ikke var blot tomme trudsler, viste sig såvel under Kristian den 4des rejse, som senere skal anföres, hvor han bemäktigede sig fartöjer, der ej havde tilladelse til at handle; og i 1615, da en Engelsk fribytter af kaptejn Då blev taget under Kildin; hans navn var Malidos; med skib og gods blev han fört til Kjöbenhavn, hvor han blev ophängt ved St. Anna bro.

Ligeså streng er forordningen af 25de august 1648; hvori forbydes alle uvedkommende at sejle på de Nordlandské havne og til forträngsel for borgerne tilforhandle sig födevarer, og hvori Bergens borgere fik fuldmagt til at arrestere skib og gods.

Til väretagelse af Norges grändser fik Norge i Kristian den 4de en konge, der varmt interesserede sig for Fin-

marken og søgte at bevare denne landsdel for vort fædreland. Opmærksomheden blev vistnok vakt ved den Teusinske fredstraktat 1595, ifølge hvilken Rusland afstod til Sverrig sin ret i Torne og Kemi Lapmärker (på nogle Lappebyer nær på gränsen af Kemi Lapmark) samt al den andel og rettighed, som de havde til Lapperne og Finmarken fra Varanger til Malanger. Fredsförliget blev i lang tid holdt så hemmeligt, at Danmark ej fik noget at vide derom, og det var kun ved en händelse, at det kom for lyset. Kong Kristian lod sig sende fra Antwerpen de nye landkort af de berönte geografer, Ortelius og Hondius; heri var der et nyt kart over Norge og Sverrig, hvori både Norlandene og Finmarken havde erholdt samme farve som Sverrig. Der blev skrevet til Ortelius derom, og han svarede da, at han fulgte et skrift om den Svensk-Russiske krig af en Fransk officer, som i krigen havde tjent i Sverrig, og at der i dette var anført blandt fredspunkterne, at storfyrsten ikke skulde forhindre de Svenske fra at kræve skat af de Lapper, som bo fra Østerbotten til Malanger, ikke heller den Svenske konge hindre Russerne i at oppebære skat af de Lapper, som ligger under de Danske, så og Kexholm og Kola.

I 1595 fornyede Kristian den 4de Danmarks erindring om Russernes indgreb i de Norske Laplande og udelod sig således: "At al den egn fra Vardöhus i öst syd öst indtil Hvidehavet, ligeledes fra Vardöhus i syd öst indtil Wigo-Strömmen hörer Norges krone til, ja at kongerne af Norge have tilforn strakt sit imperium endog henover på den anden side af det Hvide-hav og samlet der årlig skat." I sin instruksjon for grändsekommissionen af samme år havde kongen befalet at gjøre det forslag, at der måtte trækkes en lige streg fra Vandöhus tvert over landet til Kandalax ved fjorden af Hvidesöen, og at alt hvad der ligger öster og nord til den Norske og Hvide-sö i sin hele circumferense, og kaldes på kartet Biarmia eller

Trinnis, skulle høre til Norge; men derimod hvad der er situeret i syd og syd øst for Kandalax indtil den strøm Wigo, skulde forblive storfyrstens.

Russerne udeblev imidlertid forlange, så der ej blev noget af dette grændsemøde, og forslaget kom ej engang på bane, men i 1597 blev der afsendt gesandter til Rusland med dette forslag til grændselinie, og denne gang var kong Kristian så imødekommende, at han gav det tillag til den oprindelige instruks, at dersom der intet var at gjøre med det første forslag, skulde de alene påstå, at storfyrsten for det første måtte tilbagegive Pestschinka kloster imellem Malmis og Vardöhus med egnen deromkring, indtil der i fremtiden kunde gjøres et forlig om det øvrige land.

Forat imidlertid rettigheden skulde blive iagttaget, skrev kongen under 30te juni 1597 til amtmand Hans Olsen Gyldenstjerne af Gyldengård, at han, da de Svenske fogder droge ind i landet og oppebar skat og tribut, skulde befare alle fjorde fra Helgeland til nordligst i Vardöhus len og optegne navnene på dem, som de Svenske fordrede skat af, og indgive opgave over, hvormeget det kunde beløbe sig til, og få opspurgt, med hvilken ret de foretog sig sådant, samt at han om vinteren i lige hensigt isammen med Simon von Salingin skulde berejse grændserne i Lapland mod Sverrige. Han skulde forbyde fogderne at oppebære skatten. Ligeså skulde han indfordre skatten ved Ruslands grændser af Lapperne; og om Russerne vilde understå sig at forhindre det, skulde han bruge "sådan middel og defensjon, som dertil hører og fornøden gjøres." Fremdeles om han skulde modtage skrivelser fra Bojaren i Malmis, skulde han sende kopi til kanseliet med sin betænkning om samme.

Året efter under 1ste august kom atter til amtmanden et kongeligt reskript, hvori han befales i egen person og ej med sine fogder at gennemrejse Alten, Porsanger, Lakse-

fjord, Tana og Varanger samt finnebyerne: Bersfjord, Lange­näs, Löknäs, Talvig, Aaröen, Komagfjord, Lerviksfjord, Rogn­fjord, Hvalsund, östre og vestre Porsanger samt Arilsby, Eskildsby, Indiager, Anioware og Kautokejno, og forholde indvånerne, at de ej pligter at give skat til Sveriges krone eller til Russerne. Fremdeles skulde han begive sig til Nordfjeldene, som er en del af Lapland og hörer umiddel­bart under Norge, uagtet de ved uopmærksomhed af lens­mandene i Vardöhus have skattet til Rusland, og tage skat af finnebyerne: Söndergjeld, Nottiager, Adkieltdt, Iuckeska, Peresieur, Loieur, Narges, Thrinnis, Cordiuk, Manamos, Malmis, Pesandt, Pasvig og Nejden.

Da det i 1597 til Rusland indgivne forslag om grändselinjen var frugtesløst, affärdigede Kristian den 4de i 1601 et andet gesandtskab med ordre at foreslå stor­fyrsten af Rusland: Enten vilde kongen erlægge til stor­fyrsten 50000 rdlr. for afståelsen på prästensjonen til Lap­land, eller også at Lapland måtte deles fra öster til vester nemlig fra Trinnis (det östligste af Kolahalvöen) til den sonde ende af Indjager-vandet, og deraf måtte den nordre forblive kongens og den sonde storfyrstens. Men det vilde ikke lykkes; og da det var kongen meget om at gjöre at se disse tvistigheder tilendebragte og tillige ej at give formeget bort af sin ret, blev i 1602, da kongens bröder, hertug Johannes, rejste til Moskou for at ägte en prinsesse, der var storfyrstens datter, gesandterne instruerede om at foreslå storfyrsten, at det hele omtvistede land måtte deles i tvende dele, enten fra syd til nord eller fra öster til vester, og at den ene del deraf måtte til­bagegives Norge. Da hertug Iohannes döde för brylluppet, fik ikke sagen den förönskede fremgang.

Den nidkjäre konge var det ikke nok at läse ind­beretningerne eller at få tale med landets embedsmänd; det var ham om at gjöre at läre at kjende forholdene personlig, hvorfor han i 1699 foretog sin rejse til Fin-

marken med 8 skibe: Iosaphat, Gideon, St. Michael, Raphael, Victor, Duen, Papagöjen, Råbukken. Flåden afrejste den 17de april fra Kjöbenhavn med Viktor som admiralskib. Kongen havde givet ordre til, at han på rejsen alene skulde kaldes generalkaptejn.

Den ute mai var de ved Nordkap og den 14de ved Vardö, hvor de fandt to Engelske skibe, der bleve tagne og dets mandskab fört ombord på Viktor. Kongen gik i land ved middagstider. Lensmanden, Hans Olsen, lod tilberede et måltid, men der var lidet at få, hvorfor han straks gik ombord igjen, og sejlede näste dag mod syd; i en havn toge de en Engelsmand på 50 läster og folket blev sat i jern på Viktor. Derfra til Kildin, og da de skulde tage to Engelmänd i en liden havn stödde Viktor på grund og måtte losses og repareres. Engelskmändene blev dog taget med salt og penge til värdi 1500 daler.

Den 28de mai sejledes tilbage til Vardö, hvor Duen og Papagöjen havde anholdt en Holländer på 10 mers, ladet med salt og vin, og som havde en stor sum penge; folkene bleve fordelte på de Danske skibe, og priserne besat med Danske. Kongen var i land den 29de og den 31te satte flåden sejl hjem sydover. Kongen opholdt sig i Bergen fra 21de juni til 1ste juli og kom velbeholden til Kjöbenhavn den 13de juli.

Hensigten med denne rejse var — foruden personlig at gjöre sig bekendt med denne landsdel — at havde overhöjheden over de egne, der på grund af hans for-gjängeres uagtsomhed og mangel på syn for den fare, der naturlig måtte true landet fra den kant ved Russernes og Svenskernes invasjon. Det var imidlertid en fejl ved hans iver forat bevare denne landsdel, at han ikke tänkte ligesåmeget på den indre del af landet som på sökysten. Denne stod for ham som den ene vigtige, da det alene var ved den, at landet egentlig havde värdi, men det

var tillige den rige, ved handel blomstrende, rigdom spående kyststrækning, der lokkede de fremmede, og som de nærmede sig mere og mere ved at tilegne sig det indre af landet.

På flere stæder efterlod kongen sig minder om sin nærværelse. På en loftbjælke i gamle Vardöhus slot skrev han med kridt: *Anno 1599, 29de mai erat hac in domo Christianus 4tus, Rex Daniae et Norwegiae.* (År 1599 den 29de mai var her i huset Christian den 4de konge til Danmark og Norge). Denne indskrift blev udskåren, og loftbjælken er efter det gamle slots nedriveelse bleven-bragt til Vardöhus fästning, hvor den fremdeles opbevares. Da hans majestæt kong Oscar II besøgte Vardöhus i 1873, blev denne bjælke forevist for ham, og han skrev på den med kridt: *Vidi Oscar 18 3/7 73.* Dette er siden udskåret i bjælken af denne bogs forfatter.

I beskrivelsen af Kristian IV's rejse findes ikke, at kongen har været længere end til Kildin, men lige på den østligste spidse af Kolahalvöen, ikke langt fra Triostrowa, skal — efter folkesagnet og flere ældre forfattere — kongen i fjeldet have indsat en jernring ej for at betegne, at hertil strakte hans land sig, men forat betegne, at landet der tilhørte ham.

Lige herved vises et gammelt grändsesjäl ”Hestestenen” og ligeover på det faste land står en anden sten ”Hvidestenen” (Bialla kami), som må være bragt derhen og identivl i sin tid har tjent som grändseskjel.

Disse grändseskjel kan vistnok ikke have nogen større betydning; man finder mange af dem både oppe i landet og ved sökanten; de fleste er vistnok opsatte af private, navnlig af Karelerne efter deres fremadskriden på den Norske kyst, men det er vistnok ikke ”De 3 konger” på Lille Henö (Hanöerne), om hvilke oberstlöjtnant Schnitler skriver i sin grändseksaminasjonsprotokol:

Märkvärdigheder ved de Russiske grändser;

På den mindre Henö, som tildels udgjör det sydøstlige af Varangerfjord har fra umindelige år stået 3 stenstötter af flade stene, i en pyramide opsatte, den ene sten på den anden lagt dog uden at være murede, ned ved jorden 3 à 4 favne vide, smal opgående, at de oven er kun 2 til 3 favne vide, af 2 mänds höjde. Den vestre er indentil hul, såat henved 4 mänd kan ligge inden i den på jorden; disse stötter stå nær ved hinanden som en triangel, og kaldes endnu "De 3 konger". Den vestre deraf skal betegne kongen af Norge, den ö'stre storfyrsten af Rusland, den söndre kongen af Sverrig. Den af Norge og den 4 af Rusland er noget höjere end den af Sverrig. Af hvem og når disse stötter ere oprejste, ved man nu ikke. I forrige tider, når nogen sten var udfalden, lagde snart Norske snart Russer, hvo först didkom, den ind igjen, og holdte stötterne vedlige.

I anledning grändserne mod Sverrig sendte kong Kristian IV i 1601 tvende kommissärer til Finmarken, kongelig sekräter Nils Krag og skibshövedsmand Ole Pedersen, forat undersøge de Svenskes foretagender i Finmarken, hvor de allerede vare komne ned i fjordene og skattede Sölapperne og begyndte på Normändene. Der blev afholdt ting, hvortil Lapperne bleve kaldte forat vidne, og deres vidne gik altid ud på, at denne Svenskernes skattefordring var noget ganske nyt, og at de var blevne tvungne til at give skatten til de Svenske ved trudsler, hug og slag.

Kongen antog ifölge rescript af 12te mai 1602 Bertil Henriksen til fjeldfoged over Lapperne, både tilsös og tillands, i Finmarken, "såsom han er bekjendt blandt Lapperne og kan være hans majestät til tjeneste, om

nogen af naboerne skulle ville gjøre dem nogen uret". Amtmäanden es opsyn fandt han ej länger tilsträckeligt, han havde nemlig allerede i 1598 befalet, at de skulde bo i sine amter, thi under amtmändenes fravär havde Lapperne — forat kunne få rejse til de Svenske markeder — givet noget til de Svenske fogder som en gave; denne gave var siden bleven forvandlet til en rettighed og en skat, som befalingsmanden krävde til Sveriges rige.

Samme år, som Kristian IV foretog sin rejse, blev til amtmænd Olsen indsendt 24 besväringsposter fra Arendt Joesting og Ambjörn Gnobi Ulsti, hvoraf nogle vare private, andre offentlige

De offentlige besväringer gå väsentlig ud på at forsvare en ret til visse fjorde og landsträckninger, og beskyldning mod de Norske, at de gik forvidt med deres fordringer. De påstode imidlertid ikke såmeget, at de Norske skulde være uberettigede til at kräve skat, men at kravet skulde modereres, og at de Norske vare for strenge, når de jagede en og anden unyttig Lap bort fra et sted, hvor han var utjenlig, til et andet, hvor han var tjenligere. Det er at märke, at de Svenske fordringer gik mere hen til folket end til landet, såat når en Lap boede i en Norsk by, anså de ham som Svensk undersåt, ikke fordi han boede på Svensk grund, men fordi han var en Svensk Lap. De klagede også over, at Normänd bleve sat istedet for udviste Lapper, hvilket var en rimelighed fra Dansk side, når der skulde ligge sådan fordring på folkene fra et fremmet land; der måtte være under sådanne omständigheder en enfoldighed fra Dansk side at tillade dem at bo på Norsk grund; tvistighederne vare jo hävede, når virkelige Nordmänd fik bolig der.

På disse besväringsposter svarede amtmænd, Hans Olsen, "at han måtte undres over, at de vilde besväre sig over Danske undersåtters opförsel i dem uvedkommende ting, ligesom den Danske konge ikke selv kunde straffe

og afskaffe uret. For det övrige vilde han indsende besväringsposterne i det Danske cancellie.” Dette skede med breve til Kristoffer Walkendorff og Kristian Friis, hvori han tillige giver dem efterretning om, at de Svenske også havde med sig et landkart, som endnu ikke var færdigt, og at de begjærede at måtte drage igjennem lenet ved sösidan, og siden fare tilbage over elve og vande til Sverrig; dette havde han ikke villet tilstede dem, men derimod skaffet dem skyds den samme vej tilbage, som de vare komne. Amtmanden havde således anseet dem udsendte for at udspionere landet.

Efterat dette var passeret, blev der under 27de december samme år af hertug Karl udgivet ordre fra Stockholm til Arndt Joesting og mester Ambjörn, at siden de Norske befalingsmænd i nogen tid havde oppebåret endel af Sveriges skat ved sösidan, og havde forbudt den Svenske og Russiske skat i Varanger, indehavt endel af Sverriges äldgamle ejendom og der brugt magt og vold, skulde de med beskedenhed formå befalingsmanden på Vardöhus at levere den oppebårne skat tilbage, og lade de Svenske betjente uhindret oppebære deres skat; de skulde også med det samme tilsige Lapperne, at de ingen rettighed skulde svare uden til Sveriges krone og dens befuldmægtigede. Dernäst skulde de begynde at oppebære skatten ikke alene af de Lapper, som Sveriges krone indehavde, men af alle de sö-, fjorde-, öe-, fiske, og fjeld-Lapper.

Under 12te februar 1600 tilkjendegav de kommitterede, Arndt Joetring og Ambjörn, til Lagmand på Stegen, Peder Hansen, deres påstand, at Sverrig havde i en tid af 30 år mistet sin gamle skat, og efterdi dette var noget, man troede at være imod den Danske konges vidende, havde deres hertug, Karl, der ej havde anledning til at handle derom, overdraget dem denne forretning, hvorfor de begjærede at vide, om de Svenske med det gode kunde erholde den påfordrede skat, forat hertugen ikke skulde

nödes til at andrage derom hos hans Danske majestät. Hermed stilledes sagen en tid i bero indtil 1602, da Peder Munch, Mandrup Basberg og Brede Rantzau bleve afsendte som gesandter til Sverig i anledning af disse grændsetvistigheder. Der blev også i sagens anledning berammet et möde, som skulde afholdes af begge rigers deputerede.

Dette möde fandt sted i Flakkesjöbäk af 6 deputerede fra hvert af rigerne. Efter instruksen måtte en sag kun tre gange ventileres pro et contra og derpå optages til doms; på ethvert indlag skulde svares inden tre dage, såat kommissionen ikke skulde forhales, men hastig bringes til ende.

De Danske kommissärer eskede de Svenske til at erklære sig om: 1) Hvilke gårde og hvilke Lapper de mente skulde være skatskyldige til Sveriges krone, 2) Hvorfor de skulde betale denne skat, 3) Hvad adkomst Sverrige havde til den, 4) Om Sverrige formente at være sig berettiget alene til folkene eller og til land og strand samt 5) Hvor de mente at det rette grändseskjäl var mellem Norge og Sverriges rige.

Herom vilde de Svenske i begyndelsen ikke give nogen forklaring, men påstode, at de Danske skulde bevise og anføre deres adkomst til det, de vilde tilegne sig. Men sidenefter — efter nogle dages forløb — udgav de sådan forklaring:

1) At grändserne mellem Norge og Sverrig fulgte strandbredden eller havstranden fra Tysfjorden til Malanger og derfra til Varanger, hvilket de dog siden, da de Danske kommissärer forekastede dem deres ustadighed i at angive grändsen, forandrede derhen, at fra Tysfjorden til Malanger skulde Norge og Sverrig have falles ret, men fra Malanger til Varanger skulde Sverrig have $\frac{2}{3}$ og Norge $\frac{1}{3}$. 2) På de steder mente de, at folk, grund, land og strand hørte til Sverrig og var Sverrigs ejendom. 3) Som adkomst an-

förte de Birkarlene; dette distrikt var bleven Finlands arvegods under Sverrigs rige.

Sidenefter, da de havde forandret sin forklaring om grändserne, henviste de til den Teusinske tractat af 1595, hvorved de forment at have fået 1/3 ret, som de påstode Russerne tilforn havde havt fra Malanger til Varanger, og at de dermed nu også der havde 2/3 ret.

Endelig klagede de Svenske over, at endel Lappebyer var lagt i skat. Da kommissärerne anså denne sag af så stor betydning, blev angående denne post i overensstemmelse med den Stettinske freds 17de artikkel bestemt, at 12 af begge rigers råd eller gode mænd, som til den ende af deres konger og herrerr ”skulde i den handling være for deres ed befriet”, skulde den 30te september möde på grändserne ved Knäröd og afgjöre sagen ved endelig dom.

Angående den Teusinske traktat havde Kristian IV havt bud og brev hos storfyrsten af Rusland forat få at vide, hvorledes han i denne traktat kunde afstå til Sverrig mer, end han selv rådede over, hvorpå der blev ham svaret, at når fredsforliget blev efterseet, skulde han erfare, at ingen anden eller mere rettighed var overdraget til de Svenske, end som de selv kunde tænke at have retmæssig adgang til, og som de agtede at forsvare.

Kong Kristian holdt sig til den i Flakkesjöbak gjorde aftale og lod 6 af Danmarks riges råd möde til bestemt tid og sted; men de Svenske fremkom ikke, uagtet de Danske ventede på dem til den 19de oktober. Kongen beklagede sig til Sverriges riges ständer over dette og hertug Karls fremfärd, og anmodede ständerne om at se til at få en ende på disse forviklinger inden anstundende påske.

Kristian IV lod i dette år bygge en kirke for Lapperne i Tysfjorden, og i dette som i det följende år lod han med sin udsendte flåde holde söen ren under Nord-

landene og Finmarken, så ingensomhelst fremmede blev tilladt at fiske under Finmarken og heller ikke sejle der, uden de havde kongens pas og tilladelse.

Efterat et nyt møde til Knärod, der var berammet til 3die april 1602, var gået frugtesløst af, da begges kommissärer ikke kunde komme til enighed om visse præliminärer, og de Danske ej vilde blande sig ind i de Svenskes indvortes affärer, kom den 9de februar 1603 et nyt møde istand til Flakkesjöbak, hvor 6 af Danmarks og 6 af Sverrigs riges råd mødte for endelig at dömma og påkjende de udsatte besväringer, Om Lapperne og Lappeskatten kunde de ej komme overens, såat hver sides kommissärer hver for sig afgave sin endelige dom. De Danske anförte i sin dom, at som fjeldkjölen eller fjeldryggen var en bevist grändse mellem begge rigerne, Norge og Sverrig, så skulde alt, som lå på den Norske side af samme fjeldryg mod sönen, höre og ligge til Norge, men alt, hvad der lå på den Svenske side, höre til Sverrig. Der, hvor samme fjeldkjöl slipper, skulde grändserne være, som de havde været "af alders". Men dersom det ene rige kunde bevise, at det af alders havde havt nogen servitut, indkomst eller rettighed i den andens rige, skulde det fremdeles beholde den, dog rigets juridiksjon og ret upräjudiceret.

De Svenske kommissärers dom gik som forhen ud på, at langs havbredden, fra Titisfjorden til Malanger, skulde Sverrig og Norge være falles og have lige ret, men fra Malanger til Varanger skulde Sverrig have $\frac{2}{3}$ og Norge $\frac{1}{3}$; at Sverrig for sin andel der var berettiget til folk, land, vand, skov, mark og al höjhed i åndelig og verdslig henseende, og at Lapperne ei måtte tages fra deres ejendom og sättes Danske og Norske istedet, medmindre de Norske, som blev indsat i . deres sted, vilde som Lapperne skatte såvel til Sverrig som til Norge.

Det fundament, som de Svenske byggede på, var, at

Sverrig tildels "af alders" havde havt sådan rettighed, tildels havde fået den ved Russernes afståelse 1595. Ligeledes anførte også de Svenske kommissärer i deres dom, at de Norske nylig havde skattelagt ej alene Konola men og Sombioby, Sodankyla, Kuolajärvi og Kittila i Kimi Lapmark. Da de poster, som begge sidens kommissärer ikke kunde forenes om, efter aftale og det Stettinske fordrags

17 de artikkel skulde udsættes til en opmands endelige dom og kjendelse, så udnævnte de Danske kommissärer straks til opmand kurfyrsten af Brandenburg, men de Svenske vilde hverken samtykke i at opnævne ham, ej heller nævne en anden. Og da kong Kristian siden havde föjet de Svenske i tilligemed dem at udnævne hertugen af Brunsvig og Lyneborg til opmand, så gik alligevel dette möde frugtesløst af, på grund af de Svenske befuldmægtigedes udeblivelse.

Såsnart mödet til Flakkesjöbäk var tilende, lod kongen give ordre til lensmändene i Nordlandene og Fiumarken, at de skulde holde sig til de Danske kommissärens endelige dom.

I 1604 sendte Sverrig som kommissärer 2de adelsmäänd, Isach Bhem og Daniel Thorsen, for at indfordre af Lapperne den skat, som var oppebåren af den Norske foged, Bertel Henrichsen, og det med den grund, at kongen af Danmark skulde have afstået Fjeldlapperne efter den sidste kommissions beslutning i det foregående år.

Den Danske lagmand, Hartvig Bille, besværede sig herover og indberettede, at en samling af Svenske, 16 til

18 personer, havde forföjet sig ned til fjordene, da almuen var på Lofotfiske, og indkrävet skat endog der, hvor de aldrig tilforn havde väret og således havde de faret lige nord til Finmarken. Uagtet al den tale, formaning og trusel, som Hartvig Bille havde benyttet, og uagtet hans forslag om anskaffelse af skytterbåde i fjordene forat holde Svenskerne tilbage, havde de dog udeladt sig med, at de

agtede at komme igjen påfølgende vinter og lade sig betale i varer istedetfor i penge, da de havde større fordel af varerne.

Men lagmand Billes besværing i denne sag havde dog den virkning, at kong Kristian lod udgå et reskript samme år (1606), dateret Antvordskou, til amtmand Ole Pedersen på Vardöhus og lagmand Henrik Bille i Nordlandene, hvori befales: ”At dersom de Svenske skulde ydermere lade sig forlyste dette at vove, det da må vides, at hans majestät er ingenlunde Svensken geständig ydermere og højere skat af de Finner at oppebære, end som de af Arilds tid og förend den Svenske fejde begyndte, haver udgivet; thi ville hans majestät, at når fornævnte Svenskes, fuldmäktigede der igjen ankom, de da med tilbörilige midler skulle formenes højere og videre af fornævnte Finner udi skat at oppebære, end som de af begyndelsen, og förend den Svenske fejde begyndte, havde bekommet. Derom skulde Finerne advares, at de ingenlunde understode dem højere og större skat at udgive, end som foreskrevet står, under den straf vedbör.”

I samme reskript befaler han amtmanden i Finmarken:

”Dersom de Svenske, som fornemmes, dennem torde lade forlyste nogen kirke i Titisfjord at lade opsätte eller og noget andet sådant at foretage, som dette kongerige og os kunde komme til präjudice og forklejning, at du den igjen straks lader nedrive og afskaffe og med alting lader have den tilbörilige indseende, som vi dig nådigst tiltror.”

Som postskriptum var dette reskript påtegnet: ”Hvad den skat anbelanger, som Svenskens fuldmäktige dennem tilforn haver understået på Russernes vegne af Finerne der udi disse lene at oppebære, bede vi dig og ville, at du dennem efter denne dag aldeles formener, efterdi vi ingenlunde ere Russerne geständige nogen rettighed at have på de städer at tage nogen skat, hvorom du og med

mueligste flid og alvorlighed haver Finnerne at lade advare og formane.”

Adskillige klager indkom samme år over de Svenskes opførsel. De havde i Kvalsund villet aftvinge indbyggerne den Russiske skat med magt, og da indvånerne efter det Danske hofs gjorte forbud ikke kunde andet end nægte dette krav, havde de Svenske brugt magten.

I 1607 indfandt de Svenske skattekrævere sig atter, men fandt en hårdere og alvorligere modstand. De bleve modtagne på en egen måde, thi Lapperne, som ikke turde gå åbenlyst tilverks, men med list måtte søge at hindre deres rejse, havde dels slået i stykker alle både inde i fjordene, hvorpå de skulde have befordret disse skattekrævere, dels havde de rømt ud af husene, såat skattekræverne fandt alting öde, hvor de drog frem. Herover besværede de Svenske sig til lagmanden, og forundrede sig over sådan adfærd og den uformodede hinder, der var lagt dem ivejen.

Imidlertid vovede de Svenske at drive deres myndighed endnu videre; de likte ikke laksefogden ved Alten-elv, og da denne elv var en af de omtvistede steder, indsatte de en ny laksefoged ved navn Lasse Olsen, ”da den gamle laksefoged ikke sögte den Svenske konges gavn”. I beskikkelsen til denne nye foged befalede de Svenske at drage omsorg for, at enhver af Finnerne, der fiskede i elven, skulde give hver tredje fisk til den Svenske krone, dog skulde ogsaa kongen af Danmark beholde sin äldgamle rettighed. Denne Svenskernes opførsel gjorde opsigt i Danmark; der blev overalt taget tingsvidner, hvorved blev bevist, at Sverrig aldrig nogen tid för havde havt med dette fisken at bestille; desuden blev den nye beskikkede foged, Lasse Olsen, og hans fölge ej alene alvorligen forbudet at befatte sig med dette fiskeri, men ogsaa med pas vist hjem igjen til Sverrig.

I 1607 sendte de Svenske ogsaa et skib afgårde, som

skulde gå norden om Norge, og som skulde kræve skat af adskillige Sölapper og lade dem vide, at de var Sverrigs undersåtter; men dette skib blev arresteret i Bergen og ikke tilladt at gå videre.

Samme år havde kong Karl ved sin kroning tillagt sig titelen: ”De Lappers konge i Nordlandene”, hvilken titel ingen af de Svenske konger før eller efter ham har brugt.

I 1608, den 3die januar, udkom en kongelig forordning, at både Lapper og Nordmänd skulde haste på at have lenets sjötningsbåde istand.

I en skrivelse fra fjeldfogden, Bertel Henriksen, af 23de februar 1608 til lensmanden på Vardöhus, Ole Pedersen, lod denne ham vide, at den Svenske lenshövding over Norbotten og Lapmark, Baltzar Bech, var kommen til Varanger med et følge på 20 personer, og havde en Erik Johannesen med sig, som skulde holde til i Vadsö og være foged over Lapperne fra Malanger til Varanger og kræve skatten af dem; de havde også en präst med sig ved navn Morten, som også skulde holde til i Vadsö og prädike for Lapperne, og lod de Svenske sig mærke med, at han skulde kræve 2/3 af den prästerettighed, som de Norske havde oppebåret; fremdeles havde de en bygmester, Peder Andersen, med sig, som skulde anvendes ved Tana og Alten elve. Bertel Henriksen sendte bud til Vardö til slotsfogden, Laurits Dampesen, at han måtte komme til Vadsö.

Den ute februar sendte Baltzar Bech Erik Johannesen og Peder Andersen til Bertil Henriksen og lod ham spørge, af hvad årsag han havde forbudt Lapperne at give den Russiske skat til de Svenske, da den Svenske krone nu tilkom den efter den kontrakt og fredsslutning, som de tvende riger, Sverrig og Rusland, havde indgået på. Hertil svarede Bertel Henriksen, at han havde gjort det efter kongens befaling, samt at Russerne ej tilkom nogen skat

der, og at den således ej heller skulde betales til de Svenske. Bertil Henriksen forbød Lapperne i Svenskernes påhør at betale nogen Russisk skat, og ikke andet til Svenskerne end den skat, som tilkom dem fra Arilds tid.

Svenskerne svarede hertil, at da Bertil Henriksen intet brev eller fuldmagt havde fra den Danske konge, agtede de ikke hans forbud, men Bertil Henriksen anmodede dem om at vente, indtil slotsforvalteren paa Vardöhus, Lauritz Dampesen, ankom, thi han havde kongens breve i forvaring og til dem fik de da holde sig.

Bertil Henriksen rejste til Vadsö den 12te februar, og straks derefter ankom Lauritz Dampesen. 2 dage derefter begjærede de Svenske en samtale, som blev dem tilstået, og de viste sig da imödekommende og venlige. Efter den droge både Svenskerne og de Norske embedsmænd ind fjorden.,

De Svenske lod udstå med sin skattekrävning til sommeren forat få den i fisk, som för aldrig havde väret brugeligt. Der blev holdt mandtal over Lapperne og befalet, at hver Lap skulde til Erik Johannesen for begge skatter give 4 vog fisk. De Svenske lode sig forlyde med, at efterdi Normændene oppebar de 2 dele af skatten, vilde Svenskerne også have 2 dele af de kongelige og prästelige rettigheder. Bertil Henriksen fortæller, at han var vidende om, at Russen og Svensken vil gjöre gränsen tvers over Indiager og lade den följge Pasvig-elven til söen, og siden oppebare skat i Varanger.

Så gav Karl IX den 19de november 1609 staden Göteborg privilegium på at handle i alle fjorde i Finmarken. Byens indbyggere fandt det ikke rådeligt selv at betjene sig deraf, men forsögte sig frem ved at sende en Amster-, damsk skipper, Johan Johannesen Bager, derop, som med dette privilegium og to kjöbmänd, Hans Pedersen og Gideon Stub, kom til Vardö 1619 forat handle. Slotsfogden, Lauritz Dampesen, nedlagde öjeblikkelig forbud mod

dette, lagde arrest på skibet, så skipperen og kjøbmændene — forat slippe løs — måtte give deres revers fra sig og forpligte sig til ej at drive den ringeste handel i Finmarken under livs, skibs og godsets fortabelse. Ingen vovede senere at betjene sig af det Göteborgske privilegium.

Da kong Kristian tilsidst så, at det vilde være fornödent at tanke på andre midler for med alvor og eftertryk at standse disse indgreb og disse indtrængelser, befalede han i 1609 lensmændene i Nordland og Finmarken, at de skulde advare de Svenske fogder og befalingsmænd, at de måtte holde op med sådan vold og uret, som de havde begyndt at bruge, såfremt de ikke vilde, at magt skulde blive mödt med magt. Han befalede dem tillige, at de skulde kræve skat af Lappebyerne tilfjelds opimod Kjölen, da de lå på Norsk grund.

För kongen gik videre, lod han i oktober 1610 udgå i tryk et meget vidtlöftigt skrift, der indeholdt alle hans ankeposter mod Sverrig, med begjæring, at der måtte rettes herpå, såfremt han ej skulde nödes til at gribe til andre midler. Danmarks riges råd lod dette skrift ledsage af et brev til Sverriges riges råd, hvori de tillige bad dem, at de måtte varetage begge rigers gavn og holde op med det, som det kunde skade.

Kort derefter indkom nye besværinger fra den Svenske konge, at amtmændene i Nordland og Finmarken med magt og väbnet hånd havde fordrevet og bortjaget de Svenske fogder, som af ham var udsendt forat kræve og inddrive den vanlige skat, hvorpå kongen straks over påskedagene 1611 sendte kongen af Sverrig sit offentlige fejdebrev med sin herold og trompeter.

Fejdebrevet var dateret 4de april; årsagen angaves fornemmelig at være de indgreb, som Svenskerne foretog sig i Nordland og Finmarken, eller som der stod i fejdebrevet: "At eders kjærlighed ved den evigvarende Stetinske fredsfortrags idelige repetering formener os at ville op-

holde, og os til møder at henvise, og derimellem den ene tid efter den anden fortfare med ny titel, med privilegia at udgive i vort rige Norge, med blokhus at lade bygge der sammesteds, udi ligemåde at plyndre vore undersåtter, og dem deres gods at fratage.”

Krigen varede til 26de januar 1613, da den ved Engelsk mægling blev endt med freden til Knäröd. Af fredstraktaten vedkommer følgende Finmarken: Art. 3: Videre eftersom i nogle år irringer og tvist sig haver til-dragen om højhed, herlighed, jurisdiction, dommio maris over de Sölapper ved Vesterhavet, imellem Titisfjord og Varanger, hvilket hidindtil har uforligt, og vi nu i denne fredstractasjon have aftrådt til konning Gustavum Adolphum de fästninger og huse, som vi udi denne fejde erobret og indbekommet haver, som herefter skal formældes: da ere vi om disse irringer, som strækker sig fra Titisfjord og til Varanger, således forligt og fordragne, at konning Gustavus Adolphus for sig og hans kongelige mayestäts successores, konninger udi Sverrig, og den Svenske krone, frastår til os og den Norske krone al den gammel skyld og rettighed, som Sverrigs konger og den Svenske krone haver af alders tid havt udi Norge i Norland og Vardöhus lene fra Titisfjord indtil Varanger af de förnävnte Sölapper, som på de steder langs Vesterhavet bo. Iligemåde frastår hans kongelige majestät al den rettighed, som Sveriges krone i den tractu i Vardöhus len indtil Varanger af Ryssen ved den förnävnte fredstractat bekommet haver, hvorfore den da renuncierer, og höyst-bemeldte konning, Gustavus Adolphus, den jus, højhed, domucium maris og anden herlighed, som Sveriges krone sig på de förnävnte steder i Norge udi Norland og Vardöhus lene ved förnävnte Vesterhavet anmodede, så at höy-bemeldte konning, Gustavus Adolphus, hans kongelige mayestäts successores eller Sverriges krone aldrig til *evig* tid dennem skulle anmode noget ved sösidan i Norges rige

udi fornævnte Nordland og Vardöhus lene fra Tititfjord indtil Varanger; men den fornævnte gamle årlige Sveriges kronens rettighed, den jus og høyhed, udi gejstlige og verdslige sager og dominium maris og den fornævnte Russiske skat, det tilsammen at følge os og den Norske krone som ejendom til evig tid; og skal hermed ikke være ment de Finnebyer eller Lappebyer, som ligge tilfjelds og udi den fornævnte tractu, anseendes at de denne irring ved sö-siden intet vedkommer, udi hvilken vi os, vores rettighed ville have forbeholden.

Artikel 5: Belangende den titel ”over de Lapper i Nordland” er således forafskedet, at såfremt konning Gustavus Adolphus, eller hans successores, samme titel igjen ville optage, da skal ikke derved være ment de Sölapper ved Vesterhavet mellem Titisfjord og Varanger, boendes i Nordland og Vardöhus len i Norges rige, men alene være ment og forstanden de Lapmärker, som Sverriges krone alene tilkommer.

Artikel 6: Om den stad Gottenburg er således forafskedet, at såfremt fornævnte stad, som nu er destrueret, herefter igjen opbygges og privilegeres, at da samme bys privilegier bliver os og vores regale i Øresund upræjudicerlig.

Artikel 12: Det Stettinske fordrag, som anno 1570 mellem disse lovlige kongeriger er oprettet, skal blive in esse et vigore aldeles uforkrænket. Ligeså i allemåde, som det været haver, förend denne fejde blev begyndt, såat det ved denne freds-notul aldeles intet skal afgå eller derogeres, undtagendes udi den artikel, som udi det nærværende fredsfordrag ere forligte og speciatim afskaffede.

Sagen synes nu klappet og klar, men der stod dog noget tilbage, en grej grändse. Begge rigerne reserverede

sig, Fjeldlapperne og herom opstod straks ny uenighed, Forat afgjøre dette blev der straks berammet et møde i Skeen til 2den august s. å., hvortil var beordret til fremmøde amtmanden over Finmarken, Klas Gagge, som den, der vidste bedst besked, og bedst kunde afgive forklaring. Men man kom ej til noget resultat, idet der ej blev afgjort noget om retten for 2 riger at tage skat på samme stad, at have et falles skatteland, og heller ikke blev der fastslået bestemte grændser.

I 1619 indkom de Svenske med klagemål over, at de Norske fogder havde forbudt Svenske städer i Lapland på grændserne at give skat til Sverrig; fremdeles, at når de Svenske Lapper kom ind over grændserne, bleve de tvungne til at flytte hen og bo ved sösidan. Herpå svarede de Danske, at såfremt noget sådant var passeret, som man ej var vidende om, så var det Sverrigs egen skyld, da man ikke vidste, hvad de gjorde fordring på, at grændserne skulde være, eller hvorvidt eller hvormeget de vilde tilvende sig af Finmarken og Norlandene; de begjærede derfor at få kopi af den Russiske fred og denne afståelse, allerhelst da landet efter den sidste fred var afstået til kongen af Danmark.

I 1620 den 9de december befalede Kristian IV amtmanden over Finmarken, at han skulde antage en fjeldfoged til at påse, at skatten af Lapperne blev rigtig betalt, og som tillige skulde indkræve den.

I maj 1624 blev af begge rigers befuldmægtede holdt et møde i Knäröd, hvor påstande og besväringer bleve fremførte fra begge kanter; isär beklagede Svenskerne sig over, at man i Finmarken gik dem for nær, at befalingsmanden på Vardöhus havde tvunget Lapperne i Enareby til at betale skat, og havde ilde behandlet den Svenske foged med hug og slag; at de Danske tilegnede sig skat af de Lapper, som bo i fjeldet på Svensk grund, og undskyldte sig med, at grændserne ej endnu vare bestemte,

at Birkarlene i gammel tid var vant til at rejse over fjeldet og efter gammel sædvane kjöbslå med Lapperne”

Slutningen herpå blev, at de Danske, som lod falde den påstand om den Russiske afståelse, lovede at lejligheden i Finmarken skulde forfares og foranstaltes, at intet skulde foretages, der kunde være stridende mod fredsforligene og ethvert riges rettighed og sædvane.

Imidlertid lod kongen sig det være magtpåliggende, at Lapperne skulde blive undervist i den kristelige religion, og forøgede ej alene i 1631 præstelønningen i Norland og Finmarken, men foranstaltede, at nogle unge mennesker skulde lære det Lappiske sprog og derpå holdes til studeringer forat de siden kunde beskikkes til at undervise Lapperne i ”guds sande kundskab og rene dyrkelse”.

Forat sætte sig fastere i Finmarken lod Svenskerne i 1645 bygge Enare kirke og erhvervede sig også herved den gejstlige jurisdiction; dette skede efter freden til Brömsebro, som blev sluttet dette år, og uagtet der bag- efter blev fastsat grændser mellem Smålenene og Bahus, vedblev på de andre grændser prætensionerne uforandret; og man vedblev endnu at tage skat i Finmarken på de städer og i de byer tilfjelds, hvorpå begge riger havde gjort fordringer.

I den Stettinske fred af 13de december 1570 var der, som oven anført, i artikel 17 fastsat, hvorledes de disputer skulde afgjøres, som måtte opkomme enten om rigernes grændser eller andet, ved visse af begge riger udnævnte kommissärer. Forsåvidt grændsetvistighederne angår, er dette gjentaget i de senere traktater, nemlig den Brömsebroiske af 13de august 1645, artikel 29, og den Roskildske af 26de februar 1658, artikel 10, som fastsætte, at der skulde udnævnes kommissärer på begge sider, der skulde møde på åstäderne og derunder opsøge grændserne og sætte mærker; og medens disse sidste tvende traktater kuns egentlig havde for øje grændserne til de aftrådte pro-

vindser, så synes den Kjöbenhavnske traktat af 27de mai 1660 at tale derom i sin almindelighed, da den 14de artikel indeholder, at grændserne ved kommissärer skulle adskilles og fastsættes, hvor de ej før ere adskilte og satte. Men aller almindeligst taler derom den Lundensiske traktat af 26de september 1689, hvis 11te artikel fastsætter, at såsom grændserne mellem Norge og Sverrig efter forrige traktaters indhold endnu ikke er fastsatte, så skal — inden 6 måneders forløb — visse kommissärer beskikkes til at grandske og fastsatte dem efter traktaternes indhold.

Man ser således, at der nu — sjönt forsilde — var søgt at varetage vort lands interesse hvad grændserne angår på en ganske anden effektiv måde end forhen, men at også bestræbelserne fra Svensk side stadig gik imod Finmarken, hvor det var nødvendigt for det nordlige Sverrig og for Finlands fattige befolkning at skaffe sig en lønnende næringsvej med fiskerierne ved Ishavet. Rusland fik under disse stridigheder med Sverrig god anledning til stadig at befæste sin magt på Kolahalvöen; dels var Norges forsvarskræfter for små, og dels var det for Danmark nødvendigt at holde sig godvenner med Rusland for at have en allieret mod Sverrig.

Finmarkens forsvar bestod fremdeles fornemmelig i Vardölens slot, der i begyndelsen ingen garnison havde, men dog havde vagthold med udvig fra Vårbjergtet mod forventede fiendtlige indfald; forsvaret af slottet var fremdeles overladt borgerne. I de äldste tider har Finmarken stillet krigsfolk og skibe netop på samme måde som det

övrigt land; samlingsplads for tropperne var i Vågen i Lofoten og på Vardö. Ligesom forsvaret overlodes borgerne, således blev borgerne også forpligtede til at vedligeholde Vardöhus. I et kongeligt reskript af 14de marts 1634 påbydes, at almuen i lenet skulde istandsatte fæstningens brystfældighed, og at enhver bonde, som boede langt derfra, skulde til deres underholdning og kost, som arbejdede, udgive 1/2 vog fisk eller såmeget, enhver kunde afstedkomme. Amtmændene vare de överstbefalende over lenet og måtte bo på Vardöhus slot, og Kristian IV vilde ikke vide noget af, at de skulde have sin residents på mere behagelige steder, som han i 1647 skriver til Amtmand Kjönig: ”Desligeste skal han rette sin lejlighed efter at være altid, vinteren som sommeren over, på bemeldte, Vardöhus, og ikke begive sig fra lenet uden han af os nådigst bliver forlovet.” Amtmanden måtte selv besørge vedligeholdelsen af husene på slottet. Under 1ste december 1620 blev der tilskrevet amtmand Kjönig således: ”Husets bröstfældighed der på slottet angående, efterdi vi ikke eragte nogen bekostning derpå at gjøre, give vi dig nådigst til gjensvar, at såfremt du ikke selv vil lade fli og reparere de huse. du skal holde til udi, du dennem, som samme hus för dig har ladet forfalde, derom lader anmode og tiltale, og derhos indseende have, at samme huse, som tilforn skeet er, ej videre forfalder, men vedligeholdes, som du vil ansvare og være bekjendt.”

Af Finmarkens almue oppebar amtmanden i vaktpenge 8 skilling af hver mand i amtet, og disse vaktpenge benyttedes da til lønning af en vaktmester og bösseskytter. Vardö almue, der i fejetid på signal indfandt sig på slottet, var delt i roder, og for hver rode var der beskikket en rodemester. I 1611 benævnes Laurits Dampesen, der tillige var foged, som amtmandens löjtnant, mester Jakob benævnes slotsfoged og Oluf: Bösseskytter; senere i 1611 var en Bergensborger, Hans Pålsen, tilforordnet som

vaktmester ved mönstringen i borggården over almuen den 23de december.

I 1638 udvirkede amtmand König en kongelig benådning på 24 soldater fra Nordland, som kunde benyttes i havnen og andre tilfælde; til denne første garnison vilde hans majestät alene bekoste klæderne, men amtmanden skulde selv bekoste underholdningen. Denne benådning indeholder: ”Eftersom du os underdanigst beretter adskillig gevalt og uorden at drives der under landet, da — til sådant at forekomme — have vi nådigst bevilget, at til hver af bemeldte soldater må indkjøbes 6 alen rødt klæde, dog af det groveste og ringeste bekommes kan, hvilket dig således i vort renteri skal godtgjøres, dog at os — efter din underdanigste erbydning — ingen videre betaling, underholdning eller bekostning på samme soldater tilskrives eller anmodes ; iligemåde have vi og nådigst tilladt at forordne en bösseskytter, som herefter skal have flittig inspektion med de stykker og anden amunisjon, som findes der på vort slot Vardöhus, at det ved magt holdes, som det sig bör, hvilken vi nådigst ville, at du lader anname, når han der kommendes vorder, og hannem lader bekomme den årlige løn og underholdning, som hannem af os elskelige, hr. Corflts Ulfeldt, tillagt og forordnet bliver.”

Under 6te april 1639 udnævntes Gudmund Jensen Lyche til at være kongelige majestätens arkelimester på Vardöhus, og der på al munisjon have flittig indseende, og skal gives til løn såmeget som til arkelimesteren på Bahus og Aggershus, 24 kurante daler, og hver mand til kostpenge 6 kurante daler.

Almuen blev i 1646 befalet at forsyne sig med tjenligt gevär, som de skulde forskaffe sig selv eller fra Aggershus mod den betaling, som de havde kostet staten.

En ny militärbestilling finder man i 1648, da Tomas König blev beskikket til kaptejn ved Vardölens fast-

ning og i 1662 den 22de april blev kaptejn Moritz Degeton beskikket til ”både folkene, som til slottet høre, som det ganske amt udi deres gevär tilbørlig at eksersere og under-vise.” Hans lön, 200 rdlr., skal betales ham af amtets indkomster, og desforuden I vog fisk af hver mand over det ganske amt. Der tillagdes også, at såfremt den daværende foged vilde afstå sin fogedbestilling til ham godvillig, måtte han også nyde og tiltræde denne tjeneste.

Statholder Hannibal Sehested skriver under 20de august 1648 til amtmanden således: Den ganske almue skal mönstre og eksersere på visse tider og städer fra 16de til 50de år, altsammen under straf efter loven, hvilket han sknlde iværksætte ved overofficerer i lenet, og efterkomme, som han synes bedst tjenligt og fornödent til kongens og rigets tjeneste, samt indkomme med opgave over, hvormange mandskaber fra 16 til 50 år og hvormange brugelige geværer, der fandtes i lenet, og alvorlig tilholde dem, som ej var i besiddelse af gevär, at anskaffe sig sådanne inden en vis termin. Fremdeles var der befålet at holde flittig strandvagt og bål på de fornemste og farligste städer.

Den Vardöhus slot benådede garnison på 24 mand fandt amtmanden imidlertid ikke sin regning at underholde på egen bekostning; istedetfor denne blev der ifølge en befaling til kommandanten i Bergen af 22de marts 1672 fremskikket 5 mand af det Bergenusiske regiment til kongelig tjeneste på Vardöhus, til hvis forplejning 25 rigsdaler måtte godtgjøres. Arkelimesteren og disse 5 soldater kostede tilsammen årlig 195 rigsdaler.

Söforsvaret blev heller ikke glemmt. Fra de äldste tider af gjaldt skibrederinddelingen såvel for Finmarken som for Norges övrige kyststrækning. I 1601 den 25de juli udkom et kongeligt reskript til lensmanden Ole Pedersen, at almuen i Finmarken skulde tilvejebringe et orlogsskib på 120 läster ”til rigets tjeneste udi fejde-tider og havnenes

trafik i freds-tider". Men da almuen ikke havde råd dertil, skulde de udrede et skib på 80 laster, og skulde almuen af lensmanden og lagmanden ilignes omkostningerne.

Den 3die januar 1608 udkom befaling om at almuen skulde holde skärbåde, og 1609 blev amtmænd Klas Gagge befalet, at han skulde sende til canceliet en liste på, hvormange sjötningsbåde der fandtes i amtet, og hvor de bleve bevarede; han skulde flittig holde dem vedlige, og intet skulde mangle, selv vilde kongen forskaffe skyds til dem, som bonden skulde betale. Ligeledes skulde han indkomme med opgave over, hvormange skyttere eller andre "stafere") folk han kunde tilvejebringe, selv skulde de forskaffe sig flinter. Da sjötbådene skulde dannes efter den Bergensiske model, blev der afsendt fra Bergen en sjötbåd med Sören Bundsen, forhenværende slotsskriver på Vardöhus. Disse både havde kahyt agter med to köjer samt kjelder under, en kabys forud med 2 köjer; masten, der stod i en jernbeslået fod af eg, kunde lægges ned i en jerngaffel, som stod akterst på kahytten. Den roedes med 10 par årer, sejlet var 12 duge bredt og 15 favne dybt.

Af sådanne sjötbåde havde man i amtet 2, den ene i Øst-Finmarken, som i krigen 1611 til 1613 var kommanderet af Lars Dampesen, for hvilket han fik af hver bumand 1 vog fisk og af hver dreng 1 Lpd den anden var i Vest-Finmarken og kommanderedes af kaptejn Tomas Kjöningham, der til löjtnant havde Hans Robertsen, som boede i det antagelig 1609 opbyggede hus på Äröen i Alten, som blev kaldet "Kongenshus"). Sjötbåden lå formentlig i Kongshavnsbugten i Alten, som deraf har fået sit navn. Denne sjötbåd var besat med "3 jernfalkonetter og 2 stenstøkker med 4 kammere samt behörig soldatesk>.

Den svenske historieskriver, Videkinde, fortæller om krigen i 1611 til 1613, "at Stellan Mörner, som var lenshövding over Vesterbotten, havde fået sikker kundskab om, at Söläpperne vare fordrevne ud på öerne ligefra

Titisfjord til Varanger, og at deres boliger, både og båd-støer vare opbrændte eller ödelagte; i hver fjord havde Normændene lagt en galej ”med folck och stycker wäl staffirad”. I Finmarken havde de ladet bygge et blokhus på et näs i Altefjorden, som man ej uhindret kunde komme forbi. På Vardöhus var Klas Gagge stadtholder, hvor han havde på fästningen 200 mand; han havde ligeledes ladet bygge en skandse på Vadsöen og lod holde vakt oppe i Lapmarken. Normændene stelte sig godt med Fjeldlapperne for at få dem under Norge og få renerne over paa Norsk side, som siden skulde bruges mod de Svenske; Stelian Mörner vil derfor med det förste rejse op i Lapmarken forat tilföje fienden al mulig skade og afbræk.

De tvende sjötbåde må allerede i 1619 väre bleven uduelige, da der under 12te januar dette år udkom et kongeligt reskript til amtmand Klas Gagge, at bönderne straks skulde bygge skärbåde. Hans Kjönig eller Kjönigham, der samme år blev amtmand, indgav forestilling om, af indhyggerne ej forstode at bygge slige både, hvorfor der den 11te mai samme år kom en kongelig tilladelse, at almuen kunde lade sådanne både bygge i Nederlandene eller andetsteds. Befolkningen var imidlertid nu bleven forarmet og kunde ej bestride omkostningerne; de bleve derfor 1 1620 den 1ste december befriede for denne forpligtelse mod at holde store fiskerbåde.

I 1624 udkom imidlertid atter befaling om, at almuen skulde bygge galejer, som dog ikke kunde skaffes tilveje. Amtmanden fik nogen tid efter, i 1628, befaling med 2 af almuen at rejse til Kristiania forat give underretning om den bedste måde at forsvare landet på, og samme år, den 15de marts, blev der af komissärerne besluttet, at Vardöhus og Norlandene tilsammen skulde udrede en Pinaz på 120 laster, og skulde lensmandene, Frants Kås i Norland og Hans Kjönig i Finmarken beskikkes til og

selv være de største redere, og desforuden til medredere tage de fornemste folk af præster, fogder, bønder og andre bosiddende i begge len; skibet skulde være så stort, at det kunde føre en kanon foruden stenstøkker.

Den fattige almue beklagede sig fremdeles over, at de ej heller kunde bestride denne udgift, hvorfor det ifølge kongelig forordning af 25de juli 1635 blev dem tilladt kun at udruste et orlogsskib på 80 laster. Heller ikke dette kunde den nu mer og mer forarmede almue skaffe tilveje, hvorfor de ved reskripterne af 21de januar 1638 og 15de december 1640 fritoges såvel for at udrede orlogsskibet som at bidrage noget til landskassen.

Senere har man atter flere gange gjort forsøg på at få istand lokalværn, som — da alt lagdes på almuen — ej blev til noget. Hans Kjönig blev i 1644 tilmeldt, at han og præsteskabet i Finmarken skulde udrede et defensionsskib; men da præsteskabet var i den yderste armod og sad i stor gjeld til de Bergenske borgere, kunde ej defensionsskibet skaffes tilveje. I 1657 udkom befaling til amtmanden, at Finmarkens indbyggere skulde forfærdige et parti sjærbåde, såmange som muligt, men da kongen blev underrettet om landets store fattigdom, udkom et andet kongeligt reskript af 19de september 1661, at en fregat skulde anskaffes af Bergenserne til kystens forsvar og til sikkerhed for handelen, og denne forordning blev konfirmeret og gjentaget i 1681; siden er ikke Finmarkens indbyggere befalede at holde defensionsskibe.

Finmarkens forsvarsevne er i dette århundrede gået tilbage med almuens forarmelse, men i begyndelsen af århundredet har Finmarken ej været let at attackere; den havde ej alene tilstrækkeligt til at forsvare sig selv, men i 1627 stillede Finmarken 10, i 1628 30 og i 1632 16 matroser til flåden, til hvis underholdning hver mand gav 1 vog fisk. Men tilslut aftog befolkningen i den grad, at der kun blev tilbage en brøkdel af dets forrige indbygger-

antal, og da var der kun tilbage til landets forsvar slottet Vardöhus, der også til sine tider har været i en elendig tilstand.

Trods Kristian den IV's ihærdige bestræbelser forat hævde Norges overhøjhed over landet der nord, er dog i denne tid fællesdistrikterne med Rusland indskrænket fra at indbefatte hele Kolahalvøen til de tre distrikter Neiden Pasvig og Pejsen. Hele Trinnis (Nordfjeldet) må allerede nu ansees tabt for Norge, og påstanden om Norges overhøjhed over samme reduceret til Finmarkens fogeds årlige rejse til Malmis forat kræve skat. Nordfjeldsskatten. ophørte 1611; siden den tid er der kun gjort fordring på samme, og rejsen til Nordfjeldet ophørte, efterat Bertil Henriksen i 1614 af den Russiske foged i Söndergjeld blev nægtet at tage skat, förend han henvendte sig til Bojaren i Malmis, og denne nægtede ham at komme på Nordfjeldet. Han lå i Malmis i 7 dage som en fange, måtte ikke komme udenfor døren, og ingen kjøbmænd fik lov til at komme ind.

I 1622 blev en stadig opkræven af skat fra Nordfjeldet beordret, og vedvarede til begyndelsen af det 19de århundrede; denne årlige skatteopkrævning, Malmisrejsen, beskrives i "Speculum boreale" således:

Fra Vardöhus tilsøs til Kiberg 1 mil, derfra indad Varangerfjorden til Vadsö 4 mil, så til Varanger 3 mil; herfra til første Russe-finneby, Neiden, er 1 à 2 dages kjørsel med ren; derfra til Pasvig 1 dag, så til Pejsen på 2 à 3 dage, eftersom vejr og före falder; der må ofte hviles undervejs under åben himmel. Her er de sidste Finner, der skatte både til Danmark og Rusland, og begynder nu Pejstens munkegods. Herfra til Bomanifjord er 1 1/2 dags kjørsel, hvorfra til Kola 2 à 3 dage, eftersom

vejret er. Her tager man en Russe-tolk, og bliver på østre side af elven i en hytte, indtil man har sendt bud over elven til Malmis om ankomsten.

I forbindelse med Malmisrejsen stod i ældre tider også fjeldrejsen, hvorhen man rejste fra Malmis til nærmeste Finneby på Nordfjeldet, Nottiager, på 3 til 5 dage. Undervejs var der nogle små tømmerhuse, som kaldes munke-stuer; siden overnattedes under åben himmel. Fra Nottiager til Söndergjeld er 1 dags rejse; her ender Norfjeldet. Herfra til Indiager på 3 å 5 dage, hvor der findes grändsemärke for de tre potentaters rige (rimeligvis Galmisoive, [Trehoveder] en fjeldtop). Herfra rejses til Sörfjeldet på de Svenske grändser.

Når meldingen om ankomsten er indløben, passerer man Kolaelven i båd; her står da 900 å 1000 mand opstillet i gevär med deres befal, der — efterat hilsenen er foretaget — i venlighed spørger om tidernes tilstand, og hvad fogdens erinde er. Hertil svares, at fogden er kommen for at kræve kongens skatter til Norfjeldet. Derefter bliver fogden ledsaget af kaptejnen til et hus, som er ham og hans følge tilforordnet af bojaren og amtmanden i Malmis. Fogden anmoder straks om audients hos bojaren gennem kaptejnen, og denne tilstådes da i almindelighed den næste dag.

Audientsen gives i et eget hus i byen og ikke på slottet, hvor der ikke tilstedes nogen fremmed at komme. Da kræves Norfjeldskatten med begjæring om efter gammel vis, ret og sædvane at erholde behørig skyds og føring fra Malmis til skattens indfordring, og at skatten, som nu i såmange år var udebleven, ej måtte tilbageholdes. Herpå svares af bojaren, at da han ikke har modtaget nogen ordre af sin storfyrste om at yde skatten, tör han ikke understå sig til at tilstede nogen rejse på Norfjeldet i den hensigt, men tilbyder fornöden skyds fra Malmis, om han i sin konges erinde har noget andet at varetage.

Efter denne audients skänkes bojaren nogle räv- eller otterskind, og fogden trakteres med nogle skåle af landets brändevin, hvori han först drikkes til på kongens og siden på storfyrstens sundhed og velgående i höjeste flor og vel." Derefter ledsages fogden atter af den samme kaptajn, som förte ham til audientsen, til sit forrige logis, fulgt af endel andre officerer, som også må trakteres af fogden. Efter audientsen bliver man liggende der roligt i nogle dage, medens skydsen forberedes, da der ikke mangler på visitter af kaptajnen og andre, ja af bojaren selv, hans börn og övriga fölge i forventning om gaver, som de isär önsker, om de end tage tiltakke med en ubetydelighed.

Når den formelle stivhed er forbi, förstår også bojaren at tage sig en glad stund med de drikkevarer, som ham bydes, öl, brändevin og deslige, der bliver präsenteret varmt og koldt, og slår ikke vrag på rosinar, plommer eller andet sådant, der bydes ham. Får han lyst til noget og ej får det, kan han furte, men får han sin lyst tilfredsstillet, spares intet; så begjerlig er da nogle. Når fogden går ud, ledsages han af storkaptajnen, det vil sige obersten. Soldater til opvartning stilles til rådighed i logiet ligefra ankomsten til afrejsen. Såsnart fogden er kommen i sit logis, marschere de militäre forbi boligen nogle gange op og ned forat paraden kan se desto anseligere ud; men det er altid de samme folk. Fogden betaler i sit logis både for sig og sine folk.

Undertiden sendes fogden fra bojaren nogle retter mad, tilberedt på deres måde: postejer med törre gryn i, stegt svane eller höns, fisk, serveret i postej, og andre sorter, dertil noget brändevin, öl og mjöd. Sausen på maden er väsentlig eddik og vand. Lidet kommes der på fadene, og alt skjäres på dem i små stykker, der spises med fingrene. Sovestädet er ikke rart, det beredes ofte på en bänk i de kläder, man går, paa en ubetydelig

madras eller et tappe. Skal det være vei, må også kaptejnen gjerne gives skjänk.

Ved afrejsen følges fogden atter af kaptejnen og andre officerer; men ingen soldater møde op som ved ankomsten. En soldat følger med på rejsen til den Russiske grändse forat påse, at intet foretages til opkrävning af skatten, da han må passere endel byer; så mistroisk er folket.

Oprindelig udenfor Bergens og Trondhjems privilegier regnedes tvende af Finmarkens herligheder: hvalfangsten og laksefiskerierne i Tana og Alten elve.

Hvalfangsten i Finmarken dreves af vore forfädre så höjt op i tiden, som historien når, og at denne hvalfangst til forskjellige tider er dreven i stor skala er udenfor al tvivl. Othars hvalfangst var betydelig, og han fortæller, at man søgte til Finmarken for hvalfangstens skyld, og i Olaf Trygvasons saga fortælles, ”at det var Normändenes sädvane at drage nord på Halogaland og anvende nogen tid til jagt og hvalfiske til stor hjælp for de fattige og bönderne; man kan hermed også samle sig midler.” I Hasvog på Soröen havde Holländerne sit fiskeri; hele kirkegaardsmuren blev der opført af lutter hvalben. Franskmändene havde sit hvalfiskeetablisement på Loppen og Engelskmändene på forskjellige städer i Finmarken.

Det første forbud mod hvalfangst udkom den 8de marts 1616.

Kort tid derefter, i 1620, blev et Hollandsk skib arresteret, der lå på hvalfiskeri under Tömmervig i Laksefjorden; trods arresten undslap dog skipperen med skibet, men måtte lade endel gods tilbage.

I 1729 blev der klaget over en Hollandsk hvalfanger, der drev fiske under Norkap uden tilladelse, og tillige

någtede told og tiende af fangsten, hvorefter der under 19de oktober s. ä. udkom fornyet påbud om ej at tilståde fremmede at fiske eller fange hval.

I 1634 blev Johan og Gödert Bram, borgere af Köbenhavn, med deres skib på 180 läster tilladt at fiske under Norkappen, og der at söge deres handel og fiskeri med hvalfiske og andre sjö-monstrer, dog at de ikke må bruge noget kjøbmandskab imod Bergens bys, kontorets og Trondhjems borgeres rettigheder.

Der indkom imidlertid klage fra samtlige skippere og kjøbmänd fra Flensborg, som handle på Norland, at fremmede skibe ofte uden rigtigt pas besøgte kysten, hvorfor amtmand Kjönig under 12te marts 1636 blev tilskrevet, at han måtte have flittigt indseende med de ankommende fartöjers pas, og senere i 1643 og 1647 er der kommen ordre om det samme. Da endel Franske, Biscayere og andre fremdeles vovede hvalfangst under Vardöhus, fik amtmanden ordre til selv at rejse ombord på de ankommende skibe og gjöre dem forståeligt, at de ej må fiske, om de ej har sögt bevilling og erlagt rettighed for sådant fiskeri.

I 1663 fik Preben von Ahnen til Fosnäs, befalingsmand over Nordlandene, benådning på hvalfangsten under Norland og Finmarken.

Preben von Ahnen og hans participanter blev også tilladt at indkjöbe hval-sperma, forsåvidt den fandtes i Norland og Finmarken, og lade den udföre mod en billig told.

Da imidlertid de fornödne participanter til denne hvalfangst var uerholdelig i Norge, fik Preben von Ahnen under 13de december 1664 tilladelse til at tage participanter såvel indenfor som udenfor riget, til at forskrive fremmede skibe, fik toldfrihed for. udförsel i 20 år, toldfri indförsel for skibe og materialier til driften m. m. Samtidig udkom et strengt forbud mod andres fiskeri og mod

at lodse og hjælpe fremmede, samt opfordring til at komme de privilegerede tilhjulps mod billig betaling.

Preben von Ahnens kompani til hvalfangst har ikke længe stået ved magt og ej været lønnende; men ikke desuagtet oprettedes i 1698 på lignende betingelser et nyt privilegeret selskab til hvalfangst i Trondhjems stift under kommandörkaptejn Erich Lorck i kompani med Kristian Brandt, Peder Rigelsen, Morten Munch, Mathias Persen, Per Vylandt, Jakob Lerke, Anders Larsen Bech, Nils Jakobsen Vigre, Ejlert Stuur og Hans Mikkelsen, indvånere af Kjöbenhavn, og Bendix Hansen fra Helsingör.

Laksefisket i Tana og Alten elve blev, efterat Lapperne trængtes mod nord, nedsatte sig og bleve efterfulgte af skattekrävere fra det land, hvorfra de vare komne, snart grund til uenighed mellem rigerne. Efter 1595, da Sverrig påstod 2 rettigheder i Finmarken, sendtes hyppigt fiskere og bygningsmateriel til elvene, og dermed blev endog fortsat efter freden til Knäröd 1613, idet man påberäbte sig den 9de artikel i Stettinerfreden, at dersom kongerne eller deres undersätter i den andens rige har havt fra Arilds tid rettighed til fiskeri, jagt, vildbane etc., så skal enhver beholde sit gamle brug, ejendom og ret.

Efter et brev fra Karl IX rejste Baltzar Bech ned til Varanger i 1608 med fiskere og tömmermänd forat bruge elvene, hvilket, som oven meldt, blev indberettet af fogden, Bertil Henriksen. Baltzar Bech skrev under 24de februar til amtmanden med anmodning at holde fredsfordraget i Stettin og erkjende den ret, som Sverrig var overladt af Rusland, og ikke bryde nabofreden.

Efter indberetning om Svenskernes overmodige påstand og fremfärd påfulgte straks en kongelig befaling, at Svenskerne ufortövet skulde begive sig ud af landet og ej tilstades at komme i nogen fjerne eller städer, som de ej plejede af alders, så at de ej skulde med oppebörsel, fiskeri, bygning, forbud eller anden prärensjon gjöre ind-

greb i den højhed, herlighed og jus, som tilkom kongens årlige indkomstnr af fiskeri i elve og fjorde til land og strand, og af alders tilhørte Norges rige. Heller ikke måtte nogen Fjeldlap uden amtmandens vidende og tilladelse fiske i søen, uden at der svaredes til kongen alene og ej til nogen anden en årlig tribut og tiende. Fogderne skulde give tilladelsen og tage i tribut en ubetydelighed og desforuden hver 10de fisk, og ej tilstade, at de give noget til Svenske eller Russiske fogder, men til ham alene på kongens vegne, hvem højheden over søen tilhører.

Under 14de april 1609 befalede Baltzar Bech, det passerede uagtet, andre udsendte folk, at de med iver skulde fortsatte det bygningsverk ved elvene, som var påbegyndt forrige år; fiskeriet såvelsom byggeriet blev imidlertid forhindret ved amtmanden såvel for elvenes vedkommende nedenfor Karasjok som for søens; de bleve endog, da de ej godvillig vilde vige, af fogden i Vestfinmarken, Tomas Hansen, jagede tilfjelds, efterat de vare fratagne deres bosser, helebarder, spyd og stridshamre, som de havde truet med. Over denne adfærd besværede den Svenske foged, Erik Johannesen, sig i et brev af 5te mai 1610 til amtmanden, Klas Gagge, med forespørgsel, om det var skeet efter kongen af Danmarks eller amtmandens befaling.

Efter krigen og ved den Knärödske fred 1613 skulde man have tænkt sig, at det skulde være slut på disse fordringer, men nej, allerede i 1615 kom en klage fra den Svenske foged over at elvene helt var stængte, såat endog ikke ”kongeåren” var fri, hvorved fisken ikke kunde komme op.

Amtmand Klas Gagge var den første, der begyndte at stænge elvene til laksefiske; først i Alten elv ved hjælp af en Kvän, der var bekjendt med denne fangstmåde, samtidig blev Kongenshus på Åröen opbygget mod Svenskerne. Først var fisket frit for enhver, som stængte,

men i 1609 blev der fastsat en vis afgift for de fjeldlapper, der benyttede elven. I 1623 blev elven bedre stängt af Nils Jäuit fra Kautokejno.

Först forpagtede Holländerne og siden i 1619 Kjöbenhavnerne elven og sparede ej på omkostninger ved bruget, hvorved penge flöd ind i landet til almuen, der opmuntret herved drev fiskeriet af al magt. Efter dem fortsatte i 1629 Bergenserne med almindelig stängsel i Alten og at handle i Tana med Lapperne, der stängte elven langt opover med garn; dog således at ”dybåren” blev fri til laksens opgang. Allerede fölgende år fik Kjöbenhavnerne atter forpagtningen og i 1632 blev laksefangsten erkläret ej at vedkomme de privilegerede Bergensere. I 1638 blev 4 af Bergens borgere privilegerede tilladt at handle med Lapperne ved Tanaelvns fiskeri, omendskjönt Kjöbenhavnerne selv drev stängselen. Lidt efter lidt blev imidlertid Bergenserne fuldständig herrer også på dette gebet, og laksefisket kom under den almindelige oktroy af 1686, da Bergenserne blev anbefalet at fortsatte med stängselen og elvebruget; laksen skulde betales efter störrelse og vegt efter et kongeligt brev af 16de april 1687.

De Lapper, som fiskede i Tana, kom langvejsfra, fra fjeldbyerne, Arisby, Juxby, Adevar ja tildels fra Indiager, men de ankommendes antal aftog efterhvert, da de fölte sig bedragne af kjöbmändene, der navnlig pänödde de i Varanger og Tana boende Lapper varer istedetfor penge; i den anledning udkom en skrivelse af 1638, hvori kjöbmändene tilholdtes ej alene at betale med varer men med rede penge, såat Lapperne kunde være istand til at betale sine skatter.

At laksens mängde ved denne hensynslöse stängemåde aftog i betänkelig grad, var ikke at undres over, og da så Lapperne ej fik penge for sit fiskeri og ej bleve forsynede med nödvendigt salt til varens konservering, hvorved store

partier gik tabt, og derfor ej vare så ivrige som forhen, skaffedes ikke det halve Kväntum tilveje af det, som avledes i de florisante tider, da der fremskaffedes indtil 250 fade laks.

Lapperne lavede lakseräkling, som de delvis selv brugte, delvis solgte til de Svenske om vinteren. Efterat laksehovedet var afskåret, blev laksen skåret i lange strimler, som hang sammen ved spolen; den blev hængt i vinden til törring, hvorved den kunde bevares meget länge; prisen var gjerne 18 stkr. for daleren. Den laks, handelsmændene tilforhandlede sig, blev behandlet på en anden måde: Efterat laksen var vasket, saltedes den i 6 à 7 dage, indtil fisken havde opnået stivhed til bekvemt at kunne nedlægges. Derefter blev den med donkraft skruet så stærkt i egefade, at den lå tæt og fast på hinanden som et bjerg, så der ej behövedes nogen top på. Efterat fadet var igjenslået, måtte det daglig gjennem spundset forsynes med frisk lage, indtil lagen blev stående klar ovenpå; dette påsåes af ”kipperen”, som i den hensigt årlig sendtes fra Bergen. Fineste salt måtte benyttes. Mindre partier saltedes rund, hvortil udsorteredes den fedeste og største. Oprindelig betaltes efter tal, men da kjøbmændene fordrede flere små for et tal, led almuens skade, hvorfor laksen senere betaltes efter vegt. 8 for-svarlige lakser betaltes ved handelen med 1 rigsdaler.

I de äldste tider var det amtmændene, som bortforpagtede elvene, og belöb afgiften sig oftest til 200 rigsdaler foruden tienden. I 1660—62 var forpagtningsafgiften 200 rigsdaler foruden 100 rigsdaler for tienden. I 1688 blev elven ved kommissariatet i Bergen bortforpagtet for 230 rigsdaler, hvori tienden indbefattedes, og dette blev i almindelighed forpagtningsprisen, som senere indbetaltes af Bergenserne.

Finmarkens amtmand i denne periode vare:

Hans Olsen Gyldenstjerne til Gyldengård fra 1596 til 1601.

Ole Persen til Refslund og Restnäs - 1601 - 1603.

Han var Kristian IV's skibshövedsmand og commissarius i Finmarken.

Klaus Gagge til Haröstad fra 1603 til 1619.

Hans Kjöning eller Kjöningham til Gjerdrop - 1619 - 1647.

Var ved amtet i 32 år, men i hans alderdom blev sendt ham til medhjælp:

Willum Nettelhorst til Kopsäde fra 1647 til 1651.

Jörgen Friis til Lindholmen - 1651 - 1661.

Kristoffer Orning til Haulandsgård. - 1661 - 1666.

Friedrich Schjort - 1666 - 1667.

Død og begravet i Vardö 1667, 17 de oktbr.

Otthe Hansen Bjelke til Saxlund fra 1668 til 1679.

Kaldet til Finmarken fra Island, tog afsked 1679.

Knud Gjedde til Vaschergård fra 1680 til 1682.

Fik 8de juli 1682 kgl. befaling at afgive amtet til magistraten i Bergen. Var tillige amtmand i Nordlandene.

Uagtet Kristian IV's bestræbelser for at udbrede kristendommen, er denne gået betydelig tilbage i denne periode ved de mere oplyste og dannede Normænds fraflytten. Den væsentlige del af befolkningen var Lapper, og hos dem var kristendoms kundskaben for intet at agte. Uvidenhed, overtro og troldom var almindelig, og justitsprotokollerne fra den tid er da også fulde af domme for hexeri; her skal anføres et par:

I et ting på Kiberg den 23de december 1662 tilstod en pige, at hun havde lært en signe og avinds bøn af en halvgal student ved navn Åden, der havde rejst gjennem landet, og det medens hun var ung, lydende som følger:

Jesus går til broen brede
 Mödte ham Afvind den lede.
 Hvor skal du gange? sagde Jesus.
 Jeg skal mig til bondens gård,
 Finde bonde og barn,
 Jeg skal dig afvende
 Til den, dig udsendte
 Guds ord. Ammen.

I en justitssag mod Karen Iversdatter på Vadsö den 26de februar 1663:

Sammesteds blev udi rette fremført en voksen tös föd udi Sundhårten på en gård, Bjerre, og nuomstunder tjener Peder Gundersen i Andersby, som for troldomssag skal være udlagt, og det lidet barn, Karen Iversdatter og Maren Olsdatter, da vilde hun på tilspørgsel intet bekjende på sig, men til sin sags oplysning var begjerende at måtte prøberes på söen; da eftersom samme probering blev efterkommet, flöd hun som et dubbel. Hvor hun da atter for retten blev fremført og sandheden bekjendte, at hun havde lärt 2 afvindsböner af hendes gamle madmoder; den ene til at läse over kjör, när de ikke ville mälke, således lydende:

Jesus og jomfru Maria gik over grönnen hede
 Der havde hun Kven-kone thrydende og rodende.
 Hvad skår dig, sagde Jesus,
 Min mälk er mig stollen fra
 Udaf Gjetter, udaf Vetter, udaf piger og troldmör.
 Stat, stat, sagde Jesus,
 Jeg vil dig selver böde, udi malt, udi salt
 Med ti finger
 Med tolv gode guds engle
 Enten du est under sten stukken
 Eller nogen afvinds-bit er wunden
 Du skalt drikke udaf bakken
 Og give mälk udi spennen,

Og mälke mälk ad til madmoder
 Og det udi trende navn:
 Gud faders, söns og hellig-ånds — ammen.

Den anden bön formelder til at forgjøre andre mänds få med. Den samme bön er hun ofte ombedet at forgjøre få med.

Jeg gik mig over vilden hede,
 Der mödte mig alle mine afvindsmänd.
 Med få og får, med gram og vrede.
 Hvor vil du vejen tage, sagde konen.
 Jeg vil mig i bundens gård ryste og spille
 Bunden og hesberen skal fare ilde
 I hans kväg, bo og bjering.
 Ney skalt du ey. Jeg vil dig selv hen afvende
 Til den samme mand, dig udsendte.
 Jeg skal kaste dig ved Dumbs-hav
 Med djävelskab
 Der skal du stå til domme-dag.
 Hverken gjönne eller gå
 Eller blåe wacht weldte en sten til henseende
 Skal aldrig igjenkomme, för jeg dig bud sende.

Fogdens indstilling löd i begge sager:

Da efter tiltale, gjensvar og denne sags lejlighed kand ikke andet sjönne, end at de jo bör miste deres liv med ild og bål.

Retterstedet var ved Vardö, på Tyveholmen, hvis multebär tilhörde mestermanden som revenant-bon; siden flyttedes retterstædet til Stejlnäs.

4de periode.

Finmarkens ödeläggelse. Fra 1681 til 1789.

De uendelige klager fra Bergens borgere i forrige århundrede over fremmedes handel, og at Bergen ej kunde eksistere på den måde (retsom om Finmarken alene eksisterede for at skaffe mynt i Bergensernes lommer) bevirkede foreløbigt privilegiet af 1671 og senere privilegierne af 1680 og 1681, der gjorde Finmarken fuldstændig til slave af Bergenserne og af dem alene, idet Trönderne ved det sidste privilegium bleve fuldstændig udestængte som konkurrenter. Nu fik Bergenserne lov til at skalte og valte, som de lystede: Finmarken blev fuldstændig lagt i Bergensernes vold.

Ved forordningen af 27de nvbr. 1680 bleve præsterne, fogderne og bönderne forbudt at drive nogen handel; der blev forbudt Bergenske og Trondhjemske handelsrejsende at opholde sig der om vinteren, ligesom de ej måtte handle med andres skyldmænd.

Ifølge forordningen af 1ste januar 1681 blev det tilladt magistraten i Bergen at beskikke fogder og andre betjente samt at have inspeksjon over Vardöhus amt. Bergensborgerne forpligtedes at forsyne Finmarken med gode og uforfalskede kjøbmandsvarer. De, som vilde rejse til Finmarken og være der i fem år, skulde være fritagne for udskrivning; löse og ledige folk og omstrejfer såvelsom de, som dömmes til jern og fängsel, skulde bortføres til Finmarken og benyttes til fiskeriet. Bergenserne fik ret til at antaste og före til Bergen ulovligt handlende. Magistraten i Bergen tilligemed 2 af de handelsberettigede skulde årlig rejse til Finmarken for personlig at overbevise sig om tilstanden. De privilegerede handlende skulde

betale årlig 200 rigsdaler til kongens kasse, skulde lönne amtets tvende fogder, garnisonen på Vardöhus og bekoste den årlige Malmisrejse.

Disse privilegier gaves på 6 år.

Neppe var 4 år gået hen, förend der skede forandring i amtets administrasjon på grund af den dårlige bestyrelse og de vidtlöftige klager over de trafikerendes forhold. Foranlediget ved Bergenserne's ansöging om fortsättelse med forpagtningen blev under 7 de februar 1686 nedsat en kommission bestående af amtmand over Bergen, Laurits Lindenau, og assessor Hans Liljensjold, senere amtmand i Finmarken. Kommissionen rejste til Finmarken for på städet at kunne sätte sig ind i de fra forskjellige sider indkomne klager og amtets tilstand, og den fandt tilstanden elendig; folket var stillet fuldständig under Bergensborgernes tvangsforholdsregler; som eksempel kan anföres, at ingen måtte gifte sig og sine börn ind på en andens handel, netop lignende det, som finder stad under livegenskabets og slaveriets tvang. Enkerne blev fortrykte, fik ej lov at gifte sig igjen uden deres tilkommende ägtemänd betalte til handelen, ja prästerne blev endog forbudte at vie dem. Alt, hvad der opfiskedes, toges som afbetaling på fordringer, og da der aldrig blev holdt nogen afregning kom de fleste i en bundlös gjeld. Skulde noget strengt landarbejde udföres, måtte fiskerne til, thi ellers truedes de med hungersnöd; alle mulige tyngsler lagdes på dem i form af leje som: sjå-leje, hjel-leje, båd-leje, sejl-leje, gryde-leje, kjedel-leje o. s. v.

De tilförte varer vare elendige, misbrug af mål og vegt hyppig; alle mulige hindringer lagdes fiskerne ivejen, forat de ikke skulde skaffe sig kreaturer, hvorved de kunde skaffe sig en af Bergenserne uafhändig stilling; kom nogen de elendige tilhjälp, blev det anseet som indgreb i deres rettigheder; og der forefindes mange klager mod proster, fogder og ämträden for deres godgjörenhed, kun borgerne

måtte få lov at skaffe de sultne bröd — mod en ublu betaling.

Taksten på varerne var høj, i 1604 regnedes daleren for 3 vog fisk; 1 tönde öl kostede 12 voger fisk, 1000 anglar 8 voger, 8 mrk. snore 1 vog, 1 tönde malt 7 vog, 1 par stövler 3 vog. Meltönden holdt sjelden sin vegt, melet var blandet med erter, bönner, byg og havre, ofte kalk. 8 mand måtte i trange tider nøjes med 1 tönde mel.

Som følge af kommissionens indberetning udkom en forordning af 28de juli 1687, hvori påbydes, at de trafikerende i Bergen alvorligen tilholdes at forskaffe godt forråd til anstundne vinter, da det er at befrygte, at såfremt ikke landet bliver forsynet itide, vil folket forgå af hunger, idet nemlig der under 12te marts 1687 var udkommen en forordning, at Bergensborgere skulde forsyne landet endnu for 1 år.

Under 2 den april næste år blev Bergens borgere fra 1ste januar 1688 overladt handelen på 12 år, og denne octroy indeholdt — grundet på kommissionens betænkning — flere nye bestemmelser: De, som vilde handle, måtte bevisliggjøre, at han kunde forsvarlig forsyne den handel, som han havde antaget; var der tvivl om varenes godhed, skulde övrigheden og 2 bosatte mænd give sin dom om dem; takst blev sat nöjagtig på alle varer, både for kontant og et års kredit, f. eks.

1 td. rugmel henholdsvis	4 vog 1 pd. ” og 5 vog,
1 — bygmel —	3 - 1 - 12 - 4 - ” - 12,
1 — Spansk salt —	4 - 1 - 12 - 5 - 1 - 12,
1 anker Fransk brändevin	15 - ” - ” - 16 - ” - ”,
100 linangler	” - 1 - 10 - ” - 1 - 15.

o. s. v.

Der blev sat bod for at tage mere end taksten, förstegang 20 rigsdaler, andengang 100 og trediegang at have forbrudt sin handel og udestående gjeld og alle varers konfiskasjon. Bådsmansföring blev afskaffet o. a. dsl.

I 1684 blev atter udnævnt amtmand for Finmarken, og det var vistnok den nødvendigste forholdsregel, om ej Finmarken skulde blive aldeles ødelagt.

Der udfærdigedes instruks for amtmanden af 9de april 1687, hvorefter han — blandt andet — skulde have flittigt indseende med, at indbyggerne blev forsynet med god underholdning samt gode fiskeredskaber, at handelen foregik efter taksten, og at almuen ej pånødtes overflødige drikkevarer og tobak. Ulovlige handlende og fiskende skulde arresteres med deres skibe, men det skulde være tilladt nordfarerne, som havde hus og fiskeleje i Finmarken, at sejle derop og mod tiende at drive fiske fra øerne og holde sig selv med proviant, indtil de ved St. Hansdags tider skulde forføje sig hjem igjen, dog at de ikke måtte drive nogen handel på landet.

Norfarterne havde imidlertid ret til at medtage til Finmarken nødvendige varer som både, årer, leer, jernstene, skindstakker o. a. dsl. og sælge dem til hjemfiskerne, når disses udredere ej lovlig forsynede dem dermed for en billig pris.

Der indkom imidlertid snart klager fra indbyggerne over ublu pris på de varer, som ej var benævnt i taksten og over forliden godtgjørelse for den leverede fisk; der udkom derfor under 3die marts 1688 en forordning med tillægstaksten, hvori der tillige søgtes rettet på det misbrug, som de handlende havde grebet til, at tvinge ind på indbyggerne store Kvæntiteter af drikkevarer, fordi taksten var sat paa de større mål.

At Lapperne bleve særlig trukket op af de handlende og delvis bedragne, erfares af en kongelig skrivelse af 3die marts 1688, der befaler nogle handlende at udbetale til Lapperne i Pasvig endel skyld for törfisk, laks og tran.

Tvende forordninger udkom også samme dag, den første, hvori påbydes likvidasjon mellem kjøbmanden og

almuen ved sorenskriverens forsorg, og at der over sådan likvidasjon skulde udstedes tingsvidne, bekræftet af amtmanden; den anden, hvori de handlende atter tilpligtes at forsyne landet forsvarligen.

Ikkedesuagtet var forsyningen højst utilstrækkelig, hvorfor amtmanden under 12te maj beordredes at tilholde dem at gjøre sin pligt, og dersom de vägrede sig herfor, da skulde de have forbrudt sit udestående krav og derforuden stande til rette, og svare til al den skade og ulempe, som landet derved kom i.

Det hjalp altsammen lige lidt, de private måtte komme de manglende tilhjælp med mel for en pris af 6 å7 voger pr. tönde; udeblev betalingen, skulde denne forstrækning godtgjøres af kjøbmanden.

Da amtmand Lillienkjöld sögte at håndhave disse forordninger, gik naturligvis Bergensernes vrede udover ham, og de indgav så klage over såvel böndernes ladhed som amtets betjentes indträngen i deres forretning, en klage, som efter amtmandens udtalelse var indkommen ”på det de derved desto bedre kunde söge lejlighed at bebemantle deris egne passerede fauter og efterladenhed udi landsens billige forsorg”. Amtmanden fik sig en ordentlig skrabe, og indsendte en underdanigst ”remonstrasjon” mod denne handelsmändenes klage, hvori han påviste, at klagen alene havde sin grund i avind og i amtmandens forsorg forat hjælpe de fattige i deres nöd, og påviste, at de fattige bleve bedragne af de handlende.

De handlende fremkom imidlertid med nye beskyldninger og nye klager, hvorefter en kommission blev nedsat, hvorved det blev godtgjort, at disse klager vare avlede af had, at forsyningen var utilstrækkelig, og at handelsmändenes dispoisjoner var til stor skade for landet.

Fölgen af denne betänkning var den nye octroy af 16de mai 1691. I den oprettedes 7 tingsteder med hver

sin handel: 1) Vardö og Kiberg, 2) Vadsö, 3) Omgang og Kjöllefjord, 4) Kjervig, 5) Måsö og Ingö, 6) Hammerfest, 7) Alten, Hasvig og Loppen, der skulde overlades til ”woris kjäre og tro undersåttene, Bergenserne”, på 6 år. Denne oktroj med takster var i det hovedsagelige lig sine forgjængere; de handlende tilpligtedes i denne oktroj årlig at forskaffe til sin handel 2 mand og 1 kvinde, forsvarlige til arbejde, som skulde forblive i landet i 5 år; når disse tjenere havde betalt den på dem anvendte rejsebekostning, kunde de tjene eller nedsatte sig, hvor de lystede. Ved deres tilbagekomst skulde de være fri for udskrivning. Ligeledes bestemmes i denne oktroj, at de, der bleve forfulgte af sine kreditorer, kunde rejse til Finmarken i 10 år forat blive dem kvit.

Under 6te juni samme år pålægges övrigheden at efterse, om der ved enhver handel var så stort forråd af varer, at man til enhver tid kunde få, hvad der begjæredes og navnlig da af sager af de nödvendigste næringsmidler, og hvad der tiltrængtes til fiskeriets drift. Manglede der noget, skulde de handlende itide tilkjendegives, at de måtte rette herpå, og var det de handlendes egen skyld, skulde det indmeldes.

Forpagtningsbreve blev oprettet for hver handel og under 19de december udkom en forordning, hvori navn og pris opgaves: Jörgen Tormölen: Hammerfest handel for 146 rigsdrl. samt Alten Hasvig og Loppen med Alten laksefiskeri for 226 rigsdrl., Jakob Andersen: Vadsö for 300 rigsdrl. samt sammen med Henrik Greve: Vardö og Kiberg for 200 rigsdrl., Rasmus Henningsen: Omgang og Kjöllefjord med Tana laksefiskeri for 921 rigsdrl., Rasmus Jensen Lindgård: Kjervig mod 182 rigsdrl. og Henrik Slytter: Måsö og Ingö for 146 rigsdrl.

Efter endte tingrejser skulde amtmændene årlig indgive indberetning om handelsstädene, om landets tilstand

og forefaldne forsømmelser og om nogen af bestemmelserne blive seede gennem fingre med.

Oktroyen, som vistnok var kommen istand forat hjælpe almuen, blev ved handelsmændenes egen nytte til en plage, og bragte den til kummer og fortvivelse. Rent ud snyderi på alle kanter: Forat meltönden skulde holde vejt, gjordes træet desto tyngre; unyttige varer prakkedes på almuen; fiskeavlen blev modtaget med urigtig vejt, og dens værdi afskrevet på den enorme gjeld. Hunger og nød stod stadig for døren. Börenskapen gik tabt på grund af dens slette bonitet. Med de elendige söstövler fristede fiskeren mangen hård stund, öppet var tyndt, dårligere end vand. Når den handlende gav de ulykkelige i deres hunger en bid af nåde, måtte de til gjengjeld underskrive attest om lovlig behandling.

Rasmus Henningsen, som havde forpagtet Kjöllefjord og Tana handel, var tillige bleven overdraget Hammerfest, Alten, Hasvig og Loppen, men det var mere, end han kunde overkomme, så almuen led den yderste nød, ja kunde ej engang få madvarer for kontant, men måtte med stor bekostning rejse til Nordland efter varer. Tornölen måtte derfor tage sine handelspladse tilbage.

Amtmand Lilienskjöld, der havde erhvervet sig en så god indsigt i landets tilstand og embedsmæssig gav indberetning om, at tilstanden var elendigere end nogen sinde, lagdes end mere for had, og klage på klage indløb mod ham under form af ansögning om hjælp til handelens og de forladte fiskeres ophjälp. Om fornyelsen af oktroyen sögte de ikke, da de ej länger havde konkurrenter om besiddelsen af et så ödelagt land; amtmanden blev under iode juli 1697 underrettet om, at hans kongelige majestät af faderlig omsorg ej alene havde ladet gå ordre til Bergen, at de forrige handlende skulde forsyne landet for tilkommende sommer, men lovet dem godtgjörelse, om de kom til at lide tab.

Som almindelige fattiglemmer var det nu Finmarkens almue behandledes. Bergenserne, der fungerede som fattigforstående, tog atter det følgende år velvillig mod forsørgelsen. Forordningen af 10de december 1698 viser tydelig nok til hvilken side, almuens eller Bergenserne, den faderlige landsstyrelse heldte. Under samme dato fik amtmand Liljensjold, der forhen havde boet i Vardö og senere ved Bergen mod en gang hvert tredje år at visitere sit amt, ordre til at bo ved Bergen ”da hans omrejse i landet skal være indbyggerne i Finmarken til ikke lidet besvær og forat ikke almuens skal sinkes i sit fiskeri”, til hvilken ende han skulde begive sig med allerførste skib til Bergen og være befriet fra at holde fuld­mægtig i Finmarken.

Men denne forordnings skadelighed blev snart indseet, thi allerede året efter under 26de Septbr. 1699 fik Liljenskjold ordre til at rejse til Finmarken og forblive der; men allerede under 22de januar 1701 blev der udnævnt en ny amtmand, Erich Lorich, vistnok efter de trafikeredes impuls.

Liljensjold drog til Kjöbenhavn og fuldførte sit ypperlige håndskrevne verk om Finmarken ”speculum boreale” i 2 store foliobind med ypperlige illuminerede tegninger. Hans bestræbelser for Finmarkens vel bleve kun lønnede med utak (det har i det hele taget ned igjennem tiderne vist sig farligt at interessere sig for denne landsdel), og hans bittere følelser giver sig luft på hans slutningsstrofe i ovennævnte bog:

Conclusio librorum.

Far vel, Finmarchens-Land, du kolde Nordens säde,

Som gafst forträd i lönn, ja mig så tynd en gläde,

Fra dig er jeg nu schilt, Gud råd for Lychen minn,

Tør blifve bedre doch, enid som ved schildsmis din.

*Tag Arfue-Konge an med Majestätis nåde,
 En Arfue-Tjeners sück, som nu om brød mon råbe
 Der vælter sig nu ind for Kongens nådefod,
 I underdanigst håb, min konge er mig god.*

Liljensjold udnævntes 1702 til amtmand i Romsdalen, men døde før sin tilträdelse i Kjöbenhavn den 12te januar 1703.

Ved forordning af 25de april 1702 blev handelen på Finmarken overdraget til et Bergensk kompani bestående af 12 eller 16 af de bedste kjöbmänd, der skulde overdrages eneretten til at handle med indvånerne efter fastsat takst på alle udförsels- og indförselsartikler; de skulle være forpligtede til at forsyne indbyggerne med det fornödde til föde, kläder og fiskeriets drift.

Om de forrige handlendes udestående gjeld hed det, at de skulde lade sig nöje med, hvad de uden deres debitors ruin inden St. Hansdag 1703 kunde formåes til at betale, og siden skulde de ej have videre krav på dem.

Kompagniet forpligtedes til alene at benytte sig af egne eller fragtede Danske eller Norske skibe til handelens drift.

Kvænerne bleve forbudte at omstrippe landet med varer under konfiskasjon, dog kunde de Svenske uhindret drage til Varanger marked efter tilladelsen af Ute august 1688. Bådsmandsföring blev afskaffet, de fremmede Norfarers skytteri af ädderfugl og kobbe ligeledes. Kontrabøger mellem almuen og de handlende skulde ved övrighedens omsorg anskaffes, og deres konformitet med de handlendes hovedböger konfereres paa tingene og opgjöres; alt blev tilladt udfört på ustemplet papir; ved enhver handel måtte findes justeret mål og vegt.

Forresten vare bestemmelserne i hovedsagen lig de forrige octroyer.

På denne måde förtes handelen lige til 1715, men

kompaniet skal ikke have kunnet balancere; det frasagde sig handelen, såsnart det lod sig gjøre, og — efter deres beregning — tabte de ved udestående restancer 51,448 rdlr. 70 sk.

At der i virkeligheden blev tabt så meget på denne forretning, er vistnok meget tvivlsomt, men kompaniet har i ethvert fald ej fundet den lønnende; der har vistnok i denne periode været dårlige fiskeår, og de opsendte betjente skal have været egennyttige og slette husholdere.

I et statsregnskab fra 1710 er opført en indtægt af 1000 rdlr. under navn af Finmarkens besejlingsafgift, og det er rimeligvis den afgift, som dette kompani har måttet betale.

Da der ingen meldte sig, som havde lyst til at forsørge det udsultede lam länger, blev handelen efter forordningen af 8de april 1715 given fri, idet der dog samme år, den 23de december, indkom en ganske betegnende skrivelse fra Bergens borgere, hvori de fremsender tvende konsepter, den ene til en oktroy, den anden til privilegier for sig, om de skulde antage sig handelen. De tilføje, at såfremt ikke amtmanden bliver forflyttet fra landet, understår ingen sig at påtage sig handelen, thi om de skulde lide uret eller overlast i dette fjerntliggende land, var det vanskeligt at skaffe bevis og dyrt og vanskeligt at få ført sin sag; skaden blev imidlertid deres.

Da ansøgenes hensigt altfor meget blottedes ved at de vilde have afskaffet den generende amtmand, der stod på landets bedste, blev ved resolusjonen af 1715 enhver borger i Bergen og Trondhjem tilladt at handle på Finmarken udenat være bunden til nogen takst, men kjøbe og sælge, som de på begge sider bedst kunde forenes om. Nordlændingerne fik fremdeles ret til at føre de gamle tilladte varer; alle varer skulde være fri for told, og indbyggerne fik tilladelse til at udføre og

indføre sine varer; der blev de forrige oktroyerede forbuden at sende folk eller skibe derop forat inddrive deres restanser, men tilladt dem at handle som enhver anden borger. Øvrigheden blev beordret at være de handlende behjælpelig i alt, som kunde befordre de handlendes og indbyggernes vei, og skulde søge at opmuntre borgerne og indvånerne til denne frie handel og søge sin næring med flid og påpasselighed.

Dette var en højst fornøden og dejlig hvile for dette udkjörte og forpinte land. En äldre författer skriver således herom:

Ligesom man en kort tid af, sommeren slipper en udbrugt kjörehest i marken forat den ikke — som ordspøget siger — skal krepere, medens gräset gror, således befalede også hans kongelige Danske majestät, at den Finmarkske handel skulde være fri for de Bergenske og Trondhjemske borgere, samt Nordfarerne. Denne frihandel, som förtes indtil 1729, ophjälp landet i disse 14 år såmeget, at det ved denne handels ende alene havde en gjeld af 3500 rgsdlr., der fordelt på den tids omtrent 1000 rettighedsmänd, var nästen for intet at regne. De ulykkelige indbyggere begyndte at puste frit, de troede, at deres trängselsår var forbi og lavede sig for alvor til at virke med kraft på sö og land for ved deres sure flid at lägge sig og efterkommerne noget tilbedste.

Uden opfordring, uden tanke på at blive befriet for sine kreditorer eller at undgå straf, og uden at blive forvist derhen, begyndte nu atter Finmarken at blive befolket af Nordmänd, og amtmand Moinichen indberettede, at denne handel forbedrede indbyggernes kår, og at al monopolhandel var landet utjenlig. Provsten Garman fortäller, at Finmarken i denne tid kom sig som en Phönix af sin aske, og at der aldrig kom flere fremmede til Finmarken end i denne tid; ”hjemlandsfarerne (Norfarerne) before hver vrå og hver bugt i vore fjorde, og nästen hvert år blev

der nogle tilbage og nedsatte sig; den som da vilde arbejde og ernære sig, blev en velstandsmand.

Hvad der egentlig kan have bevirket, at Finmarken atter skulde gives en monopolhandel i vold, er ikke let at sige; måske havde de tre Kjöbenhavnske grosserere, som blev overladt handelen i håb om fordel på landets bekostning, forstået at vinde nogen, som havde indflydelse på Fredrik IV, eller måske har han öjnet derved en fordel for statens finanser, der måtte sættes påfode efter de krige, som han af erobresyge påførte landet mod det ved slaget ved Pultawa svækkede Sverrig.

Ved en plakat af 8de december 1728 opmuntredes til en oktroyeret handel, idet den ledsagedes af en specifikasjon af Finmarkens handelspladse med hver enkelts avl af laks, törfisk og tran, og hvad det kunde udgjøre i penge, samt hvormeget der udfordredes af varer til at forsyne landet.

Den i sin tid beröimte Danske lærer i statsvidenskaberne, professor A. Schytte i Sorö, havde udfundet, at det var til Islands, Färöernes og Finmarkens bedste, at det ej var dem tilladt selv at drive deres handel, ”da derved forebyggedes den pest: overdådighed”. Indbyggerne har vist ikke med tilbörlig taknemmelighed påskjönnen, at det var i en så god hensigt og for deres eget bedstes skyld, at de bleve ödelagte ved monopolhandelen.

For første gang skulde nu handelen på Finmarken gå fra födelandet til Danmark, idet den blev overdraget den. 28de mai 1729 til — som en gammel forfatter udtrykker sig — det for Finmarken giftige Kjöbenhavnske treklöverblad, Jakob Severin, Oluf Blach og Rasmus Sternberg, fuldkommen monopolsk. Denne handel er såvel ved benådninger og befalinger som takst og hele indretning aldeles overensstemmende med forordningen af 25de april 1702; de få forandringer bestod väsentlig i, at det blev forbudt at antage som medinteressenter Hamburgere,

Lybeckere, Holstenere, men alene dem, som var edsvorne undersætter. De oktroyerede blev tilladt, når rugens pris i Sjælland steg til 14 à 16 mark Dansk, at forskrive og uden told at indføre såmeget rug, som trængtes til Finmarkens forsyning. Bestemmelsen om de tvende mænd og 1 kvinde, som årlig skulde sendes til hver handel, skulde ej så nøje påsees at blive overholdt. Opsigelsesfristen sættes til 2 år.

Det varede ikke længe, inden der indkom klager over denne oktroyerede handel, idet amtmand Frimann under ute december 1730 skriver til kammerkollegiet og klager over de slette varer og den højs't utilstrækkelige forsyning, hvorpå han nævner nogle eskempler; amtmanden modtager derefter under 8de maj 1731 et meget karakteristisk brev, hvori de lader skylden gå udover den klagende almue, der skildres som doven og skarnagtig.

Finmarkens plageånder havde fra Bergen flyttet nærmere hovedsædet, Kjöbenhavn, og kunde få desmere indflydelse; det varede således ikke længe inden prisen på rundfisker ved en højkongelig resolusjon af 13de maj 1733 nedsattes fra 48 sk. til 32 sk. pr. vog, hvorved indbyggerne indtil oktroyens udløb tabte 40000 rdlr. Efter de interesseredes beregning skal de i 12 år have tabt anseligt, men i hvert tilfælde kan det ej have været af nogen betydning, thi man finder Oluf Blach iblandt de senere efterfølgende interessenter, ja endog som direktör; det store tab har nok ikke været afskrækkende for ham. Imidlertid indkom der intet antageligt bud til at overtage handelen fra 1741, hvorfor kongen besluttede at lade Finmarken besegle for egen høje regning.

I denne tid fra 1741 til 1746 var der dårlige fiskeår, så statskassen tabte ved handelen 22679 rdlr. foruden renter af udredningskapitalen.

Under 1ste december 1745 blev handelen bortforpagtet til "det Islandske kompani" på 25 år på væsentlig de samme betingelser som i 1729; taksten blev forhøjet med 1/3,

kreditten bestemmes i Vestfinmarken for en Lap til 10 voger, en Normand til 15 voger, i Østfinmarken til 15 og 20; umalet rug- og bygkorn skulde tilbringes forat spare malelønnen.

Fra 1748 til 1754 indtraf gode fiskeår og uagtet en formindskelse af 8 sk. på hver vog rotsjår og rundfisk, var almuen igjen kommen til nogenlunde velstand, men den forstod ej at spare i de fede år for de magre, og disse indfandt sig da også, hvorved almuen atter blev nedsunken i bundløs gjeld.

Kompaniet opgav handelen för tidens udløb, men det havde vistnok sin hovedsagelige grund i Islands mislige tilstand ved kvægsygdом og fejlslagne fiskerier, og ifölge en plakat af 21de oktober 1758 skulde handelen udbydes til forpagtning.

Men der indkom intet anbud, hvorfor landet atter fra 1759 til 1764 blev beseglet for statskassens regning, der atter tabte penge på samme, og da der under 4de april 1763 indkom ansögning fra det almindelige handelskompani om handelen på Island og Finmarken, blev dette kompani ved oktroy af 25de august 1663, väsentlig lig den af 1745, meddelt handelen på 20 år mod en årlig afgift af 7000 rgdlr.

Tilstanden blev nu ej alene trykkende, men på begge sider rent utålelig; fiskerierne vare tildels så slette, at meget af den törfisk, som indhandlede om sommeren, måtte udleveres om vinteren til kogfisk: almuen forarmedes i den grad, at den ej havde de nödvendige kläder, både eller fiskeredskaber; jammerligst var det i Østfinmarken, fornemmelig i Vadsö, hvor der forhen havde været bedst fiske, og hvor der var störst befolkning, og nu var belemret med en dårlig kjøbmand, som ej alene gik fallit, men havde krediteret almuen således, at han, da han blev afskediget i 1770, havde tilgode hos hver mand i disriktet 4 à 600 voger; ja almuen var i den grad forarmet, at

foruden sine penge, sølv, og værdigenstandene, havde de efterhånden opspist den største del af sin kreaturbesætning.

Uagtet taksten på varerne forhøjedes, og almuen på forskjellig måde opmuntredes ved salg af fiskeredskaber til indkjøbspris m. m., var det umuligt for kompaniet at holde ud ved de årlige tab, og da restancerne alene beløb sig tir 67595 rdlr., anholdt det i 1773 om at få ophøre, hvilket også blev bevilget, idet hans majestæt lod indløse kompaniets aktier og lod for egen kongelige regning landene besegle.

Da armoden i landet fremdeles tiltog, blev kjøbmand Bech fra Vadsö indkaldt til Kjöbenhavn og befaleet at indkomme med et forslag til Finmarkens opkomst, hvilket han også i 1778 gjorde, men da det indeholdt, at der skulde gives tilskud af statskassen, og at det var bedst at eftergive almuen den store gjeld på betingelse, at ingen kredit herefter skulde finde sted, blev det ej antaget; men da amtmænd Fjeldsted i februar 1778 kom rejsende til Kjöbenhavn, blev Bechs forslag henlagt og der blev istedet beordret nedsat en kommission, bestående af amtmænd Fjeldsted, justitsråd Håber og rådmand Bech, og denne udarbejdede et udkast til en ny handelsoktroy med takst, der blev meddelt kongelig nådigst approbasjon under 20de august 1778.

Den nye handelens indretning blev på det nøjeste reguleret; kjøbmændene erholdt nye instruksjoner og for første gang tagne i ed; de fik tillæg i sin gage og 2 % af tilhandlede og udskibede varer, forat de derved skulde opmuntres til troskab; kjøbmændene og deres betjente havde også god grund til at være tilfredse, men når landets almindelige vel skulde tages i betragtning, havde den nye måde at drive handelen på lidet at sige, da almuens kår ej i nogen del blev forbedret. Manglerne viste sig år for år tydeligere; idet der for klæder og nødvendighedsartikler var sat højere pris end for 77 år siden, blev

følgen, at — omendskjönt fisketaksten var en del forhøjet — fornødenhedsartiklerne, ej stod i forhold til prisen på det vundne udbytte, så almuen blev mere forarmet end forhen.

Af langt større betydning var resolusjonen af 5te maj 1783, hvorved begyndelsen til Russehandelen blev etableret, mindre den bestemmelse i samme om anskaffelsen af nogle større Russiske havbåde, etableren af tilholdssteder under fisket på de bedste udvær samt indførselen af säkkenöter til sejfisket. Landbruget skulde söges forbedret, og handel etableres med Svensk Lapmark, samt håndværksfolk efterhänden trækkes til Finmarken, såat dermed i tiden kunde lægges grund til tvende fisker- og handelsbyer, en i Vest- og en i Øst-Finmarken. Samme resolusjon forordnede, at tvende duelige og redelige mænd skulde underrettes om denne plan og sendes den ene til Vest- og den anden til Øst-Finmarken for at have opsyn med kjøbmændene i landet, men dog fornemmelig for, strax at gjøre en begyndelse med Russehandelen, fiskeriernes forbedring, samt tvende magasiners anlæg, hvor Russevarerne kunde oplægges for senere at forsyne Finmarkens havne.. De skulde nöje overlægge alt for senere at konferere med amtmand Hejberg, som derefter näste vinter skulde rejse til Köbenhavn forat kunne gå tilhände med realisasjonen af disse planer.

Som handelsinspektörer, der tillige skulde forestå hovedmagasinernes handel, afgik i 1785 til Finmarken agenterne Lem og Harbou; men da de nye handelsanlæg vilde koste betydeligt, som handelsforbundet ej kunde udholde, og det havde lidt betydeligt tab ved kjøbmänds fallit på flere städer i Finmarken, blev ved et kongeligt kommissarium af 27de april 1785 sagen anbefalet nöjere at overvejes.

Man havde fået öjnene op for nytten af handelen med Rusland; allerede under Kristian II, i 1565, var denne handel efter en overenskomst med storfyrsten kommen

istand, idet der blev tilladt kjøbmænd og håndværkere fra begge sider at kjøbslå og bruge sin håndtering, og denne er senere stadfæstet i 1569; men denne handel blev samtidig med indførelsen og Bergensernes monopolhandel indskrænket til Varanger marked efter en forordning af 1688.

De Russiske varer bestod væsentlig af: vadmel, lærred, kaier (bolker på 70 favne betaltes med 1 ort), huder, safian, læder, støvler, gråverk, skind af mår, filfras, ulv og hermelin, träfåde, öser, skeer, boller, kurve, sakse, klokker, okser, salt, gryn, mel (2 vog for daleren), atlask, taft, flöjel, kläde, silke, tråd, skrin, kufferter, hamp, lin. Russerne modtog igjen foruden fisk: oter og räveskind, hareskind, gammelt tin og kobber.

I 1748 skriver sorenskriver Tomesen i Tromsö til kancelliet, at det vilde være til ubeskrivelig hjælp for mange fattige folk, om denne handel med Russerne måtte atter blive tilladt.

Omkring midten af århundredet begyndte de Russiske fiskerbåde at søge fiskeriet på Finmarkens kyster, men der klagedes over, at man ej havde magt til at forhindre dem heri. Amtmanden skriver i 1773, at dette fiskeri i den grad har tiltaget, at det ej kan andet end opvække de alvorligste tanker hos de kongelige betjente, som må höre og afgjøre mange besværinger over fornærmelser. Gennemsnitlig var fisket i de senere år besøgt af 150 å 200 både, hver bemanded med 4 mand.

Russefiskerne opgaves i 1774 til 1300, i 1777 til 877, i 1786 til 760, i 1789 til 236 mand.

Russerne vare altid provianterede, ja ofte så godt, at de kunde forhandle endel; det indrømmedes overalt, at Russerne i flid og duelighed til fisket langt overgik landets forsultne, forgiældede og ved monopolhandelen demoraliserede indbyggere. Den mangelfulde forsyning erstattedes tildels ved den Russiske tilførsel, og melet herfra var så langt billigere end det Danske. Major

i Rosenkrants foreslår i 1782 fästningens forsyning med Russisk mel for 34 sk. pr. vog mod det Danske, der kostede 72 sk. Russernes handel indskrænkede sig ej alene til Finmarken, nej, de sejlede hele Halogoland nedover, ja lige til Trondhjem, overalt beundrede ved sin flid og dygtighed. Amtmanden skriver i 1782: "Gid jeg kunde oprette en koloni af Russer! De vilde her i landet uden tvivl blive meget nyttige og lære indbyggerne arbejdsomhed, flittighed og sparsommelighed, egenskaber, som man her kjender lidet til uden af navnet." Man havde dog i den tid öjet åbent for indtrængelsens farlighed og hävdede, at når de sögte til landet som beboere, måtte de blive Nordmänd.

Endnu vare ingen grändse afstukken mellem Norge og Sverrig; präensionsjonerne vare på begge sider uforandrede og man vedblev at tage skat i Finmarken på de städer, som begge riger havde begyndt at gjøre fordring på. Fjeldlapperne flyttede hyppigt længere mod kysten og de Svenskes fordringer fulgte efter. Da en lappeby var etableret nedenfor Utsjok, Nedre Tangen, blev lagmand Niels Knag i 1688 beordret "på bedste måde at persvadere dem til lydighed", og fölgten blev, at nogle begave sig til sökanten, medens andre flyttede tilbage til Utsjok, hvor de gav skat til Norge og Sverrig.

I 1695 var alle Lapper på grändserne og i Torneo stevnede af Svenske kommissärer at möde i Enoteker i Torne Lapmark, og forbudt at betale skat til Norge, förend de havde mödt og modtaget ordre. Den Norske foged fandt indbyggerne borte, men dog et brev fra den Svenske kommission med indbydelse til mödet. Ved hans ankomst blev han af grev Douglas tilkjendegivet, at da Sverrigs konge lönnar justitsens betjente og prästerne, var det en efterladenhed af de Svenske fogder, at den Norske

Skat blev betalt, hvorfor de herefter ej vilde få nogen skat af Lapperne. I den anledning blev Lapperne tilkaldt og spurgt om grændsen. De svarede, at Kjölen var grændsen, og da de blev spurgt om skattebyrden, svarede de: "Vi sidde på Norske grændser og give skatten ud til 'Norge med god villie; detsamme har vore forfädre gjort, og vi få vore skattedaler til begge konger og al vor livs bjerjing på de Norske städer, thi skal vi og skatte til Norge, sålänge vi leve". Skatten blev derefter betalt til den Norske foged, og tvistighederne ophörte en tid.

I 1738 nedsattes en kommission med generalmajor Rappe og oberst Sundt på Dansk og Gustav Fredrich von Rosen på Svensk side til fastsättelsen af grändserne. Denne kommission skiftede personale til forskjellige tider og benyttede konduktorer og ingeniörer til at befare, undersøge, og til med tingsvidner at udforske hvert riges grändsemärker. Blandt disse må nævnes davärende major, senere oberstlöjtnant Peter Schnitler, der i denne sin bestilling aflagde grundig prøve på sin duelighed, grundighed og praktiske dygtighed. Da alle indberetninger vare indkomne, blev obersterne Mangelsen og Klinchowström beordrede til i et möde i Strömstad, den 14de april 1749, at aftale og afhandle om grändserne og bilägge tvistighederne; hösten 1751 bleve forhandlingerne lykkelig tilendebragte, hvorved grändsetraktaten af 7/18 oktober 1757 blev oprettet, og grändserne bestemte sådan, som de fremdeles ere. Den består af 8 artikler, til hvilke er föjet tvende codiciller og tvende separate artikler, der alle ere blevne ratificerede af begge rigers konger og bekjendtgjorte i trykken.

Grändsetvistighederne med Sverrig vare således forbi, men med Rusland blev ikke obtineret nogen grändselinje i denne periode; Russerne havde sat sig fastere og fastere i de okkuperede distrikter.

Under 23de december 1729 indberetter foged Saelgård

til rentekammeret, at Lapperne i Nejden, Pasvig og Pejsen nægte at betale den sædvanlige skat, og at de Russiske bojarer i Malmis også begynde at nægte den Norske foged fri befordring på Malmisrejsen. Klager over Russernes herjninger indløb stadig, således i 1734 til statholder Rantzau, at de Russer, der rejste fra Beren-eyland, når de kommer på land i Norge, hvor liden eller ingen modstand kan ventes, begå tyverier, røverier og andre ulovligheder. På Sverholt havde de røvet i kirken og overfaldt städets folk. Endog i Tromsö amt nåedes frygt for Russernes overfald. En Russisk skipper havde i 1729 truet den Norske foged, Tönder, i Senjen med, at han året efter skulde komme stærkere igjen og hävne den fortred, han mente fogden havde påført ham, så fogden på höje städer måtte forlange en löjtnant med behörig militäre til sin og landets undsätning mod den befrygtede trussel. En militär kommando blev opsendt fra Trondhjem og blev holdt på statens regning i lang tid, men med Russernes trussel blev der intet.

I 1745 bad den Russiske pope i Kola fogden Wedeke på hans Malmisrejse, at han skulde holde sig borte fra Pejsten med sin skattekrävning; i 1752 klagede Lapperne i Pasvig og Pejsten over, at en korporal og 2 soldater fra Kola havde forbudt dem at sælge tran og fisk til det Norske handelskompani. I Tiby skulde de samme have truet en mand med en ökse, da han ej vilde tillade dem at medtage et tinfad, som de havde] lånt, og de rejste bort med et glas; disse soldater havde også frembudt varer til forprang for oktroyen. Lapperne i Nejden, Pasvig og Pejsten beklagede sig på det ynkeligste over, at de aldrig vidste sig sikre for soldaterne fra Kola, som udpressede contribusjoner under navn af skat uden at bevise deres fuldmagt dertil. Dette blev også gjenstand for diplomatiske forhandlinger mellem begge hof.

I 1770 vilde Russefinnerne gjøre krav på Renöen og samme år indberettes fra provsten Weding gennem fogden Heyde, at en Rus havde brukket ind i Vardö kirke og bortstjålet kirkens kalk og disk.

I 1772 foreslår amtmanden, at kart skulde optages af ham ved hjælp af en sekretär, en ingeniör og fornödne arbejdsfolk.

Den 29de juli 1789 indgiver landmåler Bredal sin rapport om en befalet rejse til Nejden, Pasvig og Pejsen til opmåling af fällesdistrikterne samt for at komme med indbererning om, hvorlangt präensionsjonerne fra Norsk side strækker sig op i landet, om Nordfjeldene, samt om hvorvidt en af Russerne foretagen opmåling havde strakt sig, tillige også om, hvorvidt Enare og Utsjokki Lapper gå med deres brug mod Nejden.

Angående hvor grändserne mod Rusland med billighed for begge parter skulle gå, har major Schnitler i hans deduktion udtalt sig således:

A) Af de 3de fällesdistrikter eller bygder, Nejden, Pejsen og Pasvig, burde Nejden og Pasvig med folk og land og alle herligheder restitueres til Norge som umistelige i hensigt til a) sö- og laksefiskeri, b) sandhavnen, c) birke- og fyrreskovene. Disse tvende bygder tror han Russerne ikke sætter stor pris på som fraliggende.

B) At Pejstens distrikt skulde deles således, at Munkefjorden blev skillet, dog at Norske og Russer fremdeles måtte fiske på begge sider i Munke og Pejstens fjorde, hvorimod Hanöerne skulde — som fra alders tid — udgjøre grändsen tilhavs.

Ved delingen vilde kunne opnåes, at med tiden besættes og forbedres den del, som da kom på Norges part (hvortil kan regnes de i Varangerfjorden, nu ödeliggende, men tilforn af Norske beboede öer), hvilket fällesskabet ellers vil gjøre umuligt.

I 1826 er også grændserne mod Rusland endelig bestemt.

Under 14de maj 1687 tilskrives amtmanden Liljenskjold om, at ”da Vardöhus slot, som ganske skal være ruineret, ikke skal ligge bekvemt nok til kysternes forsvar, da skal han lade bygge et tårn af gråsten på det stød på Vardöen, som efter justitsråd Lars Lindenou og Liljenskjolds indgivne relasjon skal findes til havnens forsvar.”

Hvor dette tårn var tænkt anlagt, vides ikke; men da fremdeles dengang Söndrevågen betragtedes og på søkartene sammen med Bussesundet betegnedes som den bekvemmeste ankerplads, har dette tårn rimeligvis været tænkt bygget på Stejlnäs. Af tårnets bygning blev der imidlertid intet; det eneste forsvar for Finmarken var fremdeles Vardöhus slot med sin garnison på 10 mand og en arkelmester.

Besigtigelse af Vardöhus slot fandt sted i 1685, 1690 og 1693, og efter disse må tilstanden have været elendig, så det ej var så underligt, at amtmand Liljenskjold fik tilladelse til at bo i Vadsö.

De oktroyerede handelshuse havde forpligtelse til med sine skibe at føre soldater og mundering til Vardöhus; da det ved oktroyens overgivelse til Kjöbenhavnerne mødte vanskeligheder at sejle indom Bergen, tilbød de at medtage mandskab fra Kjöbenhavn; det blev dog intet af, at man fik Danske soldater på Vardöhus.

Amtmand Friman skriver under ute desember 1730: ”Hvad tilstand dette såkaldte slot er befunden udi, har de høybydende herrer noksom af min forrige underdanige missive og den derhos fulgte besigtigelse fornummet. Underkaster alene deres jugement, hvad misere det er under dette hårde og stormende klima ej at være forsynet med varme huse, men tvertimod af frygt, at de daglig af

ælde og forrådnelse skal falde over hovedet; kunde jeg raisonnere, som jeg ikke gjør, kalder jeg det heller en forfalden hunde-hytte i den tilstand, det nu er, end gav det navn af et kongeligt grändse-slot mod Moskovitter. Indstiller alting til de høybydende herrers nærmere nådige resolusjon, og lever i underdanig submission &c.”

Under 20de februar 1731 foreslår amtmanden i overensstemmelse med generalmajor Tuchsens såvelsom oberstløjtnant Berenfeldts ”sentiments” en fästnings anläg ved Bussesundet og samme år sendes til Vardö ingeniör Sundt forat bestemme fästningens beliggenhed; i 1733 den 27de april indsender kaptejn Sundt underretning om den gamle fästnings nedriveise og 1734, den 26de april, kommer ordre fra generalkommissionen, at der allerede 1734 skal gjøres en begyndelse med fästningens anläg, og beordrer kaptejn Sundt med 1 murmester og fornödne håndverksfolk såvelsom 1 löjtnant, 2 underofficerer, 1 tambur og 40 gemene af det Bergenske garnisonskompani at afrejse fra Bergen og Trondhjem. Med skibet Ebenezer følger feltsjår Helm.

I 1638 blev fästningen fårdig; kommandantforretningen udförtes af löjtnant Mogensen indtil i 1639, da som kommandant opkom med skibet Ebenezer oberst von Passau. Foruden ham bestod garnisonen da af premierlöjtnant Jens Mogensen, materialforvalter Johan Wedige, feltsjår Johan Henrik Jakobsen, 1 profos, 1 fyrvårker, 1 underofficer, 3 konstabler og 3 underkonstabler af artilleriet, 1 sersjant, 1 korporal, 1 tambur og 20 gemene af Bergens garnisonskompani, samt 1 sersjant, 1 korporal og 20 gemene af Trondhjems garnisonskompani; et par år efter erholdt fästningen en tendring til transport med fast ansat skipper, der havde sin bolig i ”skipperbrakken”.

Provianten leveredes först i småt til garnisonen af de oktroyerede handelsmånd, senere hen i större partier til fästningen. Brändet hentedes fra Rusland; i 1741 blev

Renöen underlagt fästningen med dens herligheder, ägvär, dunvär, muldemyre og slottemark, mod at garnisonsmandskabet skulde afholde sig fra Hornöen og nærliggende småöer, som ifølge heraf blev overladt Vardö indvånere.

Von Passan har været en meget strid mand, lå stadig i uenighed med sine underordnede; i 1740 var det fyrværker Schultze, som han beskyldte for drab og vilde have ham afløst; i 1753 indsendte amtet til landetatens general-commissariat en klage fra garnisonen af 25de juli over kommandanten, i hvilken anledning det udtaler, at hr. von Passau bör gives anledning til at "fralægge sig de mod ham gjorte beskyldninger, som en mand af hans stand og karakter ikke kan lade hæfte på sig".

Den 30te maj 1748 modtog kommandanten følgende brev:

Hr. major K. von Passau, kommandant af Vardöhus fästning! han leve længe vel!

Ifølge af erkebispens ordre af Kolskoy, har jeg fra Petschinkoys kloster at melde: At endsjønt Petschinkoys skove ikke stå under dere, men under erkebiskoppen af Varsonovien, Archangel og Kolmogoskoy jurisdiktion, som ved äldgamle böger og skrifter kan bevises, så sendes der dog årlig soldater med jagter til Petschinkoys skove, som forhugge og ödelägge dem.

1748 den 30te may såvelsom i forrige år kom der 3 jagter med jerre soldater, som alle ladede sig med brande, der var huggen på Petschinkoys klostres grund og skove, og istedetfor, at de skulde have betalt den behörige takst af samme jægter, så have de givet mange själdsord fra sig udenat tale mere om skaden.

Men skulde der herefter komme fartöjer til os igjen, så vorde de vist tomme tilbage, ligesom vi og allerede har sagt soldaterne det og bedet at berette deres velbårenhed det. Dernäst så ödelägge disse soldater ikke

alene denne skov sådan, men og skovene på öerne. som høre under dette kloster.

Hvilket jeg herved efter erkebiskoppen af Varsonoviens ordre har at melde herre velbårenhed.

dat. d. 30. may 1748.

Johan Stefano.

Diakonus af ovenmeldte kloster.

Det hendte sig stundom, at de på Vardöhus hensatte slaver römte over til Rusland. Herover indkom da klager og kommandanten blev under 14de november 1750 sendt 30 rubler og 99 copek, som skulde sendes til Kola mod behörig kvittering for de fra Rusland tilbagekomne Trondhjemske slaver, samt at han skulde tilkjendegive, ”at forsåvidt den ved disse slaver deroppe efter anmeldelse forårsagede skade angår, hans majestät udi samme godtgjorelse for denne gang har samtykket alene forat se sagen på kortest måde afgjort.”

Von Passau afrejste 30te august 1755 og blev aflöst af artillerikaptejn Peter Hvith, der i 1756 blev udnævnt til major; han blev aflöst i 1760 af major Echleff, der i 1774 blev udnævnt til oberstlöjtnant og døde på Vardö den 22de februar 1780, begravet den 26de næsteften.

Da feltsjärens bækkenpenge i denne kommandants tid bortfaldt, troede vistnok lagen sig fritaget forat barbere mandskaberne, men den kommanderende general tilskriver kommandanten under 31te januar 1767, at mandskaberne skulle være befriet for disse bækkenpenges betaling, og befalede derhos, at garnisonsfeldtsjärens tjeneste forrettes som forhen: ”thi bliver garnisonsfeldtsjär Voger anbefalet Mandskabernes barbering ligesom hans formänd at besörge på den fornödneste og bekvemmeste måde, som derom med kommandanten og garnisonens officerer bedst kan afgjöres.

At samme Voger ikke har været nogen udmärket barber, får han attest for af P. Johann Sainovics, der

fulgte pater Hell på hans astronomiske rejse til Vardö forat observere Venusgjennemgangen 1769, og som førte dagbogen, idet han fortæller, at han den 12te oktober besøgte chirurgus, ”der aber nicht einmal barbieren konnte”.

Pater Hell kom med en Trondhjemske jagt til Vardö den 12de oktober 1768, og begyndte straks at opføre sit observatorium på Hvalen ved garnisonens hjælp. I arkivet på Vardöhus har man egenhändig skrivelse fra pater Heil af 28de november om udførelse af noget arbejde ved observatoriet. I kirkebogen har pater Hell efterladt sig et minde, som da det muligens senere kan tjene til hjælp ved videnskabelige undersøgelser gjengives her:

Da dass jährliche abweyden der See von Norden, und anwachsen deren Inseln und Landes der Nordischen Ländern alhier in Vardöe sehr stark und deutlich observieret werden kann, so habe zu folge dieser sowohl in der Natur als dem Königl. Dänischen Staatte höchst wichtigen begebenheit, zwey Marken von gebachenen Ziegelsteinen aufrichten lassen, eine gegen Süden, die zweite gegen Norden. An jede dieser Säulen, habe ich ein eysen an jede seite der Säulen, die gegen die See hinaus stehet zu unterst fest ammauren lassen; diese eysen sind die wichtige Marchmahse wie weit die See gegangen, da sie in Monate October 1768 am höchsten gestanden. Die zwey Säulen sind von einander in gerader Linie aus dem mittelpunct von Siiden gegen Norden, oder von Norden gegen Siiden entfernt 158 Wiener-Schuhe, dass ist: 79 dänische Ellen. Jede ist 1 und 3/4 dänische Ellen hoch, und 1/2 dänische Ellen dick. Die gerade Linie zwischen diesen beyden Säulen gehet neben der langen seite des observatory vorbei, oder wenn man ein Geometrisches Maas-instrument auf die eine gegen Siiden errichtete Säule nach der Mittachs-Linie ab gegen östen unter einen winkel von 13 grad 8 minuten oder, welches dass nämliche ist,

wenn man auf die gegen Norden stehenden Säule dass maass Instrument setzet, so weichet die gegen Süden stehende Säule von des Mittags-Linie ab gegen Westen unter dem nemlichen Winkel von 13 Grad 3 Minuten.

Wardöe den 22te Juni 1769

Maximilian Hell.

Venusobservasjonen den 3die juni 1769 var overmåde heldig, såvel Venus's indre som ydre beröring blev obser-
veret särdeles skarpt; ”nu lod kjøbmanden affyre sine tre kanoner seks gange; alle Vardö indvånere vare glade over udfaldet; vi bad med inderlig begejstring ”Te Deum laudamus”, og undte os så en smule ro.” Solførørkel-
sen den 4de juni observeredes under klar himmel. Den 27de juni fandt afrejsen fra Vardö sted. I Kola, hvor Russerne havde observatører, var himmelen overskyet, ligeså for Engelmændene, der havde to stasjoner, en på Nord-
cap på Mageröen under observator Bellay, en på Klubben ved Hammerfest under observator Dukken. Ekspedisjonen førtes på en fregat på 32 kanoner og 180 mand under kaptejn Douglas.

En anden astronom, professor Butzen, blev i 1774 opsendt til Vardö forat foretage astronomiske observasjoner i 3 år, han var også over på sydsiden af Varangerfjorden og var anmodet om at indkomme med indberetning om forholdene der.

Major Otto Christian von Rosenkrantz, der udnævntes til kommandant 20de september 1780, døde i embedet den 31te oktober 1785; efter ham fulgte major Hartvig Carl Philip von Segelche, udnævnt 10de februar 1786; han døde allerede 16de oktober 1787. Så kom Major von Gantze, der forblev til fästningens nedlæggelse, den 30te juni 1793.

Hvordan tilstanden var i denne tid hvad gejstligheden og i det hele taget kristendomsoplysningen angår, er ikke vanskelig at forstå efter flere udtalelser fra denne tid:

Underdanigst og enfoldigst echo og gjensvar af Boreo Arctander, skrevet Bernhard dag, den 20de aug. 1715:

§ Alt for vidtløftige kalde kunde reformeres

§ Al residerende capellanier gjøres til visse og ordinære præstekalde.

§ Havde de da formeget, da tages fra dennem og lægges til flere, men ikke den ene præst være den andens tjener, og på mange steder være deres hundsvætter og skoe-knegte, men ikkuns stå under deres biskopper og provsters myndighed; de andre som brödre sammen.

§ Vil nu efter sådan reformasjon, som kunde komme overens med förommeldte lovens pag. 23 nogen præst for sin skröbelighed, alder eller nogen anden tilfaldende årsager, kalde sig en cappellan, de söge den hos kongen, som vil udse bekvemmeligere person til guds äre end de, præstedötrene vil have et — sat sapienti.

De liederligste præster elske bönderne mest.

Vanhelligelse af hostien i alterens sakramente var vistnok temmelig udbredt; herom skrives: foruden til at helbrede mennesker, ja kreaturer og allehånde overtro, ved man, at den i sakramentet brugte oblat er forhen brugt til at erhverve god fangst og lykke til jagten; den overtroiske og ugudelige måde at gå frem på er følgende: den döbte hedning tog hostien hemmelig ud af munden, såsnart præsten havde meddelt ham brödet, og ved given lejlighed satte den fast på kirkevæggen; derefter under de afskyeligste helvedlärde besværgelser, skjød han en kugle gennem oblaten, da den dråbe blod, som foregaves at flyde af den, straks skulde opsamles i geväret, der altid siden skulde træffe.”

Betegnende for den tid er Mons Söfrensens supplique til hans majestät, dateret Vardöen, 21de martii 1682, at han i 16 år har været præst på Vardöen i Finmarken og dens anneks Kiberg og Vadsöen i 14 år, og selv som hans formand altid kaldt sig Kapellan; ikke desmindre har i forgangen år rådmænd Hans Jensen Ørbecks, magistratus udi Bergen, udskikkede fuldmægtig tilligemed en af de trafikerende Bergens borgeres fuldmægtige af selv tiltagne myndighed imod ordonantsen &c. understøttet sig i hr. Samuel Mathiassens sted at kalde til Vadsö anneks en person, navnlig Ludvig Paus, som dog i nogen tid formedelst lejermål ingen lejlighed haver bekommet, og det såvel hr. amtmand Knud Gedde som biskoppen i Trondhjem og sognepræsten aldeles uafvidende. Samme personer derpå i Bergen til en fri sognepræst ordineret, som aldrig tilforn er skeet, uanseet Finmarkens præstekald og anneks til Trondhjems bispestol er benificeret; beder derfor at måtte vorde fri for bemeldte Ludvig Paus, som således har indtrængt sig. Herhos hr. amtmand Knud Geddens Erklæring af Bodö kongsgård den 26de juli ejusdem anno, at det befindes sandfærdig, at bemeldte kapellan, sognepræsten til fortrængsel, af Bergens byes magistrat er indsat uden nogen endnu forevist benådning enten til bispen eller ham, som Vardöhus amts administrasjon eller inspeksjon er anbetroet, hvilket han synes strider mod kongelig skriftlige forundte privilegier og andre kongelige befalinger, hvorfor han indstiller ansögningen til nådig befordring.

Biskop Schlitters påskrift lyder således: På denne sognepræsten over Vardöhus gjæld og provst over Østfinmarkens provsti, hans underdanigste supplikasjon såvelsom min alt tilforn allerunderdanigste indgivne angående overbemeldte og af mig allerunderdanigst andrager magistratens forgribelse udi Bergen, forventer vi samtlig i dybeste underdanighed hans kongelige majestät, vor allernådigste

konge og arveherres allernådigste svar til vores allernådigste håndhævelse; i vores embede i Trondhjem den 5te august 1682, Christoffer Schlitter.

Cancelli-collegiets betänkning löd:

Os finder allerunderdanigst, at det derved — efter den tilforn den 3die juli givne erkläring — denne gang kunde forblive, og at superintendenten i Bergen på kongelig allernådigst befaling kunde tilholdes, at han sig inden sine grändser holder, og ej med andre biskoppers forretninger herefter befatter. Cancelliet den 27. september 1682.

Som det plejer at gå med en demoraliceret befolkning i almindelighed, gik det også her, befolkningen blev, efterhånden som näringsfriheden indskränkedes .og selvständighedsfölelsen knäckedes, mere og mere henfalden til brändevinsdrik. Denne vare förtes ikke alene af de octroyerede handelsmänd, der — for bekvemt at få likvideret fiskekontoen — pånödde almuen brändevin i större Kväntiteter, men kom også overland fra Sverige, hvor Kvänerne altid förte större Kväntiteter med sig og ej vilde lade Lapperne få noget af deres nödvendighedsvarer, smör, medmindre de först til ublu pris havde kjøbt brändevin.

Allerede ved året 1700 havde denne last taget overhånd. Amtmand Liljenskjold siger: Øll og brändevin kommer tiere udi mangan fiskeris mund udi dette land end melchedrycken for mangan bonde udi Sörlandene; ja muligt oftere er hand af stärche drichvahrer svinfuld, end bonden udi andre städer af mådelig öldrick lädsket.

Det var dog ikke alle, som anså brändevinet for så höjst skadeligt; den gamle sats, at jo hårdere man slider, navnlig på söen, des nödvendigere er brändevinet, kom atter og atter igjen som undskyldning for dets misbrug; det er först nutiden med sine goodtemplarloger, som have konstateret, at brändevinet ej er nödvendigere der nord end i de sydlige lande.

I 1728 skriver N. Hauritz: Dersom brändevin og to-

bak skulde forbydes at blive tilført Finmarken, så måtte indbyggerne rent krepere 1) fordi de ere dermed bevandte 2) at de som have langt tilhavs vintertid udi frost og kuld og ondt vejer ikke skulde have og nyde tobak og brände-
vin som en liden soulagement og forfriskelse, såsom de för mister maden eller det, så ved jeg ikke, hvad jeg skal sige 3) deres meste mad og spise er jo fisk, og skulde da brände-
vinet dennem forbydes, da måtte de vffselig af den der gjængse varende sygdom bortdö 4) de har ja ingen doctor eller feltsjår, som dennem udi påkommende svaghed kan behjålpe, såat brände-
vin og tobak er lige-
som en medicin og präcervativ for dennem udi alle til-
falde.

Provst Gavman skriver: Brände-
vinet må man ej, når det ej misbruges, så ganske misunde bonden i almindelig-
hed, der lider så megen frost og travalje, spiser så slet og usund föde, og anser dette som et forfriskelsesmiddel for sig i visse sygdomme, end sige Finnen i särdeleshed, som neppe i sine frierdage vilde få jaord, om han ikke havde en flaske af denne likör med sig til sin kjäreste og kjärestes förældre, og tror, at hustruen vanskelig vil begå sig i sin barselsfärd, om han ikke til hendes tjeneste havde dette medicament ved hånden, der er ham et godt uni-
versale.

Blandt garnisonen paa fästningen og blandt slaverne har vistnok ikke heller ädrueligheden väret meget stor. Den 9de september 1754 udsteder kommandanten följende ordre: Ligesom det ifölge given instruks er pålagt marke-
tenterne kun at udskjånke til slaverne det bestemte brände-
vin, nemlig 2 dramme daglig, så forbydes herved slaverne, som hidtil er skeet, til andre end de bestemte tider at overlöbe marketenteriet under straf af 12 slag tamp ved pals på anmeldelse.

”Dette ”marketenteri” har til sine tider väret drevet af fästningens officianter eller deres fruer, og denne brande-

vinshandel har vistnok ikke skaffet dem så liden biindtägt. I dette anførte tilfælde har nok kommandanten været nødsaget til at sætte en stopper for den overhåndtagende brändevisnydelse blandt slaverne, der ere blevne lidt for husvant og nærgående.

Foruden flugt for den privilegerede handel bidrog også småkopperne, der rasede fra 1704 til 1706, til at lægge Finmarken öde. I Laksefjord blev der troldet og ofret meget til guderne, men alligevel blev fjorden nästen öde. Ejheller hjalp i Kvalsund og Alten ofringen af en masse rensdyr, hvorimod Lapperne i Porsanger tilskrev deres kunst, at de der slap nogenlunde. De Lapper, som søgte tilfjälds, undgik sygdommen.

Det var om at gjøre at skaffe befolkning til det ödelagte land.

I Bergens politianordning af 24de januar 1710 forekommer, at de betlere, som ej vare kröblinge og lem-lästede, skulde enten i manufakturhuset eller tilstilles det Finmarske kompani ”til fiskeriet der at fortsatte og landet at pöplere.”

I skrivelse fra det Danske kancelli af 16de november 1751 skal endel af de delikventer af begge kjön, som ere eller vorde dömt i Danmark til evigt fängsel, årlig sendes med kompaniets skibe til hjælp til at pöplere Finmarken.

Hverken oktroyens påbudne årlige tilförsel af 14 mænd og 7 kvinder, eller de glimrende löfter om at fritages for kreditorers krav, for skat og leding nyttede; sognepräst Frugaard i Kjöllefjord skriver: ”Skjönt hans majestät har nådigst resolveret, at de i Bergens og Trondhjems stift, som forse sig i lejermål i de forbudne led, skal sendes til Finmarken for at pöplere de ubeboede städer,

er dog amtet endnu ikke bleven delagtig i denne nåde! — Det betragtedes som en nåde for det ulykkelige land at modtage forbrydere og betlere til befolkning!!

Postbefordringen var meget sen; om end den gamle historie, at kommandanten på Vardöhus lod sig hver morgen bringe dagens avis, NB 1 år gammel, ej er fuldstændig sand, kom dog posten ikke oftere end 2 à 3 gange om året; fra 1777 kom den 8 à 9 gange, idet den afgik hver öte torsdag fra Trondhjem. Mellem Trondhjem og Altengård var ansat 3 postekspresser og mellem Altengård og Vardöhus 2.

Meget gjordes vistnok også i denne tid til dette ulykkelige lands opkomst; men det monnede altsammen intet; den grundvold, på hvilken alene et land kan opblomstre, friheden, blev dem ikke given. I 1755 udsattes præmie for husflid, jorddyrkning, gryders forfærdigelse, spinning, vävning, for lang og tro tjeneste, for nyttige opfindelse af fiskeredskab, for havkalvfangst, for hvalfangst.

Under 15de mai 1775 er nådigst bevilget, at i præmie til dem af almuen, som destinguerer sig fremfor andre ved selv at virke deres fiskeredskaber, väve vadmel, binde eller i andre måder bidrage til fiskeriets og landets forbedring, må af brändevinskassen årlig uddeles 50 rdlr. mod at amtmanden bringer nærmere forslag for det höje kongelige rentekammer, hvorledes sådanne præmier i ethvert tilfælde forud var at bestemme, med videre.

Efter Hans Lilienskjöld fulgte som amtmand:

Erich Lorich, udnåvt 22de Januar 1701. Han var tilslut meget svagelig, og efter ansögning af 22/3 1707 fra hans svigersön, viseadmiral Troyel, på Lorichs vegne, om at denne måtte afstå sit embede til Mönnichen, resolveredes, at han måtte kvittere embedet, når han ej længere fandt sig skikket dertil; han döde straks efter på en sörejse og havde testamenteret tvende små husvärelser til misjonen, der skulde anvendes til

en skole, og et kor i en kirke. ”Således trøstede Lorch sin samvittighed og forsonede sin synd i at forbedre Lappernes oplysning”, meddeler v. Vesten.

Jakob Mönnichen, fra 1717 til 1718, efter Paus's mening ”lidet åndelig”. Han omkom ved at noget krudt blev antændt og sprængte taget på loftet, der knuste hans hoved og ryg.

Nikolai Fris fra 1718 til 1720.

Peter Sidelman fra 1720 til 1730.

Henrik Friman fra 1730—1738, døde i embedet; han indgav forestilling om, at det vilde tjene landet, om det blev borgerne i landet tilladt at handle.

Rasmus Kjelsen fra 1739 til 1750. Han beskrives som en uredelig, hård og hevngjerrig mand, havde fuldstændig ødelagt skoven om amtmandsgården i Alten (efter slottets nedrivelse blev amtmandssædet i Alten), efterlod arkivet meget mangelfuldt. I en skrivelse fra stiftamtmanden i Trondhjem til foged Wedike af 23/11 1750 bliver denne, ”da hr. amtmand Kjelsen er forfalden i så hård svaghed, at han må bevogtes, og kan tankes, at den nye amtmand, Collett, ej förend i næste år kan rejse med skibene fra Kjöbenhavn”, beskikket til interimsamtmand og pålagt at bevogte amtmand Kjelsen i hans svaghed med lemfældighed og med den designasjon, som hans rang tilkommer.

Bispen har skrevet i visitatsbogen i Alten kirke den 4de juni 1750: ”Forargelige syndere må de kaldes, som forårsage de mangfoldige stenemål, beskikkelser, ekstrating og dermed så mange vidners eder, hvorfor amtmand R. K. af präst, sorenskriver og menighed blev angivet; en bekjendte offentlig sin mened for tinget,, og at amtmanden havde forledt ham dertil i den sag om saven.”

Den 16de januar 1757 blev hans gods registreret, og han så suspenderet.

Peter Schnitler blev udnævnt 10de august 1750, men frabad sig embedet og søgte om at måtte vedblive som oberstløjtnant ved 3die Trondhjemske regiment.

Mathias Collett fra 1751—1757, forflyttedes til det ny oprettede Oplandenes amt. Han har skrevet en relasjon om Finmarken. Han tilbød sig at opmåle Finmarken og fik instrumenter dertil, men de gik itu på vejen. Blev i 1756 beordret til Kjöbenhavn, i hvilken tid sorenskriver Hans Paus forrettede som amtmænd.

Gunder Hammer fra 1757—1768, Justitsråd, blev forflyttet til Stavanger. Amtmand Hammer har i 1763 skrevet en meget værdifuld og indholdsrig afhandling: Historisk underretning om Finmarkens handel.

Ejler Hagerup fra 1768—1771. Energisk og dygtig, men var vistnok vel selvklog; han indgav en forestilling, der beviste Finmarkens tilbagegang.

I en sag i hans tid i 1770 anklagedes en Lap for på fjeldet at have begået et grueligt mord på 2 af sine børn, det ene 9, det andet 5 år gammelt, dem han siden havde kogt og opspist. Han blev arresteret i Sverrig; han påstod, at det var skeet af nød.

Om Fjeldlapperne havde amtmænd den formening, at de tolereredes alene for rensdyrenes skyld, ingenlunde for deres egen skyld. Var medlem af kommissionen til handelens frigivelse af 1785.

Torkild Fjeldsted fra 1771—1778. Foreslår optagning af kart i anledning af Russernes indtrængen over grænsen; i hans tid blev også landmåler Bredal ansat. Tvende fiskejægter blev opsendt fra handelsdireksjonen, for at fisket kunde forsøges længere ude, men almuen var uvillig til at tage tjeneste, uagtet de lovedes 14 sk. for hvert skpd grovsaltet torsk, som førtes iland fra jagterne. Han har nedskrevet og indsendt sine ”Tanker om Finmarkens handel”. Blev forflyttet til Bornholm. Var medlem af kommissionen af 1785.

Kristen Hejberg fra 1778—1787. Börnekasserne og arve-midlerne i stor uorden. Ifølge reskript til amtmanden af 26/i 1753 var opsendt to massive jernkasser med 3de nøgler til forvaring af sammes midler. Ikkedesuagtet var de nu i uorden. Den ene kasse er smukt op-pudset hos hr. kjøbmand Buch i Øksfjord, den anden skal aldrig være kommen til Finmarken. Premier for fiskeri og husflid uddeltes af brändevisafgiftskassen. Amtmanden skriver under 27de september 1780: Den 22 de i denne måned faldt her en temmelig mængde sne tilligemed så streng kulde, der endnu vedvarer, som højeste vinter i Danmark. Altså har her dette år ej været længer sommer end 2 1/2 måned. Man kunde efter sådanne omständigheder snart falde på at tro, at det tidspunkt skulde nærme sig, som en fra det Wienske hof for nogle år siden hidsendt jesuit, Pater Hell, har bebudet, at Finmarken efter 50 års forløb formedelst bestandig vinter skulde blive ubeboelig.

”En röveranförel, Johannes Kristoffersen Blanche”, skrives til amtet i 1780, ”er ankommen og har tilhold ude ved havet på Söröen, i Hasvig sogn, på et enligt og afsides sted, hvor han i selskab med 4 eller 5 banditbrödre skal være forsynet med alleslags dräbende gevähr.”

Sorenskriver Skulderup döde 1781 på Tingrejsen i Tanen. Embedsdokumenter i konfussjon.

I 1783 skriver amtmanden til rentekammeret: Beklaget, at Russerne for eftertiden ere forbudne at komme til vore kyster, det skal være foranlediget ved en ganske uberettiget mänd, kommandant Rosenkrants, uforsigtige korrespondance med guvernören eller woywoden i Kola.

Suspenderer i 1784 lensmanden i Kautokejno, Peder Aslaksen Gaup, på grund af hans skammelige og skjändige forhold, hykleri og uorden.

I 1777 og 1784 bragtes rensdyr (8 oxer og 28 simler) til Island. Ligeså multebærplanter.

Amtmanden var med i kommissionen i Kjøbenhavn i 1785 angående Finmarkens, handel og har i 1784 skrevet et "Forslag til Finmarkens opkomst". Ifølge resol. af 19/2 1781 blev Altengård bestemt til fast bolig for amtmanden. Hejberg blev forflyttet til amtmand på Bornholm den 13de juni 1787 og døde 1801.

Ole Hannibald Sommerfeldt fra 1787—1800, før foged i Finmarken, udnævntes 1787 og ved handelens frigivelse tillige over Senjen og Tromsø, og foreslår i anledning denne forening under 5/4 1788, at det nye forenede amt allernådigst må blive beåret med det navn "Friedrichs amt".

Til kommissærer forat indgive forslag til Finmarkens handels ophjælp udnævntes under 25de april 1785: Ejler Hagerup, kommissær for det Westindisk-Guineiske rente- og toldkammer, Wilhelm August Hansen, medlem af direktionen for den Grønlandske, Islandske og Færøiske handel, Carl Pontoppidan, justitsråd og administrerende direktør for samme handel, Torkild Fjeldsted, lagmand over Kristiansand, Kristen Hejberg, amtmand over Finmarken, samt Kristian Bech, kjøbmand i Vadsø.

Kommissionen skulde benytte en af de foregående planer eller "hvilken plan de efter omständighederne og deres lokale kjendskab måtte finde tjenligst og fordelagtigst til det tilsigtede øjemedes sikreste opnåelse".

Denne kommission sad inde med stor praktisk dygtighed og med betydelig lokalkjendskab, idet Hagerup, Fjeldsted og Hejberg i længere tid havde været amtmand i Finmarken og Bech var kjøbmand i Vadsø.

Den forordning, der blev resultatet af denne kommissions arbejder, er dateret 5te september 1787, og indeholder, at der forat understøtte frihandelen og befordre landets opkomst, skal Senjen og Tromsö fogderier henlægges under Finmarkens eller Vardöhus amt; at der til handelens bekvemmelighed og udvidelse skal anlægges 3de kjøbstäder, på Vardö, Hammerfest og i Tromsö fogderi, der skulle gives kjøbstadsprivilegier; at den fri handel skal tage sin begyndelse 1ste juni 1789, ”så må der fra den tid af ikke alene være vore egne undersåtter men og alle fremmede tilladt at besejle disse kjøbstäder og handle på samme.”

Krämmere skulde have tilladelse til at nedsatte sig i udhavne, hvor de efter amtmandens eragtning mest behövedes; disse skulde foruden at holde gjestgivere tillades at drive jægtebrug og handle med almuen, såvelsom med alle indenrigske kjøbstäder, samt Russere og Svenske, som måtte indfinde sig. Disse krämmere blev såvelsom kjøbmændene i 20 år fritaget for konsumsjons-, folke- og familieskat og alle andre personlige afgifter, men de byrder, der lignes på amtet og tjene til distriktets bedste, skulde de udrede.

Af alt brändevin, som indføres til Finmarken og forbruges der, skulde fremdeles svares en afgift af 4 sk. pr. pot, som oppebæres af toldväsenet.

Kjøbstäderne fik i de første 20 år toldfri indførsel uden skibsafgifter samt toldfri udførsel på Finmarkske varer.

Toldbetjente skulde beskikkes i kjøbstäderne til visitation, om der skulde findes andre end Finmarkske varer. Russerne skulde være forpligtede til at anlöbe Vardö eller Hammerfest, för de handlede i krämmerlejene.

Til opmuntring til hvalfangst i Davidssträdet og under Spitsbergen samt sälfangst udlovedes en prämie af 15 rdlr.

pr. kommersläst for hvert udrustet skib indtil 13de oktober 1799.

Ansøgninger om krämmerlejene måtte være bilagt med sikkerhed for, at de havde udvej til at forsyne sig med såmeget, som amtmanden anså tilstrækkeligt til at forekomme mangel, og der skulde årligårs indsendes spesifikation til amtet på deres forråd.

Indflyttende skulde i de første 25 år være fritagne for skat og rettighed til betjenterne, men rettigheder, som svares til præst, lagmand, sorenskriver, klokker, lensmand, mestermanden og tolken, skulde fremdeles svares.

Der etableredes en kongelig Finmarks realisasjons kommissjon, der under 11te juni 1788 udstedte en plakat, hvori udbödes de på handelsstäderna varende huse, inventarium og varebeholdning på billige vilkår. De der vilde lægge sig efter skibe, kunde vente understöttelse. Ved september måneds udgang 1788 vilde der blive optaget nöjagtig beholdnings- og beskrivelsesforretninger, hvorved de lysthavende vilde få en närmere og mere bestemt underretning.

Kjöstadsrettighederne for de trende byer bleve nöjere bestemt ved anordningen af 17de juli 1789, hvorefter — foruden toldfrihed m. m. — de tilflyttende borgere kunde vente bygningshjälp og understöttelse, fri grund, frit borgerskab. Händvärkere, som vilde nedsatte sig, kunde vente passende benådninger. Skibsredere skulde få en årlig prämie af 2 rdlr. pr. kommersläst for hvert skib, som de lode overvintre i Finmarkens havne m. m.

Ved plakat af 30te oktober 1789 anordnes, at da det ej var afgjort, hvorvidt kjöbstaden i Senjen og Tromsö skulde anläggas på Tromsöen eller andetsteds, skulde det indtil videre bero med denne kjöbstads rettigheder, og at

de givne kjøbstadsrettigheder alene skulde gjælde Hammerfest og Vardö.

Det blev amtmand Sommerfeldts sag at gennemføre den nye handelsanordning, og han var også meget ivrig i gennemførelsen; men han forstod også fuldt vel de svare hindringer, som denne nye institusjon vilde møde i almuens træghed, uselvstændighed og dovenskab; han indstillede, at præsterne, ”som have en besynderlig indflydelse på folkets moralske og økonomiske tænke måde”, skulde pålægges fra prækestolen ved frihandelens begyndelse at sætte indbyggernes forrige forfatning i det rette lys, at forklare de velgjørende hensigter, med den nye handelsindretning samt opmuntre dem til flid og vindskibelighed, og endelig vise dem, at de nu med vished kunde håbe en varig god tilværelse.

Det gik imidlertid ikke så hurtigt med Finmarkens restaurasjon; regjeringen i Kjöbenhavn var gået træt af de mangfoldige udgifter og de vedholdende beklagelser nordfra; den fremkaldte medlidenhedsfølelse med det ulykkelige land slövedes. I 1793 befaledes Vardöhus fästning nedlagt; men denne handlings skadelighed indsåes snart, da Russerne bleve mere påtrængende og deres fiskeri tog overhånd; Vardöhus fik så atter besætning i 1800. I begyndelsen af århundredet vare årene mislige og endelig kom krigsårene 1808 og 1814.

I disse år viste dog Finmarken sig i fuld besiddelse af fädrelandskjærlighed og nasjonalfølelse, og ihvorvel man ej kan fremvise heltegjerninger fra det tyndt befolkede land, lyser der os dog imøde en offervillighed og et mod der nord fra, som må være Finmarkens hader. Under amtmændenes ledelse opstilledes overalt kystværnstropper, der övedes i eksercitie og brug af de våben, man havde for hånden. Medens Engelske krydsere lå udenfor forat opsnappe enhver tilførsel af korn, udförtes manganen dristig dåd af landets sönnar. Kommandant Broch tog ej i

betänkning på egen risiko at opføre batteriet på Guldringnäs til forsvar af Söndrevågen på Vardö og forat forhindre landgang i Russeviggen, ligesom han, da Engelskekydsere nærmede sig med opslagne kanonporte, ladede sine kanoner og hejsede flaget, parat til at ofre alt for heltmodigt at forsvare sin fästning. Engelskmandene fjernede sig imidlertid, da de så de energiske forberedelser.

Angrebet på Hammerfest den 22de juli 1809 viser også en tapperhed af landets befolkning, som aldrig bör glemmes, og navnene Ackermann, Hall, Buch, Rost og: Klerk bör tjene Finmarkens sönnner til eksempel på ärefuldt heltmod og opofrelse.

Med 1814's erhvervede frihed begyndte först Finmarkens opblomstren at skyde nogen större fart; grändsernes regulering mod Rusland i 1826 og Vadsöes köbstadsrettighed af 1833 gjorde forholdene der nord mere faste og sikre, men endog i 1840 kunde en berömt författer med grund udtale sig således om Finmarken: "Omåtte fölelse af kraft og selvständighed engang kunne gjennemtränge massen af indbyggerne i det så mishandlede Finmarken! Måtte en besindig uafhängighedsfölelse engang som en hellig gnist gjennemfare de lamme ben,, og måtte enhver handelsmand föle en inderlig medlidened med dette folk, som en ulandsfaderlig styrelse og en uklog politik har fra määnd gjort til umyndige böörn, og fra selvejere til trälle, da kunde endnu velstand og lykke oplå sin bolig langs Finmarkens fiskerige kyst, og en for landet fremmed regjering befries fra levende spor af fortids bröde."

I sidste halvdel af det nu forlöbne århundrede er der fremkommet tre momenter, som kan have en afgjörende indflydelse på Finmarken, nemlig den overhändtagende indvandring af Kväner, den nyere tids hvalfangst samt de forbedrede kommunikasjoner navnlig, efterat Luleå

Ofotenbanen kommer istand. Disses betydning kan imidlertid ej udvikles i denne samling.

En sammenligning mellem Finmarkens nuværende tilstand og den for et århundrede siden, viser aller tydeligst gavnligheden af den frie handels indførelse i 1789, og de mænd, som dengang indgav sit forslag, kan vistnok ej have drømt om, at landet ved deres verk skulde få et sådant udseende og en sådan trivsel, som det nu har; men ikkedesuagtet tranges der fremdeles til et vågent øje fra styrelsens side samt energiske og selvstændige indbyggere, der elsker sit land og tør tale dets sag.

Landet der nord har sine skygge- og sine lyssider, og omend skyggesiderne med den mørke vinternat synes tunge, triste og uudholdelige for den menneskelige natur, er dog lyssiderne med den herlige midnatssol så glimrende, at de veje lige for den, der er vant til disse trakter og indforlivet med folket og naturen. Her er ej tristere end ethvert andet stød på jorden, hvor sorg og glade vandre tilhobe. Den lange vinternat, når solen to måneder itræk er under horisonten, kan vel for sydboen synes uudholdelig, men den belives dog af det funklende återklare måneskin og af det livligt prangende nordlys; og i den lange nat, når alt arbejde på søen hviler, samles befolkningen til alvor og leg, så tiden ej falder lang eller mørket ruger tungt over sindene. Når saa fisketiden kommer med sit sprudlende liv, højnes sindet som på en sprættende vårdag, og når midnatssolen står højt over horisonten og enhver, høj og lav, rig og fattig, frydes ved naturens dejlige vidunder, længes ingen til sydlandets mildere sommerluft. Kjærligheden til landet, til sin arne, til 'sin hjemstavn blomstrer ligesåvel her, som under sydens asurblå himmel.

Som naturen er, så er og karaktererne tegnet med skarpe træk. Som de sorte fjeldknauser, der titter op fra det glatte snedække, er karakteren knudret men stærk som

selve fjeldet. Kun den, der har kraft og energi til at arbejde i sin ensomhed; kun den, der har humor til at udholde vinternattens tyngde og sind til at frydes ved midnatssolens glødende skin, kan være beboer af dette land, hvor den svage karakter mistrives, blegner og — går til grunde.

Til slutning, ukjendte læser!

Et livsbilde vil jeg mane dig frem,
 En saga, kjendt af enhver,
 Som nord i Finmarken har sit hjem,
 Som midnatssollandet har kjær.

Ser du båten på hav med stærktbrede bryst,
 Med en stevn som den stolteste and;
 Så gyngende let, ved en klippefuld kyst,
 Søger bort fra den stenhårde strand;
 Et firkantet sejl af brunbarket dug,
 Så svajende, net, med smukthvälvet bug,
 Forsvinder en stund, men så atter med il
 Flyr til havs med en fart som en pil.

Kjender du glunten igjen? En styrvål i hånd,
 Men den venstre i skautet han tar
 For at nå op om odden; da frydes hans ånd,
 Thi til havs hans längsel ham drar
 På den velkjendte vej til koralbanken ud,
 Forat rane fra havdraugens dybeste slot
 En kostelig ret til sin elskede brud,
 Til sit alt, han af forsynet få't, —
 Med sit övede blik, så sikkert, så fast,
 Imod sjö, imod brot, imod flöjen på mast,
 Mod sin sön, der som halskar hver sö passer op,
 Hvor han frydes ved bådens dristige hop!
 Passer sin dont i sit trettende år,
 Den han lärte så let i tidligste vår,
 Da han teljed en båt med sit spir
 Af en spik — gjorde sejl af papir.

Nu kommer et rok — med frygteligt kav; —
 Det ryker af brotfulde hav;
 Med lynets fart der sættes en klo;
 Formeget endnu, der må sættes to.
 Nej mere endda! — snart alle er sat,
 Den farer afsted, den lystre dog rat.
 Et skavlbrod endnu! nu — kantred den om! — —
 Fadren på hvelvet med lethed nok kom,
 Men sønnen?! — med suk og med dåd
 Han søger sin gut fremfor alt.
 Han endelig findes forkommen og våd.
 Men så — det gutten har siden fortalt —
 Synker fadren i fugtige grav!
 Alle de sidste kræfter han gav
 Forat frelse sin staute, prægtige søn,
 Sit skjønneste livshåb, sin bøn. — —
 Natten går med, — ved stigende sol
 Findes gutten halvdöd på hvelv; —
 Så isnende koldt er vandet mod pol;
 Men mod'ren, — hun varmer ham selv.
 Gutten når frem, blir hövedsmand snart,
 Han sørger for söskend' og mor, —
 Så går det fremdeles, det er dog så rart,
 At han elsker slig fädrenejord,
 At han elsker sit hav, den grådige vej,
 Som raned hans far og hans bror!
 Sydlandets smil — det huer ham ej,
 Han länges bestandig mod nord; —
 Han länges didhen, mod iskolde pol,
 Hvor fjeldet står rödt ved natlige sol,
 Hvor sagaen taler om fädrenes strid,
 Hvor vennen hans sidder så mild og så blid
 Med rosenröd mund, med sundhed på kind,
 Hvor sorgen henvejres som skodde for vind:
 Han länges mod nord, må favne sin strand,
 Sit stolte, sit fattige, elskede land!

Hil være dig land, du mindrige land!
Gid aldrig vi miste din stenhårde strand!
Du grønnes, du blomstre, du dækkes af sne
Til evige tid for vort nord!
Gid altid vi må med stolthed dig se
Som del af vor fædrenejord!

=====